

Історія села ГРУШІВ

ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО 1939 РОКУ

Василь Лаба

Історія села Грушів

від найдавніших часів
до 1939 року

Львів, 2008

У книжці подається історія села Грушів Дрогобицького району на Львівщині, написана у формі наукової монографії. В першу чергу призначена для мешканців та вихідців з цього села. Книжка також буде корисною тим, хто цікавиться давньою історією Львівщини, і може послужити поштовхом до пошукової праці в інших місцевостях.

© Василь Лаба, 2008

Від автора

Ця книжка є спробою дати глибший огляд історичного розвитку села Грушів від найдавніших часів до 1939 року. Огляд зроблений на основі вивчених архівних документів, опублікованих збірників документів, довідкової літератури різних років видання та публікацій у періодиці.

Книжка написана в стислій формі, щоб дати можливість мешканцям села поглянути з великої часової відстані на справи своїх предків, зрозуміти їх болі та турботи, пізнати їхній спосіб життя. Вона допоможе їм глибше і сильніше відчувати себе добрими господарями на прабатьківській землі, краще дбати про її розквіт та добробут. Дослідження не претендує на повноту та універсальність, бо не можна "осягнути неосяжне", тим більше не будучи пов'язаним родинним корінням з цією місцевістю. Я свідомий того, що не використав ще багатьох джерел до історії Грушова у XVIII–XX ст. Це зумовлене і браком часу для ширшої пошукової праці, і браком коштів для більшого видання. Книжка не має необхідних коментарів до багатьох наведених у ній фактів. Але й те, що написано, може і повинно служити добрим порадином у справі дальшого і глибшого вивчення історії села. Вірю, що колись виникне потреба перевидати цю книжку, бо будуть виявлені нові документи, зібрані нові свідчення про життя Грушова та його людей. Тому видаю її обмеженим накладом з тією надією, що при наступному перевиданні зможу зробити її більш інформативною.

Хочу застерегти читачів з Грушова, що в цитованих документах можуть бути перекручені прізвища їхніх предків. Адже документи складала іноземці (німці, поляки), які не завжди правильно передавали звучання прізвищ та імен.

Хочу зазначити, що виходець з Грушова Осип Думін (Антін Крезуб) (1893–1945) у 1942 році в журналі "Пробоем", який виходив у Празі, помістив статтю "Інтелігенція села Грушова", в якій була історія села. Так зазначив Лука Луців у спогаді про О.Думіна

[36, с.689]. Думаю, що хтось з Грушова знайде колись цей журнал. Сам О.Думін зазначив, що це було ч.5, сторінки 296-307.

Маю надію, що з допомогою ініціативних мешканців Грушова будуть зібрані свідчення про перебіг подій у цих околицях у складні 1939–49 роки, а також відтворені події останніх десятиліть. Бажано було б, щоб село через кілька років отримало свою друковану хроніку подій за весь час свого існування.

Прошу читачів вибачити мені ті помилки, які могли попасти в це дослідження з використаних джерел. Не будучи уродженцем Грушова, не можу критично сприймати всього, що написано про Грушів і перепускати кризь емоційні та інтуїтивні фільтри пам'яті. Але, керуючись принципом "небагато, але багатьом", передаю це дослідження для користування живим і ненародженим ще мешканцям села, як факел, що якимось вихоплює з темряви їхню минувшину.

Я не маю жодної родини, ні знайомих в Грушові. Тому не маю ні до кого ні особистих симпатій, ні антипатій. Пошукову працю виконав з власної ініціативи, не очікуючи ні від кого подяки чи допомоги. Керувався при цьому бажанням зробити добру справу для мешканців Грушова, яких розпичували та всіляко деморалізували попередні політичні системи.

Ця праця могла би набагато скоріше потрапити до читача, якби виявилися гідними своїх посад ті люди в Грушові, до яких я звертався листами у попередні роки. На жаль, жодної підтримки я не отримав. Подаю копії цих листів.

Лист І. Сл.Іс.Хр!

Вельмишановний отче Майкут!

Мав би вже давніше написати Вам цього листа, але завжди на заваді стояло багато різних справ. І зараз їх не менше. Отже ще минулого року мав передати Вам брошуру відомого жертводавця Франка Бенка з Америки. Я її готував до друку і один примірник він просив передати Вам. Є там дві фотографії, зроблені у Вашій відомій каплиці і лист-подяка за його пожертву. Я не мав можливості їхати з брошурою до Грушова, але думаю, що якимось я її передам. Можливо, що хтось від Вашого імені зв'яжеться зі мною у Львові і отримає. Мій домашній телефон (...).

Друга справа більш важлива. Отже цим листом через Вас хочу проінформувати Ваших парафіян, що я готую до друку наукове видання під назвою "Історія села Грушів від найдавніших часів до 1939 року". Поки-що це видання мало би поміститися на 26 сторін-

ках брошури. Складається з таких розділів: 1. Соціально-економічний розвиток села- 7 сторінок, 2. Церква в Грушові- 2 сторінки, 3. Читальні "Просвіти" в Грушові-Красне та Грушові-Старе Село, а також москвофільська читальня в Грушові- 9 сторінок, 4. Школа в Грушові- 3 сторінки. На додаток список всіх мешканців села 1820 року та їхньої землі. Всі дані взяті з документів львівського історичного архіву та тогочасних періодичних видань. Таким чином кожен факт, наведений в брошурі, буде документований. Наступного року я міг би цю брошуру опублікувати для Ваших парафіян. Але не виключено, що деякі документи можуть зберігатись в церкві, школі, або окремих мешканців села. Їх можна було би використати в брошурі. Тому прошу Вас відповідним чином проінформувати громадян села, щоб пізніше не було обурення: "А чому не написано там такого і такого?". Я пишу історію села, хоч сам походжу зовсім з інших околиць і в Грушові був лише раз в житті випадково, не маю там родини і нікого не знаю. Зате я використовую і піднімаю з п'ятьми забуття такі речі і факти, які є недосяжними для 90% мешканців села.

За останні кілька років випустив добру жменю досліджень про села Львівщини. З ними можна познайомитись (як зразком) в книгарні "Рідкісна книга" у Львові на проспекті Т.Шевченка, 13, а також в наукових бібліотеках Львова (ім.В.Стефаніка та в університетській). Приблизно такою буде й історія Грушова.

Я був би радий, щоб хтось зі школи відповів на цього листа. Моя адреса: (...).

10.11.99 З пошаною до Вас

Василь Лаба, історик

Лист II.

Шановні вчителі!

Саме такий лист, як Ви прочитали, був відправлений до Грушова, але відповіді не було ні від пароха, ні зі школи. Отже, можу вважати, що у Вашому селі погано працює пошта. Тепер можу Вам повідомити, що маю історію Вашого села розгорнуту до 36-40 сторінок тексту (брошура розміром 15x21 см). Але видавати наукове видання без відома села не буду. Коштів зараз ніхто не дає і якщо я сам їх роздобуду, то й повернути повинен. Тому мушу орієнтуватися, скільки брошур село може поглинути. Тому мене цікавить реальна кількість дворів у селі, мешканці яких можуть собі купити брошуру з історією рідного села за 2,5 гривні. До неї включені списки мешканців села 1692 року та списки 1820 року (разом з кількістю землі). Використано понад 40 назв документів.

Прошу обговорити зміст цього листа на педраді або на загальношкільних батьківських зборах та дати відповідь. Певний, що при координації дій зі школою справа буде доведена до позитивного завершення.

11.3.2001

З пошаною до Вас

В.Лаба, історик

Лист III.

Шановна пані Анно Скічнів!

Я посилав Вам колись листа, датованого 8 серпня 1994 року. То було зразу після приїзду з Америки Вашого брата Івана Румака. Я приїжджав до Грушова по лист, який він мені привіз від мого знайомого з Америки. Тоді з Вашим братом говорив про можливість співпраці для написання історії Вашого села. Він до цього поставився холодно і не погодився на мої пропозиції. Тоді я Вам описав в листі свої пропозиції і попросив цього листа зберегти для Івана. Може статися, що він передумає. Копія цього аргументованого листа в мене збереглася.

Протягом цих кількох років я таки збирав матеріали з історії Вашого села і дотепер назбирав на гарну брошуру. Думав собі, що якщо не захоче допомогти Румак і залишити про себе добру згадку в селі, то допоможе хтось інший. 10 листопада я послав Вашому парохові о.Майкуту листа, в якому детально описав, що саме я маю зібрано і просив його повідомити про цю працю людей в селі. Може в церкві щось вже і казав.

Тепер, віднайшовши копію свого листа до Вас, хочу вдруге спробувати ще Івана Румака. Чи може він офірувати яких кілька десятків доларів на видання вже готової книжечки про своє рідне село і таким чином залишити в кожній хаті якусь пам'ятку про себе? Прошу переслати йому (якщо ще живе) цього листа та подати мою адресу. До речі, в брошурі згадуються господарі Захар та Михайло Румаки ще з 1820 року, а Скічніви належали до свідоміших людей села. Федір та Кость Скічніви засновували в Старому Селі читальню, а Григорій Скічнів в 1926 році відновлював її роботу. В його хаті й працювала ця читальня.

Тому я очікую розуміння з боку І.Румака або його родини.

Прошу переслати йому цього листа разом з тим попереднім листом з 1994 року, якщо він у Вас зберігся. Може він або його родина зрозуміє, що потрібно допомогти зробити цю справу.

Подаю свою адресу: (...).

24.11.99 року

З пошаною до Вас

Василь Лаба

Лист IV. Вельмишановний пане голово Грушівського виконавчого комітету!

Цього незвичайного для Вас листа мене спонукав написати професійний інтерес історика до Вашого села. Досліджуючи історію сіл Дрогобиччини, я знайшов багато документальних матеріалів про село Грушів. Частина знайдених архівних матеріалів опрацював, частину опрацюю пізніше. Вже маю підготовлений до друку непоганий нарис під назвою "Історія села Грушів від найдавніших часів до 1939 року". В даний момент він становить собою брошуру з 26 сторінок, яку в дальшому можна розвинути в невеличку книжечку-монографію. У ній окремими рубриками будуть показані господарське та політичне життя села, історія парафії та церкви, історія школи, історія культурного розвитку села (читальні "Просвіта"). Брошура складається з таких розділів: 1. Соціально-економічний розвиток села, 2. Церква в Грушові, 3. Читальні "Просвіти" в Грушові-Красне та Грушові-Старе Село, а також москвофільська читальня в Грушові, 4. Школа в Грушові. На додаток список всіх мешканців села 1820 року та їхньої землі. Всі дані взяті з документів львівського історичного архіву та тогочасних періодичних видань. Таким чином кожен факт, наведений в брошурі, буде документований. Брошура нашпигована прізвищами, іменами, датами, фактами. Кожен факт взятий з документів (з архівних джерел, з давніх газет). Всюди даються посилання на джерела.

До Вас звертаюся тому, що хочу залучити до брошури ще сподаги вихідців з Грушова, які мешкають в західній діаспорі, а також ті матеріали, які можуть бути в селищній раді, школі, церкві (в тій частині, що стосується періоду до 1939 року). Адже не все лежить в архівах. Я хотів би зробити дослідження якомога кращим, можливо навіть ілюстрованим. Тому хотів би мати контакт і співпрацю з вихідцями з Грушова. Від такого контакту буде, мабуть, залежати і час опублікування дослідження про Грушів.

Якщо протягом місяця часу після написання цього листа не отримаю жодної відповіді з сільради, буду вважати, що: 1) Грушів втратив зв'язки з своєю діаспорою, 2) люди в Грушові не проявляють особливої зацікавленості до власної історії.

Це не буде означати, що я відмовлюся від своїх планів видати окремим виданням історію Грушова, але буде мати значення для часу появи такого дослідження та його обсягу. Інформація про цей лист може бути включена в передмову до брошури.

Мої спроби зацікавити цим дослідженням пароха села о. Майкута (лист від 10.11.99) та проживаючого за кордоном

І. Румака (лист до його родини Скічнівих 24.11.99) залишилися без відповіді. А жаль, бо родина Скічнівих колись належала до свідоміших в селі і про неї даю деякі матеріали в своєму дослідженні.

19.5.2000 З пошаною до Вас В.Лаба

Лист V. Вельмишановний Богдане Андрійовичу!

Вашу відповідь отримав вчасно, але мучить мене совість, що не дав Вам на це підтвердження. Отже інформую, що пошуків з історії Грушова не припинив, а якщо сільрада (чи Ваш брат Михайло) захоче надати додаткову інформацію - то це буде прекрасно. Якщо Ви самі пишете, то може не гайте часу і опишіть вже життя села після 1939 року до наших днів.

Цілком можливо, що сільрада зможе знайти кошти, щоб видання було ілюстрованим. В цьому плані можна робити багато чого. ....

Всього Вам доброго. Буду очікувати від Вас вістей.

20.7.2000 З пошаною В.Лаба

Лист VI. Вельмишановні вчителі!

Я отримав відповідь з Вашої школи і радий, що хоч Ви сказали дітям про книжечку з історією рідного села. З того, що Ви мені повідомили в листі, я зрозумів як мало знають в селі про його минуле. Але кілька прізвищ вчителів для мене є новими і я згадаю про них в брошурі. Напевно, що влітку я таки видам цю брошуру і привезу в село. То вже якимось я її розповсюджу. Головне, щоб люди знали, що така річ готується і в кожній культурній родині є бажаною. А діти напевно будуть вивчати історію свого села на спеціальних уроках історії.

З середньої школи відповіді я не мав. Фактично історія Вашого села зараз займає 38 сторінок брошури і це ще не край.

А щоб цей лист для вчителів був цікавіший і збудив якийсь інтерес в селі, то надсилаю Вам в ньому список мешканців села 1692 року. В ньому збережена нумерація господарств і ваші допитливі люди зможуть вияснити чи збереглося якимсь прізвище "на своєму корені" за 300 літ за 3 століття. По правді кажучи, тих прізвищ в ті часи було ще так мало.

Про обидві читальні "Просвіти" в Грушові маю детальні матеріали, бо переглянув звіти про їхню діяльність, а Вам задля цікавості та інформації посилаю ще й інформацію про третю читальню в Грушові, про яку напевно нічого не знаєте.

Дякую Вам за відповідь. Прошу ширити інформацію про книжечку серед людей. Може при активній співпраці з селом вдасться зробити щось більше. Адже у львівських архівах зберігаються листи О.Думіна, Вашого славного земляка. Їх також варто опублікувати для села.

10.5.2001

З пошаною до Вас

Василь Лаба

Лист VII.

Шановні керівники села Грушів!

У період 1999-2001 років я зробив кілька спроб нав'язати співпрацю з селом в справі написання і видання історії села. Мова йшла про наукове видання, а не збірку солоденьких споминів. На жаль, парох на мого листа не відгукнувся (а жаль, бо я випустив у світ книжечку, де є гарні кольорові світлини грушівської каплиці разом з о.Майкутом і репродуковано деякі листи його дружини до мецената каплиці Франка Бенка з США). Зі школи вчителі відгукнулися, але замість співпраці в кінці попросили мене надіслати їм архівні матеріали, щоб віддати їх у музей в Дрогобичі. При цьому навіть листи надсилали якісь анонімні (підписано „вчителі школи“). З сільради відповідь була від Б.А.Данильціва, але також справа далі від листа не пішла. Всі ті відповіді тримаю в своєму архіві.

За тих кілька років могли змінитися обставини в селі, могли змінитися люди на посадах. Тому вважаю доцільним знову звернутися до влади і повторити свою пропозицію.

Люди! Чи хочете Ви, щоб село мало окремою книжечкою свою друковану історію, написану на основі архівних документів, яка охоплює період від найдавніших згадок про Грушів (Грушову) аж до 1939 року?..

Я цю роботу виконав і книжечка готова до друку. Я втиснув її у 56 сторінок тексту. Маленька, бо мова йде тільки про Грушів і більше ні про що. Є історія господарського розвитку села, історія культурного життя села, історія парафії в Грушові, історія грушівської школи. І все окремими розділами. У додатках подано списки мешканців села 1692 та 1820 років. Книжку завжди можна зробити більшого обсягу, а меншого важко зробити. Щоб таку книжечку надрукувати, треба заплатити друкарні приблизно по 2,7 гривні за примірник. Тобто за 200 шт – 540 грн, за 300 шт- 810 грн, за 400 шт- 1080 грн. Звичайно, що й автор мав би дістати якусь винагороду.

Маю надію, що у Вашій сільській раді все-таки є розумні люди, які підкажуть голові, що цього листа варто обговорити на сесії

сільської ради. Село велике і такі кошти зібрати можна (навіть з пожертв). Достатньо, щоб сільська влада цим зацікавилася.

Я готовий дати книжку до друку, якщо отримаю з цього певну матеріальну вигоду, бо праця над дослідженням забрала кілька років часу. Це є та умова, на якій можлива моя співпраця з сільською владою. Якщо влада на цього листа відповіді не дасть і на контакт зі мною не вийде, плакати не буду. Колись таки це дослідження дійде до читача, але в передмові буде зазначена історія його написання і непростих взаємин з селом.

Для інформації: 10.11.99 я посилав листа до о.Майкута- відповіді не отримав, 11.3.2001 був відправлений лист у школу- відповідь отримав, 19.5.2000 надіслав лист голові виконкому села- відповідь отримав, 20.7.2000 надіслав другий лист в сільраду, 10.5.2001 надіслав другий лист у школу з деякими матеріалами дослідження (для ознайомлення). Дальша співпраця не вийшла.

Якщо в селі є люди компетентні в історії, вони можуть оцінити мої дослідження з історії сіл у наукових бібліотеках Львова (університетській, ім.В.Степаніка, педагогічній). Там їх є достатня кількість: села Миколаївського, Пустомитівського, Перемишлянського, Золочівського, Жидачівського, Яворівського та інших районів, - разом понад 100. Ще може хтось зайти в крамничку „Рідкісна книга” у Львові (вул.І.Федорова, 21), де мої дослідження є на прилавку. Це єдине місце у Львові, де їх можна не тільки переглянути, але й придбати (якщо є бажання в когось).

Крім адреси, яку маєте на конверті, подаю свої контактні телефони у Львові: (...). Маю надію, що в Грушові ще є живі душі, яких не роз'їла советська корозія. Якщо і на цього листа не буде реакції, то буду вважати, що погано працює українська пошта.

10.5.04

З пошаною до Вас

Василь Лаба, історик

Лист VIII. Завідуючому відділом народної освіти Дрогобицького району!

Вважаю доцільним надіслати Вам копію листа, надісланого мною у велике село Грушів, на якого досі не отримав відповіді. Не звертайте уваги на те, що він був адресований сільській владі. Писав я і до школи, і до пароха - результати однакові. І не тільки в один Грушів я звертався. Такі листи надсилав в Болехівці, Броничю, Добровляни, Доброгостів- сільрадам, парохам, директорам шкіл (а якщо й адресував парохам чи сільським головам, то просив їх обговорити зміст листів з директорами шкіл). І в усіх випадках

стикаюся з тим, що нікому в цих селах не потрібно знати історії села, бо нізвідки відповіді не надходило.

Звичайно, що я не маю Вас за якогось чудотворця і не очікую різких змін, а тільки хочу загострити увагу на одній проблемі. Сільські діти не знають історії своєї місцевості, бо їх не навчили цього батьки та вчителі. Батькам і вчителям є адресована моя праця, але вона не може до них дійти, бо вони показують, що цього не потребують. То до кого ще звертатися? Хто відповідає за виховання людей в селі, якщо вчителі, священники і сільські голови не хочуть про це чути?..

Можливо, що десь на нарадах з директорами шкіл будете вважати за потрібне порушити цю проблему. А я маю ще деякі напрацювання з історії сіл Губичі (тепер у складі Борислава), Лішня, Мединичі, Летня, Літиня, Стебник, Улично. Їх можна було би колись видати. Займаюся цією справою професійно вже 20 років і маю добрий оберемок окремих публікацій з історії сіл Львівщини. А з Дрогобиччиною не можу встановити співпраці.

4.1.05   З пошаною до Вас   Василь Лаба

Лист ІХ. Начальнику Головного управління освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації п.М.Брегіну

Передаю Вам копії двох листів (на звороті), написаних у різні інстанції, у справі опублікування дослідження про село Грушів Дрогобицького району. На протязі багатьох років це листування має односторонній характер, бо ніхто не відповідає на мої листи. Дуже прикро, що і в Дрогобицькому відділі народної освіти засіли такі ж неписьменні та убогі душею люди, бо й звідти жодної відповіді досі немає. Прикро, що хазяйнують в селі і в районі не колишні польські чи російські окупанти, а таки свої, рідні, "патріоти". Прошу Вас поцікавитися у своїх підлеглих в Дрогобичі, чому саме їм непотрібно, щоб люди в селах знали свою історію.

Чому директори шкіл і їх безпосередні керівники займають таку позицію? Чи відповідають ці панове займаним посадам? Поки що ставлю це риторичне питання перед Вами, і надіюся, що Вам вдасться глибше вникнути в суть справи.

Крім того, звертаюся зі скаргою на роботу Ваших служб. Нижче подаю копію заяви, поданої в установленому порядку через Ваш секретаріат, на яку не було відповіді:

Копія

Завідуючому обласним управлінням народної освіти!

Пропонуючи покажчик своїх краєзнавчих видань з історії понад 130 сіл Львівщини, хочу звернути Вашу увагу на такі моменти:

-У кожному моєму дослідженні є описана історія виникнення та розвитку школи у конкретній місцевості від кінця XVIII ст до 1939 року. Таким чином ці дослідження є необхідними для використання у школах відповідних населених пунктів. Я частково виконав ту працю, яку прагнуть виконувати вчителі шкіл - збирати інформацію про розвиток освіти в селі (місті). Чи може управління освіти передати відповідну інформацію по школах області?

-Маю в різному ступені готовності ще багато розвідок з історії інших сіл області, але відповідні школи, якщо я звертаюся до них, на контакт йдуть вкрай рідко. На мої листи, адресовані директорам шкіл, відповідей майже нема. При налагодженій співпраці з школами можна було би зробити ще дуже багато. Чи може управління освіти якимось посприяти цій справі?

-Маю розроблену авторську програму "Історичне краєзнавство" для учнів 8-9 класів, яку могли би читати вчителі сільських шкіл на місцевому матеріалі без спеціальної перепідготовки, але мене колись відсилали з нею на експертизу в Інститут післядипломної освіти. Років понад 10 тому один варіант такої програми там вже загубили. Програма розрахована на 20 годин, за які учень сільської школи може дізнатися багато потрібного про свою місцевість. Не претендую на жоден гонорар за розробку програми, але хотів би щоб вона працювала на утвердження національної свідомості учнів нашого краю. Чи могло би управління її розглянути, опублікувати і розповсюдити по школах?

-Я готовий давати необхідні методичні чи практичні рекомендації вчителям-краєзнавцям шкіл з різних місцевостей Львівщини. Чи може бути створений для цього відповідний механізм?

Ці питання ставлю перед Вами, бо хотів би, щоб мої фахові знання могли краще працювати на користь нашої молоді. При Вашому бажанні обговорити ці проблеми, можу прийти до Вас на прийом у призначений Вами час, але у післяобідню пору.

5.10.04   З пошаною до Вас   Василь Лаба

Прошу Вас з'ясувати ситуацію і дати мені якусь відповідь.

25.4.05   З пошаною до Вас   В.Лаба

Лист Х. Директору пошти в Грушові!

Прошу Вас помістити цього листа в приміщенні пошти для ознайомлення громадськості села, і таким чином допомогти

Центру втілити в життя ініціативу Президента України В.А.Ющенка про 2006 рік, як рік відродження українського села.

З пошаною до Вас Василь Лаба, керівник Центру краєзнавчих досліджень

Шановні громадяни села Грушів!

Наш Центр краєзнавчих досліджень на основі архівних матеріалів підготував до друку унікальне для Вашого села видання **“Історія села Грушів від найдавніших часів до 1939 року”**. Для того, щоб воно побачило світ, потрібно встановити співпрацю з громадою села. Тому Центр звертається до ініціативних людей, щоб прискорити видання із можливим залученням сільських матеріалів.

Відродження історії села – це крок до відродження духовності всього нашого народу. Кожен чимось може причинитися: інформацією, порадами, коштами, надати світліни чи інші документи для опублікування. Пам’ятайте – людина завжди смертна, а добрі книги живуть віки. Історичні дослідження цікаві тим, що в них постають із забуття ті, що колись гідно працювали і дбали про громаду.

На жаль, намагання Центру встановити співпрацю з громадою села через сільські установи, починаючи з 1999 року, не дали позитивного наслідку. А рік за роком відходять з життя мешканці Грушова, не знаючи про славні діла своїх дідів та прадідів. Доки буде тривати таке згасання пам’яті?.. Чи має гонор громада Грушова?..

Створіть в громаді ініціативну групу для розбудови співпраці з Центром! Не будьте байдужими, робіть кроки назустріч – пишіть, заходьте, телефонуйте (...).

4.03.06 З пошаною до Вас Василь Лаба, керівник Центру краєзнавчих досліджень

Лист XI. Завідуючому “Народним Домом” села Грушів

Після тривалого затишшя ризикую ще раз порушити справу з виданням історії села Грушів. Певний час я був розчарований Вашим селом. Судіть самі: 10.11.99 надіслав лист о.Майкуту, відповіді не отримав. 11.3.2001 копію попереднього листа з супровідним листом надіслав у школу. Відповідь була, і 10.5.2001 року я надіслав у школу для зацікавлення лист з уривком історії села. Згодом надійшов зі школи якийсь колективний лист, без підпису, в якому вчителі просили надіслати їм зібрані матеріали, бо вони хочуть їх передати в педагогічний музей у Дрогобичі. Звичайно, що

на нього я не відповів, бо був обурений такою “пропозицією”. Адже вчителям не треба, щоб історія села була видрукувана і для цього вони не хочуть подумати разом з громадою? А от відфутболити якогось “дурня” з його матеріалами в музей - на те розуму вистає. То що ж то за вчителі такі?

19.5.2000 року я звертався листом про проблему видання історії Грушова до сільського голови. Відповідь Богдан Андрійович надіслав, але співпраця не пішла, і 20.7.2000 року я надіслав йому другого листа. На нього відповіді не було.

4.1.05 року я описав всю історію листування з селом Грушів у листі до завідувача Дрогобицьким районним відділом освіти. Відповіді звідти не було.

А ось копія листа, надісланого сільському голові дещо пізніше (подано лист від 10.5.04). Відповіді на цей крик душі не було.

Крім того, ще два рази порушував справу історії Вашого села у зверненнях до завідувача обласним відділом освіти - 5.10.04 року та 25.4.05 року. Звідти відповіді не дочекався, бо у великого начальника було, мабуть, багато інших справ, окрім Грушова. А ще 4.03.06 року скеровував листа зі зверненням до грушівської громади начальника поштового відділення в Грушіві. Чи воно було доведене до відома людей - не знаю, бо ніхто до мене після того не звертався.

Така історія моїх взаємин з громадою. В самому Грушіві був один раз.

“Історія Грушова від найдавніших часів до 1939 року” зараз займає 74 сторінки книжки. Але в архіві я знайшов ще добру жменю матеріалів, які можна було би опрацювати. Не роблю цього, бо не знаю навіщо це робити, якщо нема контактів з громадою.

Тому прошу Вас, як людину, яка працює в царині культури, обговорити цього листа з сільським головою, з деякими вчителями (не думаю, що всі є байдужими) та з деякими членами церковного комітету. Ви знаєте чим дихають люди в селі: хто є глухим до всього, а хто думає про громаду.

Цілком можливо, що за роки, які минули, могла змінитися і сільська влада: парохі, голови, директори шкіл.

Якщо ніхто не відгукнеться на цього листа, буду вважати, що громада ще не дозріла до розуміння власних духовних потреб. Звичайно, що нічого страшного не станеться, якщо не скористається своїм шансом. Але 150 сіл і міст Галичини вже мають написані мною розвідки про свою історію, видані окремими виданнями. Якщо громаді Грушова вигідно чекати, хай чекає. Це її право.

І на цього, одинадцятого по рахунку листа, не було відповіді. Мабуть, в селі (і не тільки там) мене порахували людиною несповна розуму, якій нема чим зайнятися. Що ж, час все розставить на свої місця.

В багатьох читачів виникне запитання: Навіщо я подаю тут ці листи? Не хочу ними нікого ганьбити, а хочу тільки показати загальну ситуацію, яка витворилася в нашій державі. Тотальна байдужість, розчарування опанували людей. Сяк-так організовані попереднім режимом громади перетворилися на натовпи особняків, які думають тільки про себе. Мені не відповідали не тільки з Грушова, але з десятків сіл Галичини, куди звертався з подібними пропозиціями. Не відповідали сільські голови, директори шкіл, парохі, державні службовці різних рангів. То до кого ще мав звертатися, щоб пробити стіну байдужості?..

Може мої листи в Грушів будуть цікаві майбутнім поколінням, історикам, як документи епохи, епохи втрачених можливостей українського народу.

Читачу! На цих сторінках стоять з могил Твої предки. Десятки їхніх рук тягнуться до Тебе, намагаючи в Тобі свої гени. Оглянься до них! Адже від них Ти успадкував і зовнішні риси, і характер, і любов до рідної землі. Це Твоя настільна книга. Читай і думай, думай і дій! Дій так, щоб колись Твої нащадки з гордістю читали про Тебе в майбутніх дослідженнях! Хай Тобі щастить!

Соціально-економічний розвиток Грушова

Село Грушів знаходиться на правому, підвищеному березі ріки Бистриці і тягнеться вздовж її течії. На схід від нього знаходяться села Тинів та Літиня, з півночі – Волоща, із заходу – Верхній Дорожів, з півдня – Добрівляни та Ролів.

Ріка Бистриця належить до тих галицьких рік, у яких зафіксувався корінь «стр» (Стрий, Дністер, Стрв'яз, Стрипа, Стривігор, Стир та інші), який відрізняє їх від інших рік України. Виглядає, що залишили ці назви білі хорвати, які мали в Галичині свою державу до 992 року, коли були завойовані київським князем Володимиром і згодом «русифіковані», а точніше «українізовані». З різних племен (древлян, полян, сіверян, білих хорватів, уличів, берендичів, торків та інших)

творилася держава Київська Русь- наша батьківщина. Згодом її складовою частиною стали степовики-половці. І кожен етнос щось вносив у її культуру, і щось залишав після себе для нащадків. Сліди цих етносів досліджують історики, до яких зараховую і себе.

Первісна назва села була Грушова воля або слобода. Згодом друга частина назви відпала і в документах село писалося як Грушова (ця назва офіційно вживалася аж до радянських часів). В радянські часи утвердилася назва Грушів.

Назва Грушова на перший погляд свідчить, що село виникло досить пізно, порівняно з іншими навколишніми селами, які формувалися ще в часи Галицько-Волинської держави або й раніше. Грушова слобода могла постати вже в часи існування феодальної залежності селян від панів, коли селянам, яких пани оселяли на своїх землях, давали 10–15 років волі, тобто не примушували їх до сплати данин та відробітку панщини. При такому підході потрібно початки села виводити з XV–XVI ст. Такого підходу дотримується відомий львівський вчений М.Л.Худаш.

Але не виключено, що село могло постати не на новому необжитому місці, а на місці давнішої оселі, знищеної ворогами, але відновленої вже під іншим іменем. Назва села в жодному випадку не могла бути утворена від дерева груша, тільки від імені людини. Адже груші ростуть всюди, а сіл з назвою Грушів тільки два на Львівщині. Найбільш вірогідним іменем є Рус. В Галичині є села з назвами Русів, Русилів, а село Русятичі з плином часу стало називатися Грусятичами. За аналогією назва Русова могла перейти в Грушову. Може цьому допомогли свідомо чи несвідомо писарі-чужинці, які недолюбливали русинів-українців.

Якщо б когось не задовольняло таке пояснення, то можна пошукати і чужинський варіант. В польській мові слово «грузи» означає «руїни, звалиська». Якщо пан, який оселяв нове село на руїнах колишнього, був поляком, то до слободи могла пристати назва «грузова» (грусова), тобто «та, що постала на грузах». З часом вона українізувалася і стала

Грушовою. В німецькій мові слово "грус" означає "вітання", але від нього нереально виводити назву села.

Але якщо відмежуватися від концепцій М.Л.Худаша і кинути погляд глибше, то все-таки варто виводити початки поселення від перших століть нашої ери, або з часів Ісуса Христа. Саме в ці часи у нашому краї мешкали племена даків, які прибули сюди з території теперішньої Румунії. Мені виглядає, що вони спілкувалися латинською мовою. На території Перемишлянського району серед майже 300 давніх топонімів більше третини мають надійне "латинське" коріння, тобто прочитуються в латинській мові. Тому латинський ключик може підійти і до тлумачення назви села Грушів. На Львівщині є ще подібні за назвами села Грусятичі та Грушатичі. У них спільний корінь "грус". В латинській мові таким словом називається "журавель". Цей болотяний птах в усіх трьох селах міг знаходити для себе добрі місця для гніздування, бо всюди були болота. Тепер вони повисихали, бо рівень ґрунтових вод за останніх 500-600 років дуже зменшився.

Дакські фортеці мали закінчення на "-ава", на що звернув увагу ще проф.М.Грушевський. Від закінчення "-ава" до "-ова" недалеко (Грус-ава - Груш-ова). А на височині понад болотами, на якій розташований Грушів, могли бути дакські фортеці. Археологам потрібно ретельно обстежити ці місця.

Деяке світло на минуле села можуть пролити археологічні дослідження, але мені не траплялася інформація з цього приводу. Топонім Красна (як частина села) наводить на думку, що витоки села слід шукати ще в дохристиянську епоху. Наші давні предки вшановували Красні гори (а Грушів знаходиться на горах, що підносилися над багнистою рівниною). Аналіз походження цієї назви може повести нас ще у дохристиянські часи, коли на горах та горбах стояли ідоли богів, а біля них горіли вічні вогні та відбувалися обряди жертвоприношення. Тут також могли весною відбуватися народні ігри. В Україні народне свято Красної гірки або Лялі відзначалося ще у XIX ст і припадало на 5 травня [33, с.21-26].

Цікаво, що в деяких шевченкознавчих працях зазначено, що дід Т.Шевченка міг походити з Галичини, бо звали його Грушівським. Вважаю, що така думка безпідставна, бо в канівському старостві на Києві також було село Грушів.

Село Грушів складалося з трьох частин: Старе село, Каліча гора і Красна. В селі була легенда, що в болоті біля Калічої гори втопився з конем татарин, що гнався за місцевою дівчиною. Мешканці вважали, що на горі татари закопали скарб біля цвинтаря [36, с.256]. Звичайно, що відгомін про татар є лише даниною минулому часові, такою собі солоде-нькою юшкою, яка легко всмоктується не звиклою до роздумів головою. Аналіз назви веде нас у трохи давніші, ще дохристиянські часи. Чому це на горі мали бути якісь каліки? Як вони туди діставалися? - питає розум. Імовірно, що витоки назви Каліча треба шукати у слові Калита. Калитою називався круглий хліб який пекли перед святом Андрія і з яким робили ігри парубки. Хліб вішали на шнурку, один хлопець із зав'язаними очима ставав на сторожі калити, а інші намагалися її вкусити. Охоронець намагався квачем з сажею вимастити їх і не допустити до калити. Символіка цього звичаю така: в дохристиянські часи люди намагалися допомогти сонцю, яке боролось з драконами, які його переслідували і невпинно скорочували день. Свято відбувалося незадовго до зимового сонцевороту (23 грудня), бо з того часу тривалість дня починала зростати. Очевидно, що на Калічій-Калитиній горі відбувалися якісь магичні обряди, пов'язані з культом Сонця. Можливо, в багно скидали опудало дракона, нечистої сили. Згодом у народній фантазії сонце, яке втікає від дракона, перетворилося в дівчину, а дракон – у татарина.

Про розвиток поселення в часи Київської Русі ми, напевно, вже ніколи не дізнаємося. Монголо-татарське нашествя знищило історичні документи за ті часи. Але... Крихти надії ще жевріють. На засіданні польського товариства "Przyjaciel pauk" 9 лютого 1885 року якийсь доповідач Бентковський заявив, що в якійсь бібліотеці біля Пекіну мають знаходитися в доброму стані руські літописи з XIV ст, забрані туди мо-

нголами [61, ч.21-22/1885]. Може колись хтось з українських дослідників добереться до них і вони, на щастя, виявляться про наші землі...

Я.Ісаєвич у статті "Місто Дрогобич у XV-XVIII століттях: устрій і право" зазначив, що в 1422 році Дрогобичу було надане магдебурзьке право і до міста було приєднане село Грушів, засноване війтом Миколою Рішем. При цьому посилається на документ, який зберігається в Кракові, опублікований у виданні "MRPS, ч.4, т.1, с.384" [36, т.4, с.141]. Вірогідно, що мова йде про видання "Monumenta Regie Poloniae..".

Маю сумніви в тому, що М.Ріш засновував село. Якби так було, то воно би мало називатися Рішів, а не Грушів. Король міг війтові надати в Грушові частину земель з правом оселення на них людей, над якими війт мав би судочинство та отримував інші доходи.

Вже в 1494 році королівська комісія розмежувала землі сіл Грушова, Ролів та Добрівляни і визначила, що границя між ними проходить через болото Велике, яке у XVIII ст привласнила громада Роліва [2, с.82]. Грушова тоді була в посесії пана Баля Губрецького (або Губицького). Робилося це розмежування в суботу "перед святом св.Валентина і Тибурція" [28, с.1].

В податковому реєстрі 1515 року зазначено, що в селі Грушова було 7 ланів землі та 4 лани пустували. Корчма та парох щорічно давали по 15 гр податку [54, с.142].

24 червня 1530 року Ян з Кам'янця, пан ряшівський, на наказ короля Зигмунда I надав магдебурзьке право викупленим королем селам Грушів та Літиня [49, т.10, док.449]. 24 червня 1531 року в тих двох селах Ян з Кам'янця на доручення короля зробив вимірювання земель і визначив повинності селян [49, т.10, док.468]. Виклад суті цього документу подано в "Додатках". В 1531 році король Зигмунд I викупив села Грушів та Літиня від шляхти. Після того він наказав ліквідувати місцевий фільварок, а панщину замінив на грошовий чинш (по 4 зол від лану) та надав обом селам німецьке

право. Цей привілей затвердив король С.Баторій 1578 року [51, ч.2, с.96].

В акті люстрації села 1570 року зазначено, що тут є 80 господарів на 20 ланах. З кожного лану вони платили по 4 зол чиншу, давали курку та 24 яйця. Разом це вартувало 81 зол 4 гр. Очевидно, що в селі ще були вільні поля, бо селяни давали 14 колод вівса з спілок. Кожна колода вартувала 24 гр. Комісари з'ясували, що в акті попередньої люстрації було записано, що селяни мають давати колоду вівса з лану, але ніколи не зсипали більше від 14 колод. Тому й зупинилися на цій цифрі. Разом громада платила стації 6 зол 6 гр. Було тут два корчмари, які разом мали дати 18 гривень (10+8) чиншу (або 28 зол 24 гр). Весь прибуток з села становив 127 зол 10 гр [40, т.7, с.253]. В цьому ж акті зазначено, що село Літиня прийшло до дрогобицького староства шляхом обміну. Його власникам панам Літинським були віддані села Кровичі та Грушів в любачівському старостві [40, т.7, с.253]. Тому цей обмін став для деяких дослідників джерелом помилок, бо події з одного села Грушів стали переносити в інше село Грушів (Яворівського району).

У 1589 році в Грушові оброблялося 19 ланів землі, була своя парафія [54, с.35].

6 квітня 1604 року король Зигмунд III в Кракові підтвердив документ, даний для Грушова та Літині 31 травня 1578 року [49, т.10, док.2978]. Зрозуміло, що селяни мусили їхати туди з відповідним проханням та подарунками для писарів.

Після татарського спустошення 1621 року в селі з 19 ланів землі оброблялося тільки 15,5 лану. Все село було спустошене [50, с.167]. В 1628 році татари знову пограбували село та околиці. Того року польська держава збрала тут 3,5 зол податку, а решту 21 зол 12 гр селяни відприсягли (тобто не мали з чого дати) [50, с.192].

Коли дрогобицьке староство взяв Єрмолай Лігеца, зіпсувалися відносини королівської адміністрації з селянами. Державцем був його родич Ян Лігеца. Він змушував селян платити більший чинш (по 24 зол з лану), давати вози та ко-

ней для перевезення панських вантажів. На початку літа 1628 року селяни вибрали делегацію, яка заявила підстарості від імені громад про відмову від робіт. Делегати показали королівські декрети. Підстароста забрав копії документів і суворо наказав селянам під загрозою кари вийти на польові роботи. Коли селяни не пішли, то наказав всю громаду кинути до в'язниці і тримав там протягом 2 тижнів. Після того випустив, але наказав побити посторонками Сенька Дмитров'ята, Гриця Лівого та Івана Михалчана (мабуть, Михальчака).

Після цього Лігеца кілька разів ночами насилав на обидва села своїх гайдуків, які забирали в селян худобу і били тих, що боронили свого майна. Забрану худобу повернув селянам аж тоді, коли заплатили йому 15 зол, а за 200 зол погодився віддати селянам частину їхніх привілеїв. Також щотижня виганяв на підводи. З 5–6 вуликів з бджолами (пнів) забирив собі пень замість десятини, хоча мав би брати по 4 гр очкового від пня. Зневірені селяни розходилися з сіл в інші місцевості.

В середині липня 1628 року делегати з Грушова та Літині приїхали до Варшави. Коли староста про це дізнався, то наказав взяти з сіл Івана Васюка та присяжного Васька Залізка, підозрюючи їх в організації делегації. Арештованих наказав у тюрмі в Дрогобичі бити киями і протягом 8 тижнів морив їх голодом в тюрмі, закутих в кайдани.

27 серпня делегати принесли радісну звістку про прихильність короля до їхньої справи. Король підтвердив права селян і наказав старості повернути забраних 200 зол і селянські права. Того ж дня на таємній нараді представників обох сіл було вирішено відправити Григорія Пінчака до Сандомира, де в той час перебував Єрмолай Лігеца, щоб в присутності возного вручити копію королівського мандату. Але Пінчак туди не дійшов, бо грушівський вїйт, який був у таємному зв'язку з Лігецою, вирвав Пінчакові королівський декрет і відніс до Дрогобича.

29 серпня на наказ старости до Дрогобича зійшлися мешканці обох сіл. Тут староста почав їх сварити і наказав

своїм гайдукам бити їх. Побитих селян наказав кинути в тюрму. Це була гаряча жнивна пора і селянам осипалося на пні зерно... Але все-таки Лігезі не вдалося домогтися свого.

У 1632 році взяв на 3 роки держання дрогобицького староства багатий львівський жид Ісаак Нахманович. Він також вимагав від селян більших чиншів. Від лану вимагав по 30 зол та по курці, підводи посилав за 40–50 миль і далі, забирив бджоляну десятину (якої вони раніше не давали), а також податки з вибранецьких ланів (які були від них звільнені). Вибранецькими називалися землі, надані селянам, які замість звичайних повинностей несли обов'язок військової служби. В мирний час двори використовували їх на фільварковій службі, за що й заслужили собі зневажливе прізвисько "гайдуки".

У 1633 році державець послав у ті села підстаросту Ястремського, який забрав у селян 34 волів, 9 корів та 9 телят. Коли громада за це вислала до старости з скаргою Андрія Онацка, то Ястремський там кілька разів вдарив Онацка кием. Після цього громада послала Леся Козловського з протестом до Варшави. Коли він повернувся, то Ястремський наказав дати йому понад 60 кив, а потім 4 дні тримав в ув'язненні. Побитий Козловський протягом 6 тижнів не міг підвестися з ліжка [51, с.96–98]. Такі то були порядки в Речі Посполитій...

6 жовтня 1634 року у Львові король Владислав IV підтвердив для Грушова та Літині привілей від 6 квітня 1604 року [49, т. 10, док.3790].

Наприкінці 1634 року завершився термін складання чиншів селянами. 4 грудня на загальних зборах селяни обох сіл вирішили, щоб зібрані чинші вручити Нахмановичеві на свято Миколая через вїйта Костя Радев'ята. Державець не хотів взяти грошей і сказав, що чинші мають бути йому доставлені згідно якогось реєстру (по 24 зол з лану, а не по 4 зол). Через тиждень Нахманович вислав у села гайдуків, які забрали селянам 70 голів худоби. Коли протягом тижня ніхто не йшов викупляти худоби, то він знову наслав на села 50 гайдуків. Вони арештували і забрали до Дрогобича 12

селян та пограбували їхні комори. З Дрогобича двоє викупилися, а десятьох забрав до Самбора, де їх дуже били. Нахманович до початку 1635 року повернув селянам лише 30 голів худоби, а решту тримав далі [51, с.96-98].

8 липня 1637 року комісарський суд в Самборі визнав неправомірними збір вівсяних, бджоляних та інших десятин з селян Грушова та Літині, але скаржників відіслав до короля, бо зменшувалися прибутки державної скарбниці [49, т.10, док.3959].

Невідомо, які події відбувалися в селі в період національно-визвольної війни українського народу, яка розпочалася 1648 року. В цей час відбувалося страшне знищення сіл в Галичині різними військами: козацькими, татарськими, польськими... Всі грабували селян, забираючи останні продукти.

9 січня 1663 року король Ян-Казимир підтвердив вйтові Грушова Іванові Лебедеві його права на вйтівство [49, т.10, док.4871]. Восени 1669 року з виїхала до столиці Польщі велика делегація до новообраного короля отримати підтвердження давніших прав села. 26 жовтня 1669 року король Михайло Вишневецький надав селу певні привілеї стосовно вільного вибору вйта [49, т.10, док.5125]. 9 листопада 1669 року король підтвердив вирок королівських комісарів з 1637 року стосовно сіл Грушів та Літиня [49, т.10, док.5132].

В жовтні 1672 року Ян III, дізнавшись про рейд татарського війська під Калуш, з-під Красноставу зробив 2-денний похід через Дрогобич, Грушів, Стрий, Станьків, Болехів та Долину, і 13 жовтня зупинився за милю від Калуша. Зібравши селян з навколишніх сіл, які заховалися у замках в Новиці та Рожнятові, після півночі вдарив з кількох сторін на сонних татар у їхньому таборі між Креховичами та Калушем. Степовики, залишивши в паніці табір з 10000 полонених, порозбігалися по лісах. Їх потім два дні виловлювали там (Татомир, с.50).

28 червня 1678 року у Львові Ян III підтвердив селянам Грушова та Літині їхні давні привілеї [49, т.10, док.5617].

У 1686 році відбулося розмежування земель Грушова та Волощі [21, с.1].

В акті люстрації сіл Грушова та Літиня 1686 року записано, що в Грушові було 12 ланів землі, в Літині – 11. Разом це становило 120 чвертей. Селяни обох сіл виконували однакові повинності. З лану платили по 24 гр чиншу. (далі текст не читається) Грушівські різники давали камінь лою топленого або платили за нього до двору 10 зол. Яцко з 1,5 чверті ріллі вольничої платив 19 зол 6 гр. Гайдуччини громада Грушова платила 24 зол, в Літині 12 зол. З громадського пасовиська громада Літині давала 25 каплунів. За хатне давали (не читається). На підводи мали їхати до Львова, Самбора, Городка, Стрия, Дрогобича під час перебування короля на Русі.

Селяни Грушова і Літині мали право на виготовлення пива і горілки для власної потреби 2 рази в рік на 2 празники, на що мали привілей. Але напою не могли тримати довше від одного дня. А якби на третій день не випили, то орендар на четвертий день мав право забрати решту напоїв.

Піддані з Грушової Іван Шведників та Іван Полачак, Антін Чутнар, Лесь Мегно, Анна вдова, як свіжі погорільці, що сиділи на 1,5 чвертях землі, з виразної волі короля, в Яворові 29 квітня 1686 року отримали звільнення від всяких податків на 2 роки. В Літині 10 загородників мали заплатити по 12 гр чиншу, в Грушові про таких не згадується (колекція №4-1-8).

В 1692 році в селі було 206 господарств. Це було одне з найбільших сіл в околиці (у В.Дорожеві було 240 господарств, в Літині 54). Аналіз списку мешканців показує, що господарств фактично було 207. На чверті було одне, на півчверті– одне, на півпруті– 65, на пруті– 87, на півтора прутах– 17, на двох прутах– 22, на двох з половиною прутах– 1, на загоні– 1, на 2 загонах– 1, на 3 загонах– 2, на 4 загонах– 1. В документі не дуже чітко написані цифри 1 та S, тому можуть бути неточності при підрахунку. В селі був млин на 2 камені, корчма на чверті поля. Село було серед рівних

полів, на яких селяни сіяли різне збіжжя [1, с.187-191]. Список мешканців наведений в кінці брошури.

Цікаво, що корчмарями в Грушові в давніші часи були самі місцеві селяни і вони ревно трималися цього заняття. 12 жовтня 1634 року король надав корчму в Грушові у довічне володіння синові якогось Федора Леськовича [49, т.10, док.3806]. 14 липня 1650 року у Варшаві король Ян-Казимир затвердив Петра Щипа і його синів Яця та Гриця у володінні корчми в Грушові [49, т.10, док.4370]. 30 жовтня 1669 року король Михайло Вишневецький запевнив братам Петрові та Грицеві Щипам володіння корчмою в Грушові [49, т.10, док.5127]. Але у Варшаві 9 травня 1670 року король затвердив Петра Щипа та його дітей у володінні корчмою в Грушові [49, т.10, док.5159]. Мабуть за це затвердження щось дали королеві. Опісля в 1698 році король Август II підтвердив нащадкам Щипів їхні права на корчму [22, с.1-5]. 20 вересня 1677 року в Гданську Ян III затвердив Петра, Яця та Гриця Щипів у володінні корчмою, млином та чвертю лану поля в Грушові [49, т.10, док.5586].

В 1723 році на добрівлянських селян скаржилися в перемишльському суді Федь Припонь з Грушова та Василь Яцків з Літині. Між селами велися суперечки за земельні межі [28, с.23]. Весною 1723 року скликана на прохання селян Грушова і Літині шляхетська комісія прибула в село Бояри (Ролів?) і в дворі пані Белхацької знайшла 2 пари волів і селянина з Літині, який прийшов за своїми волами [28, с.27]. Наприкінці серпня 1724 року шляхетська комісія, закликаючи громадою села Грушів, на границі грушівських та добрівлянських володінь, оглянула збитки, вчинені добрівлянськими селянами. Збіжжя та луки були стовчені та випасені кіньми, худобою, свинями, гусьми. Загальна вартість була отаксована на 400 кіп зерна. Такого раніше не бувало. Почалося, коли посесором Добрівлян став пан Космінський. Теж з боку села Орів були вчинені збитки на 100 кіп збіжжя, луки витовчені худобою [28, с.37].

Матеріали про судові справи грушівської громади з Станіславом Космінським та добрівлянською громадою у 1725-

1725-29 роках, зібрані в архівній справі ф.134, опис 1, справа 573. Все писане латинською мовою. Може колись хтось буде терплячим і перекладе все на українську мову.

В липні 1728 року грушівська громада знову виводила на свої поля комісію, яка ствердила, що орівська громада спасла луки та покосила збіжжя на грушівських ґрунтах. Пан Скольський, коли побачив на полі комісію, вийшов напроти з рушницею, а за ним виїхала возами орівська громада і в неділю гвалтом забрала сіно. Пан пригрозив, що те сіно, яке не встигли селяни забрати, буде спалене. Інші луки покосили селяни пана Журавського. Таке саме вчинила добрівлянська громада [28, с.47]. В червні 1729 року комісія встановила, що добрівлянські та ролівські люди вдерлися в грушівські землі і знищили межові копці, що йшли від дорожівського монастиря на горі. На захопленому полі зорали навіть дорогу і посіяли гречку. Збитки грушівської громади були отаксовані на 4 копи гречки, 4 копи ячменю, 1,5 копи гороху, копу пшениці та 6 стогів сіна [28, с.49]. Всі ці акти фігурували в позовах грушівської громади в перемишльський суд. В 1729 році селяни Лесь Летнянчин, Федь Ільців, Іван Березяк, Стець Стециків та Стець Берів принесли в перемишльський суд скаргу на селян Орова, які знищили їм по 10 кіп пшениці, ячменю та вівса, випасли сіна на 6 стогів [28, с.53].

Протягом 1729–48 років селяни Грушова також мали судові процеси в перемишльському гродському суді з власниками Волощі К.Коритком та Г.Бекерським, які разом зі своїми селянами чинили нічні напади на Грушів, забирали худобу, били грушівських людей [23, с.1-13]. Текст скарги на генерала Бекерського та селян з Орова і Добрівлян, який подала грушівська громада в кінці грудня 1730 року королівському секретареві, подано в "Додатках". З неї виходить, що громада протягом кільканадцяти років терпіла кривди від сусідів і не знаходила для себе захисту. На різні комісії для визначення суми збитків, подання скарг, делегації то до Перемишля, то до Варшави громада витратила 6000 зол, які позичила в шляхти та жидів. Через ті борги багато людей покинули село і пішли шукати кращої долі [28, с.58]. У 1733

році в Перемишльський суд прибули селяни Яць Іванишин, Сень Зимів та возний Стецяк. Принесли скаргу на шляхту з Орова, яка спалила грушівським селянам 36 загонів вівса, 3 стоги сіна та випасла на кілька сотень кіп різного збіжжя [28, с.61-62]. Нарешті, в 1748 році грушівські та дорожівські селяни побили Казимира Коритка і їх далі тягали по судах [25, с.1-7]. Причиною ворожнечі були земельні межі. В 1748 році грушівські селяни скаржилися в Перемишльському суді на сусідні села [28, с.65]. Того року перед святом св.Петра селяни Роліва і Боярів спалили на полі 62 копиці сіна (Іванові Кульгану 7, Микиті Матвійціву 3, вдові Петрисі Литвинисі 13, Василю Ганчину 11, Василю Палагняку 17, Паньку Шведові 11) [29, с.3-4].

На цьому справа не стала, бо добрівлянські люди через кілька років так збили грушівського війта Костя Панькового та селянина Яця Гевича, що громада знову мусила скликати в село шляхетську комісію. 4 травня 1752 року в село прибули на запрошення громади Т.Манастирський, С.Чайковський та Д.Колневський і побачили, що війт лежав з проваленою орчиком головою, весь опухлий, в синяках та кривавих ранах. Мав велику кількість ран на руках, спині, ногах. У Яця Гевича голова була пробита ціпом, а все тіло синє і розпухле від побоїв, вкрите засохлою кров'ю. Обое були такі слабі, що їх неможливо було везти до Перемишля на лікарський огляд [28, с.77-78]. Невідомо, чи вижили вони після такого жорстокого побиття.

В 1748 році король Август III давав селянам Гайничу, Грицяям і Полякам привілей на володіння ланом землі на сільському війтівстві [24, с.1-6]. Ці селяни мусили мати певні заслуги перед державою, щоб отримати таке право.

В інвентарі Самбірської економії 1760 року записано, що в Грушові було 19 ланів або 76 чвертей землі. Серед них було 60,5 громадських, 4 солтиських, 2 церковних та 1,5 вольничої. Селянських родин (хлібників) було 183. Від кожного лану землі вони давали такі данини: 24 зол чиншу, 8 півмірків вівса (або колоду дрогобицької міри), гуску, 4 каплуни, 4 курки, 2 копи яець. Теж громада платила "загального" 18

зол, гайдуччини – 24 зол. Сільські різники давали камінь лою або платили за нього 10 зол. За кожні вибори двох війтів та двох присяжних громада платила 36 зол. Мельники з двох млинів за негодування вепрів від 4 каменів млинських платили 96 зол. Всі чинші з села (крім чиншів від мельників) становили 736 зол 21 гр (МР-48, с.28). На жаль, в цій сумі не вказані доходи від двох коршем. А вони могли становити понад 40% всього доходу з сільського маєтку.

Тогочасні ціни: корець вівса 2 зол, каплун 15 гр, курка 7,5 гр, копа яець 20 гр. День панщини вартував 15 гр.

У 1768 році село займало 19 ланів землі або 76 чвертей (68,5 громадських, 4 солтиських, 2 церковних та 1,5 вольничої). В селі було 299 селянських хат. Селяни мали 18 волів та 146 коней. Було два млини: Гірний та Дольний. При кожному мешкали по троє мельників [31, с.402].

Млини були під соломою, збудовані "в вугли". Дольна коршма була збудована на стовпах, а стіни мала городжені хворостом.

Восени 1772 року Галичина перейшла до складу Австрії і необмежене панське свавілля було обмежене твердими державними законами. Згодом селянам стало легше.

В 1785 року в Грушові Долішній та Горішній (Красному) мешкали 2050 українців, 10 поляків та 34 жиди [75, с.192].

В 1787 році в селі було до 415 господарств. Воно займало 1298 моргів поля, 1647 моргів лук, городів та пасовиськ. Домініальної землі було тільки 9 моргів, церковної 18 моргів, а решта селянська. Громада мала 1272 морги поля, 71 морг городів, 373 морги лук та 1200 моргів пасовиськ. На своєму полі за три роки збирали 1039,5 корця пшениці, 5620 корця жита, 4871,5 корця ячменю та 4008 корців вівса [2, с.99]. Отже, в середньому пшениця становила 6,67% посівів, жито – 36,16%, ячмінь – 31,35%, овес – 25,79%. Кращі поля, які періодично (раз в 4–5 років) угноювалися, давали врожай сам-3, сам-4. Тобто висіяний корець з 1 морга давав 4–5 корців врожаю. Дальші від села поля давали врожай сам-3 або сам-2,5 і засівалися переважно вівсом [2, с.86-88].

3 липня 1787 року громада відновила старі земельні копці, закріпивши на місцевості межі своїх володінь [2, с.81-84].

Про те, які зміни в галицькі села принесли австрійці, найкраще розповів І.Франко у своєму дослідженні "Панщина та її скасування 1848 року в Галичині". З нього й черпаю цю розлогу оповідь.

"...Та ось 1780 р. Марія-Тереза вмерла і панування обняв її син, знаменитий цісар Йосиф II. Він уже довго перед тим, іще від 1766 року, обік своєї матері завідував справами держави, об'їхав пару разів усі краї і старався пізнати їх стан і потреби він був перейнятий просвітними, поступовими думками свого часу і сліпо вірив у те, що самовладний, просвічений монарх силою своєї волі ті державної власті може підняти всю суспільність на вищий ступінь розвою. Відповідно до тодішньої політичної науки, Йосиф II уважав хліборобство головним багатством краю, а стан селянський найважливішим станом, тим, що своєю працею годує і збагачує всі інші. І він постановив собі зробити все, що можна, для піднесення сього стану. Гарячий і відважний, люблячи завжди йти просто до мети, він зараз на початку свого самостійного правління письмом до надвірної канцелярії з 23 квітня 1781 року заповів, що його мета "знести в цілій державі підданське невільництво і запровадити умірковане підданство". Насамперед се мало статися в Чехії та Моравії, і хоча пани не дуже тому були раді, а наміть урядники надвірної канцелярії не дуже за сим тягли, вийшов уже 1 падолиста 1781 року цісарський патент, котрим знесено підданське невільництво.

Користі, які давав сей патент селянам, були ось які:

1. Піддані повинні були й надалі слухати своїх дідичів, відтепер могли женитися без дозволу дідича, а тільки завідомивши його, а дідич повинен був безплатно засвідчити се карточкою.
2. Підданому вільно буде без дозволу дідича віддавати дітей до ремесла й до шкіл.
3. Підданий може шукати собі заробітку де хоче, а тільки має

мати відпустку від дідича, котру той повинен йому дати безплатно.

4. Дідич не може силою брати дітей свого підданого до своєї послуги; тільки такі сироти, що не мають ні батька, ні матері, повинні за звичайну заплату служити в дворі щонайбільше три роки.

Сей патент видано й для Галичини 5 квітня 1782 року; се був перший важний крок по дорозі до тих основних змін, які задумав перевести Йосиф II. Ще перед тим патентом 20 падолиста 1781 року він постановив тимчасово, що панщина не може виносити більше, як три дні на тиждень. 16 червня 1786 року вийшов знаменитий Йосифів панщизняний патент, котрим сей тимчасовий стан переіменовано на постійний, подано докладно довготу робочого дня (літом 12, зимою 8 годин), заборонено один день панщини ділити на два, два до пів вироблені дні складати на один, накладати на одну родину разом пішу й тяглу панщину, переіменовувати пішу на тяглу або тяглу на пішу з більшим числом осіб, ділити супряг тяглої панщини на двоє, завдавати підданам якийсь певний розмір роботи (н-д, маєш стільки зорати, скосити чи зжати). Від тяглої панщини мали бути піддані звільнені в часі зарази на худобу. Комірники мали робити 12 пнів у рік, щомісяця не більш як один день; комірники старші понад 60 літ, каліки та вислужені вояки мали бути вільні від панщини. Панщину треба було щотижня в неділю заповідати згори на цілий тиждень, аби підданий знав, коли має час для свого господарства. Зимові панщизняні дні не сміли лишатися на весну або на літо; коли підданий з власної вини пропустив день роботи в тижні, мав його відробити наступного тижня.

Коли підданий мав панщини не більше, як 52 дні в році, то пан не смів жадати від нього більше, як один день у тижні. При далеких фірманках пан повинен підданому всі потрачені дні відчислити від панщини, надто дати йому стравне для нього і для худоби і гроші на рогачки, пороми і т. і. Надто не повинен один підданий у році їздити більше як 40 миль до роги. Пан може жадати від підданих, аби переходили на роботу з одного фільварку на другий, але не надто далеко; та

він не міг позичати своїх підданих, аби робили панщину ко-
му іншому. Нічна варта при дворі мала бути вчислювана до
панщини. Пан не міг силувати підданого, аби окупував свою
панщину грішми, але такий окуп за обопільною згодою і з
повідомленням окружної власті був дозволений. Коли під-
даний мав подвійну панщину, дідичеві й попові, то обидві
разом не могли виносити більше, як три дні в тижні. Пан не
смів силувати підданого до жодних інших робіт ані данин
понад ті, які були приписані сим патентом, хоч би вони стоя-
ли в давніших інвентарях. Пан ні за що в світі не міг ділити
підданських (рустикальних) ґрунтів ані розпоряджатися ни-
ми, не міг силувати підданого до жадної роботи понад те,
що приписано в патенті, навіть за заплавою. Громадських
шарварків, зібраних для направи доріг, мостів та гребель
пан не міг уживати до своєї польової роботи; так само не міг
силувати підданих до двірської служби ані за панщину, ані
за самовільно встановлену плату, але мусив їм платити від-
повідно до добровільної згоди. В кінці патент гостро забо-
роняє всякі звичаєві, в інвентарях не записані роботи та да-
чки, котрими пани та їх служба гнобили підданих – а був їх
довжезний ряд (§ 47–48); назву тут лиш деякі з тих заборон-
ених старопольських звичаїв: комірне – платив підданий за
комірника, що жив у його хаті; сольове – платилося панові
від кожної топки купленої солі; чопове – платилося від кож-
ної бочки купленого пива чи горілки; міркове – платив під-
даний гайдукові, що перемірював збіжжя, яке підданий при-
віз панові за чинш; вагове – підданий мусив у дворі важити
свій тютюн і овочі і давати з того панові десятину, а гайдуко-
ві – за вагу; торгове – платив підданий від кожної фіри, що
їхала на торг, зі збіжжям, овочами, сіном, горшками й
склом; виборове – платила громада панові за те, що виби-
рав для неї війта й присяжних; святочне – дарунки для пан-
ських офіціалістів; гайдучне – датки для панської служби.
Далі зніс патент примус горілчаний, так звані куниці, т.е.
дарунок для пана за дозвіл підданому взяти шлюб. У кінці
гостро заборонено панам, аби, розсуджуючи свари між під-
даними, не сміли накладати на них грошових кар. Пересту-

плення тих заборон називалося утиском або з-латинська
прегравацією, і останній параграф патенту постановляє, що
котрий пан сього допустить, буде змушений повернути
підданому його кривду подвійно або й потрійно.

Перший раз тут від непам'ятних часів прийшлося поль-
ським панам побачити границі своєї власті та порозуміти,
що за переступлення тих границь по голівці не поглядять.
Перший раз сторонні очі заглянули так глибоко в їх "домаш-
ню справу", т. е. в їх відносини до підданого – хлібороба.
Можна зрозуміти, що пани не дуже тому були раді. Та цісар
Йосиф не зупинявся на половині дороги, а поступав чимраз
далі. Швидко по виданні першого патенту настиг другий: 17
серпня 1786 року вийшов надвірний декрет про судівництво
по селах, котрим доповнено давніші патенти про сю справу,
а власне з 1 вересня 1781 року про поступування при спо-
рах між підданими й дідичем і з 24 червня 1784 року про те,
що судівництво для селян має бути безплатне. В усіх тих
патентах важне те одно, що селянинові дано можливість жалу-
ватися на кривди, хоч і утруднено йому ті жалоби дуже знач-
но. За польських часів селянин не міг ніде жалуватися, для
нього не було ні суду, ні права. Друга важна річ отсих патен-
тів була та, що в справах, що торкалися цілої громади, закон
позволяв селянам вибирати депутатів і давав їм повнова-
ження до ведення громадського процесу; се були так звані
пленіпотенти. Вкінці третя важна річ була та, що хоч і поли-
шено дідичеві судити дрібніші справи своїх підданих, але
рівночасно зажадано від нього доказу, що зуміє судити по
закону, зажадано невеличкого екзамену. Коли ж дідич того
екзамену не здасть (ну, а котрий же дідич захотів би був тоді
покрити себе вічним соромом і здати екзамен?), у таких разі
він мусив держати й оплачувати екзаменованого суддю, так
званого юстиціарія, або попросту мандатора. Такий манда-
тор був, як то кажуть ні рак, ні риба, ні державний урядник,
ані приватний урядник, а сього й того потроху. Держава ек-
заменувала його і признавала відповідним на уряд, а потім
пускала: шукай собі місця, де хочеш. Пан приймав його,
оплачував і міг відправити, та проте він за своє урядування

відповідав не перед паном, а перед урядом, і уряд міг також карати або зовсім усунути його. Як бачимо, становище мандатора було дуже трудне. Треба було догодити і пану, й урядові, що тоді жили з собою, як пес із котом. Не диво, що ті мандатори лишили по собі серед нашого народу дуже лиху пам'ять, хоча між ними були й ширі та розумні і на свій час поступові люди. Та не треба забувати, що через заведення мандаторів Йосиф II зробив дуже важну щербу в давніх панських привілеях: відібрав панам із рук судівництво над хлопом. І хоча закон наказував, що в разі кривди від пана або від його слуг селянин поперед усього мусить іти зі скаргою до того самого пана, а тільки тоді, коли би йому тут не зроблено справедливості, може удатися до циркулярного уряду, то насправду хлоп із усякою скаргою йшов насамперед не до пана, а до мандатора. Правда, мандатор аж надто часто готов був робити так, як того вимагала панська користь; але при тім він мусив оглядатися на закон і на уряд далеко більше, ніж сам пан, бо знав, що панові уряд не швидко допече, а йому може дуже швидко доїхати кінець.

Та все те досі зроблене було тільки малим початком того, що думав зробити цісар. Йому хотілося бачити Австрію державою одноцільною, розуміється, німецькою, з однаковими скрізь установами, під кермою необмеженої волі монарха; він був, як кажуть по-книжному, централіст і автократ. Він бачив добре, що шляхта в кожному краю має свої окремі спомини, окремі змагання, покликається на окремі давні привілеї. Тільки селянство, поневолене, притиснене й кривджене, – так думав цісар, – має скрізь однакові інтереси і може подати тривку підпору для його політичних змагань. Треба, значить, опертися на селянстві, допомогти йому до свобідного розвою й скріплення, а задля сього вкоротити руки шляхті, а тоді й політичну ціль можна буде досягнути.

До сього вели, на думку Йосифа II, дві дороги рівночасно: регуляція оподаткування ґрунтів і регуляція відносин між панамі та підданими.

Як перші виломи в старопольських порядках зробив ав-

стрійський уряд із чисто скарбових, податкових причин, так і тепер зміна податкових порядків мала служити основою дальших, безмірно важних перемін у цілім суспільнім порядку. Давній податок, званий контрибуцією, показався зовсім недостатнім; його стягали самі домінії, розуміється, кривдячи при тім не раз підданих, а їхні фасії були переважно фальшиві. І от цісар задумав замість контрибуції запровадити загальний податок ґрунтовий, котрий з додатком домового чиншу по містах мав бути одиноким безпосереднім податком у державі, “бо, – писав цісар ще 1783 р., – земля, котру природа дала чоловікові для удержання, – се одиноке джерело, з котрого все випливає і до котрого все назад вертається, і котре по всі часи лишається тривке й незмінне”. Ремесла й фабрики мали бути вільні від податку. Ґрунтовий податок мав опиратися вже не на панських фасіях, але на докладнім помірі всього управного ґрунту і на пізнанні всіх доходів, які він дає. Патентом 30 квітня 1785 року цісар установив по краях комісії для dokonання pomірів і оцінок доходу. Аби полегшити роботу, він велів не вдаватися в обчислювання чистого доходу, але подати наразі тільки гуртовий (брутто) дохід із ґрунтів. Сей перший у Австрії катастральний pomір тривав 4 роки і був уже скінчений восени 1789 року. Хоч і який він був недокладний, а все-таки виказав, що при дотеперішнім оподаткуванні підданські ґрунти подані були більше-менше вірно, але своїх власних, домініальних ґрунтів по всіх австрійських краях пани затаїли майже цілу третину.

Від 1 падолиста 1789 року ввійшло в життя нове оподаткування. Обчисливши весь виказаний гуртовий дохід із ґрунту, цісар постановив так: ґрунт має служити хліборобові поперед усього до власного удержання і людського життя; тільки з того, що лишиться понад се, може брати одну частину держава, а одну – дідич. Цісарський патент із дня 10 лютого 1789 року поклав тут таку міру: з кожних 100 ринських гуртового доходу 70 повинно лишитися селянинові на кошти власного удержання і на господарство, $12\frac{2}{9}$ має брати держава як рустикальний податок, а $17\frac{7}{9}$ брати дідич як

вартість панщини і всіх підданських данин. Податки мав стягати не дідич, а війт, і віддавати їх окружному поборцеві.

Нема що й казати, що ся Йосифінська "регуляція податкова" викликала серед шляхти цілої Австрії величезну бурю. Тут уже було не до жартів! Цісар не обчищав уже панщизняне дерево з хробаків та гусениць, не відтинав сухі гілки та погані парості, а прикладав сокиру до самого кореня. Не досить, що оподаткування рівномірно дотикало панів і підданих, але головна основа панського добробуту – панщина і хлопські данини – була страшенно зменшена. Досі пани в Галичині зовсім інакше міряли! На 100 ринських гуртового доходу з підданської землі вони лишали підданому на життя й господарство 20, а собі брали 80! Не набагато ліпше було й по інших краях, так що Йосифінська регуляція податкова, нібито не торкаючи основ панщизняного порядку, відразу зменшила розмір панщини на четверту чи навіть п'яту частину.

Та головна основа регуляційного патенту з 10 лютого 1789 року йшла ще далеко дальше. Сей патент – то найважливіше, найсмільше, справді революційне діло Йосифа II; ним знесено зовсім панщину. Обчисливши податкову повинність підданих на гроші, патент пише далі: "Гроші мають бути надалі одинокою мірою й формою підданських повинностей. Панщизняна робота, осипи й данини натурою для найбільшої часті селянства, то є для всіх тих, що платять понад 2 ринські ґрунтового податку, мають бути скасовані й перемінені на грошову данину. Тільки комірники й халупники, що платять менше як 2 ринські податку, лишаяться далі при панщині". Так само й ті чиншівники або панські слуги, що сиділи на панських (домініальних) ґрунтах, не підпадали під приписи сього патенту. Хлопські (рустикальні) ґрунти мали назавжди бути різко відділені від панських, і пан не смів ні в яким разі ані п'яді рустикального ґрунту прилучити до свого.

Тепер уже не самі пани, не самі вищі урядники повстали проти цісаря; декуди силкувалися пани підбунтувати проти сього добродійства навіть селян. Дурили селян, що цісарський уряд зруйнує й повикідає їх з ґрунтів, бо буде жадати

від них грошових данин, а пани не дадуть їм ніякого зарібку. Та все те не було би ні нащо придалося, бо селяни добре розуміли свою користь. Але доля судила інакше. Ледве чотири місяці минуло по виданні сього патенту, а вже цісар Йосиф II умер. З ним умерли й його постанови, і на цілих 50 літ завмерла й поправа хлопської долі..." [47, с.30-36].

У 1820 році в селі мешкали господарі з прізвищами Андрійців, Андрухів, Артимович, Бадник, Баранович, Белз, Бенів, Биків, Біляк, Борбайло, Бродик, Бунчак, Бузин, Баран, Гайнич, Галів, Галушид, Ганчин, Гладко, Гнатків, Гнатко, Голик, Гребінка, Гринчишин, Грипа, Грицай, Гриценко, Грицик, Грицків, Гіщак, Губас, Данилів, Дендяк, Дерпак, Дідух, Дзинів, Драган, Дудич, Думін, Іванин, Іванишків, Ільців, Ільчин, Ільчишин, Євушова, Кабчків, Карпішак, Капустяк, Кінаш, Комарняк, Кобрин, Кондур, Кохан, Крива, Кузин, Кузмірів, Кузин, Федак, Федушкевич, Фещак, Фруц, Фурт, Хомин, Хоркавців, Цап, Чаповський, Чинява, Юрків, Якимів, Яхнів [3, с.79-112].

У 1826 році в краю лютувала дизентерія. Літо 1827 року в Галичині було сухе. Кілька тижнів не випадали дощі, і тому 14 серпня перемишльський єпископ звернувся з посланням до священиків проводити кожної неділі та свята спеціальні богослужіння. Для цього в кінці служби священики з вірними мали по 5 разів виголошувати молитви "Отче наш" та "Богородице, Діво", і один раз "Вірую" аж поки не піде дощ. Водночас священикам наказував проводити профілактичну та просвітницьку роботу, щоб попередити новий спалах дизентерії [20, с.4-7].

У 1831 році через Галичину пройшла велика епідемія холери. По середині Старого Села на лівому березі ріки була велика могила, яка за переказами була насипана жертвам першої епідемії холери [36, с.256]. Можливо, що та могила походить з цього часу.

В 1840 році в селі мешкали 1351 греко-католиків [75, с.192].

Весною 1848 року в Австрії почалася революція. Переляканий уряд 15 травня скасував панщину в Галичині. Це

дало імпульс процесам національного відродження. У Львові виникла Головна руська рада, яка поставила питання про поділ краю на польську та українську частини. Почався збір підписів під відповідними петиціями до новоствореного австрійського парламенту. Влітку 1848 року в Грушові було зібрано 313 підписів про поділ Галичини. Тут була створена місцева руська рада, а її головою був Йосип Ліницький [10, с.206]. В архіві зберігається його лист до Головної руської ради у Львові.

В 1858 році в селі був заснований фонд для утримування убогих. Кошти в нього збиралися з штрафів та оплат молоді за музику та танці. Розпорядником фонду була громадська рада. В 1876 році він становив 698 зр, а дохід з попереднього року становив 19 зр [79, с.636/1876].

В 1859 році в Грушові мешкали 1220 греко-католиків [75, с.192]. Через 10 років, у 1869 році, в селі мешкали 2327 греко-католиків [73, с.83/1869]. Таке різке збільшення населення можна пояснити хіба друкарською помилкою.

27 жовтня 1864 року в селі згоріли 9 господарств через дитячі пустоші з сірниками. Втрати становили кілька тисяч ринських [66, ч.14/1864]. Через рік тут згоріли ще 4 господарства [66, ч.46/1865]. Втрати від пожеж у селах Галичини були такі великі, що 1867 року був виданий цісарський патент про протипожежну безпеку. §27 цього патенту наказував громадам призначати кожної ночі вартівників, які мали обходити село від 9 години вечора до 4 години ранку (восени і взимку) та 10 години вечора до 3 години ранку (весною та влітку). Молоді категорично було заборонено палити святоіванські вогні [66, ч.55/1867].

Місцевий парох о.Коростенський у 1874 році писав, що сільські мешканці живуть виключно з врожайної землі, але мають замало лук. “Якби німецькі колоністи мали місцеві землі, то купалися би в добробуті. Але наш народ не вміє використати своєї землі, живе своїми забобонами і розтягує своє майно пияцтвом при різних випадковостях домашніх та святкових. Через свою неоковирність та темноту попав у пазурі лихварів, які його приведуть до пролетаріату”

[4, с.2]. (Про історію боротьби проти пияцтва в Галичині у XVIII-XX ст раджу читачеві познайомитися з моїм дослідженням “Не пийте, хлопці, Україна просить”, виданому 2001 року - В.Л). 29 квітня 1877 року парох заснував добродійний “Фонд стипендійний для періодичного надання посагу одній убогій селянській дівчині в Грушові”. У пояснювальному записі зазначив, що село перенаселене і ґрунтові господарства настільки роздроблені, що члени однієї родини діляться загонами і навіть скибами поля. Від цього між людьми вкоренився такий матеріалізм, що вродлива роботяща і найчесніша дівчина, якщо в посагу не мала 3 скиб поля, жодним чином не може вийти заміж. Він започаткував фонд, який згодом мав вирости до 1000 зр. Після того раз в 5 років інститут “Народний Дім” за жеребом мали надавати 250 зр посагу одній бідній та чесній дівчині віком від 15 до 30 років. Для участі в жеребкуванні претендентки мали мати шкільні свідоцтва та свідоцтва бідності. Жереб з урни мав витягувати найстарший за віком член ради “Народного Дому”. Після того інститут мав переслати кошти парохом і повідомити громадську раду. Парох в присутності членів ради мав вручити гроші щасливій нареченій [4, с.17, 24]. Невідомо, чи з заснованих ним фондів хтось в Грушові отримував якусь допомогу, але восени 1904 року москвофільський інститут “Народний Дім” позичив собі з них 1240 корон під 3,6% річних [4, с.67]. Оскільки о.Коростенський писав свої листи “язичієм”, то виглядає, що саме він готував у селі ґрунт для вкорінення москвофільських ідей.

В 1875 році в селі мешкали 2050 українців, 10 поляків та 34 жиди [75, с.192]. В 1879 році– 2351 греко-католиків [75, с.192], в 1899 році– 1873 греко-католики [75, с.192]. У 1885 році в селі було 560 господарств та 2700 мешканців [6, с.67]. Зменшення кількості населення могло відбутися внаслідок епідемій, які викошували багато молоді. Звіт пароха про демографічні зміни в селі за 1879–84 роки свідчить, що за 5 років він поховав 727 осіб. Серед них було 179 дітей віком до 1 року, 185 дітей віком до 7 років, 60 дітей віком до 15 років та 303 особи старші від 15 років. Таким чином діти

віком до 15 років становили понад 58% померлих [6, с.57-60]. Це свідчить в першу чергу про низький рівень сімейної гігієни та повну відсутність медичного обслуговування населення. Адже переважну більшість серед дітей становили малюки. За цей же період парох звінчав тут 180 пар. Оповідей в церкві було на 3–4 більше. Інформації про кількість народжених за цей період не вдалося знайти.

Подібними були співвідношення і в 1902–07 роках. За цей час парох поховав у Грушові 769 осіб (418 дітей віком до 1 року, 163– до 7 років, 70– до 15 років, 118– старші 15 років). За цей час звінчав 130 пар, але оповідей виголосив 162 [6, с.85-86]. Це свідчить про певне падіння моралі серед молоді. Безперечно, що це пов'язувалося з більшою міграцією молоді, переважно на заробітки в міста або за кордон.

В кінці XIX ст середній вік селянина в Галичині становив тільки 29 років (в Німеччині і Франції 40 років). З семи народжених дітей заледве виживали двоє. Ці страшні цифри наводив у травні 1900 року на засіданні сейму галицький посол д-р Окуневський [61, ч.90/1900].

У вересні 1891 року в селі згоріли 8 господарств із зібраними запасами збіжжя та сіна. Втрати становили 5000 зр, а страхові суми лише 700 зр [55, ч.36/1891]. Отже селянам потрібно було відбудовуватися. Але як?..

Про умови життя галицьких селян на початку 1892 року писав о.Данило Лепкий з села Горбачі: “Тепер, коли дерево так подорожчало, наші хлібороби зачали ставити правдиві клітки, а не хати, призначені на мешкання та прожиток людини, а в деяких сторонах нашого краю кімнати селян уліплені з глини наче ластів'ячі гнізда. Коли такої хати не обтулить ся восени добре соломою, то серед лютої зими гострий мороз пронизує стіни наскрізь, хата заливається сирістю, неприємним запахом та зародками всяких хвороб. А деякі хати наших селян всередині своїй такі непросторі, що їх внутрішня, на мешкання призначена площа, ледве деколи досягне 6– до 7 сажнів квадратних, висота ж така невелика, що рослий чоловік доторкнеться головою стелі” [61, 26.1.1892].

В лютому 1897 року в Галичині проходили чергові вибори до австрійського парламенту. Вони відбувалися з великими порушеннями законів. Польська шляхта ніяк не хотіла допустити українців до парламенту. Не оминула ця справа і Грушова. Перед виборами українці утворили тут 18 лютого виборчий комітет у складі двох священників та трьох свідомих господарів. Вони визначили за кого мають голосувати місцеві селяни. Але на вибори в село приїхав з Дрогобича комісар Нападівич та жид Шехнер, і все змінилося. Шехнер ще вночі привіз у село бочку пива до одного з місцевих хрунів. До дармового почастунку потягнулися люди. Відповідно почали голосувати за вїйта, податкового інспектора та інших членів команди старого вїйта. Вїйтівська партія з Красної та жид Шехнер перемогли.

Перед тим 14 січня в селі проходили вибори до громадської ради, які завершилися бійкою. Канцелярія знаходилася в Красній і з цієї частини села були обрані 30 радних. Виборців з Старого села не допускали до виборів, били і проганяли додому. Ті відповідно подали до староства протест на такі вибори. Водночас додали, що громада тієї половини села (Красної) не хоче давати складок на відновлення церкви, яка погоріла 10 років тому. До цього цю половину громади спонукував власник маєтку жид Колішер, який не хотів давати належної частини коштів на будівництво. За останніх кілька років вже тричі перероблявся план будови церкви і це вартувало громаді біля 500 зр [69, ч.8/1897].

В серпні 1898 року хтось з села написав у газету “Свобода”, що в частина села Красна опанована хрунями. З цієї частини протягом 7 років вибирався склад громадської ради, який збирав з селян податки, але ніде цього не було видно в громаді. Люди з Старого села подали до староства в Дрогобичі скаргу на неправильно проведені вибори до громадської ради, але вона там півтори року лежала без руху. Аж коли вїйта Литвинка стали притягувати до судової відповідальності за фінансові махінації, староство уневажило його вибір і оголосило про нові вибори [69, ч.33/1898].

За даними перепису 31.12.1900 року в селі було 2949 мешканців (всі українці). В селі було 592 господарства. Люди мали 1083 коней, 1362 голови ВРХ, 713 свиней. В селі було 891 га ріллі, 622 га лук, 67 га городів, 322 га пасовиськ [76, с.176-178].

У 1903 році громада мала 19 кв.км землі. В селі мешкали 2949 осіб та 13 осіб в дворі. Тут було 6 різних торговців. Також торгувало "Кулко рольніче", Олекса Думин, Василь Кундур. Останній також тримав трафіку [80, с.869].

В 1920-30-х роках в селі було кілька олійниць. В Старому Селі була фабрика цементних виробів, що виробляла дахівку, бетонні кільця для криниць та містків. Вона належала селянам Івану Копачеві та Дмитрові Хоркавцеві [36, с.255].

Наприкінці XIX ст громада користувалася печаткою з написом зверху "Село Грушов. Повіт Дрогобич", а внизу "Громадський чин". В центрі печатки було зображене символічне дерево, до якого з боків вперлися головами два олені [7, с.67]. У 1890-х роках в селі мешкали 2340 осіб, було 442 будинки. Воно тягнулося на 6 км [7, с.27].

22 квітня 1906 року в селі відбулося велике віче з участю біля 2000 осіб. Прибули селяни з Волощі, Добрівлян та інших сіл. З рефератом виступив учитель Михайло Бачинський з Ріпчиць. Також виступали селяни Іван Нижник з Добрівлян, Олекса Кобільник та Степан Дяків з Ріпчиць. Обговорювалися справи виборчої реформи. Було вирішено боротися за збільшення кількості послів від Галичини, за рівні виборчі округи та поділ Галичини на дві частини: польську та українську [58, ч.179/1906].

В Грушові 12 жовтня 1868 року народився відомий москвофільський діяч Галичини Дмитро Марков, який обирався послом до парламенту, був доктором права. Військовий суд у Відні 21 серпня 1915 року засудив його та ще 5 відомих москвофілів до страти через повішення. Але страта їм була замінена довічним ув'язненням із конфіскацією майна [69, ч.14/1916]. Клопотався за Маркова іспанський король (родич цісаря Франца-Йосифа) на прохання російського царя. В 1919 році Марков в Парижі на мирній конференції нібито

допомагав делегації ЗУНР. Помер в Братиславі восени 1938 року [60, ч.29/1938]. Проте історик москвофільства Матвій Стахів вважав, що Марков завжди діяв проти ЗУНР. Він зініціював ідею приєднання Лемківщини до Чехословаччини в кінці 1918 року. На мирній конференції в Парижі Марков активно підтримував позиції російських генералів Денікіна та Колчака [41, с.126-129].

В радикальній українській газеті "Гайдамаки" у 1907 році був опублікований гострий вірш проти Маркова, який на думку автора мав би співатися на мелодію москвофільського гімну "Мир вам, браття".

"Дай же писка, пане Марков/ Общерусска скатіна!/ За ойчизну вип'єм чарку/ Вип'єм чарку аж до дна/ Приспів: Разом руки си подаймо/ І як браття ся любім/ Українців побиваймо / І за Польщу ся борім;/ Хто ся роду вирик свого/ Той нам другом буде все/ Хрунів Русь вже мала много / Тож витаєм і тебе/ Приспів... А хоч ми вас викидаєм/ Із батьківської землі/ То се того не обходить/ Що запродався в Москві/ Приспів... І тому то так боронить / Польщу перед пруском/ А за те ми Русь-Україну/ Станем гнобити разом/ Приспів... А хоч зрадників народу/ Вішали все на вербі/ Ти кочану не журися/ Лях все буде при тобі/ Приспів..." [58, ч.258/1907]. В іншому віршику говорилося, що посол Марків заговорив в парламенті "по-московськи, на жаль, та ще й сказав, біснுவатий, що він з Грушови москаль", а ще додав, що його виборці, то "правдиві москалі, зрадив Марків руський нарід за московській рублі" [36, с.258]. Зрада послів Маркова та Глібовицького важко вдарила по національно-визвольних ідеях в Галичині.

А ось цей віршик, який опублікувала газета "Свобода".

Народному зрадникови

(На нуту: Ой зацвила черемшина).

Ой спустила березонька гілля до землі.

Гей! гей! Своє гілля до землі!

Зрадив Марков руський нарід

За московській рублі!

Гей! гей! За московській рублі!

Заговорив в парламенти

По московски... на жаль.

Гей! гей! По московски... на жаль
Та ще й сказав бісноватий,
Що він з Грушова москаль.
Гей! гей! Що він з Грушова москаль,
Тай, що всі его виборці
То правдиві москалі.
Гей! гей! То правдиві Москалі.
Що говорять по-московски
В кождім місті тай селі,
Гей! гей! В кождім місті тай селі!
Як-же ти сьмів, перевертню,
Продаватись за рублі?!
Гей! гей! Продаватись за рублі!?
Як ти хруню сьмів казати,
Що виборці москалі?
Гей! гей! Що виборці москалі!
Чом доптав ти рідну мову,
Чом еї ти понижав,
Гей! гей! Чом еї ти понижав.
О коби ти підлий хруню
Говорить вже не дїждав,
Гей! гей! Говорить вже не дїждав!
Будь проклятий, та забутий
Від України синів,
Гей! гей! Від України синів.
Що зрадив ти, підлий хруню
В парламенти Русинів!
Гей! гей! В парламенти Русинів.
Член читальні „Просвіти” в Ордові.

Браття селяни та міщани! Учїться тої пісні на пам'ять, та виучуйте її своїх дітей. Спївайте її всюди, та проклинайте пам'ять нїкчемного зрадника! Нехай вона стане кожному хруневї сіллю в оці – а чесному бичем, котрим би він мїг безнастанно парити хребти кацапів-зрадників [69, ч.36/1908].

Другим відомим москвофілом був брат Дмитра– Осип Марків (1849–1909), який редагував москвофільські видання “Пролом” (1881–1882), “Новий Пролом” (1883–1887), “Червоная Русь” (1888–1891), “Галицкая Русь” (1891–1892), “Галичина” (з 1893 року) [36, с.258].

А ось відгуки з віч, які пройшли в серпні 1908 року в Грушові та сусідніх селах із засудом дїй Маркова.

«Віче в Дрогобиччині. 9 серпня відбулося віче в Тинові при участі понад 150 народу, а день перед тим відбулися численні віча в Добрівлянах і в Волі Якубовій, де по рефератах академіка Винницького і о.Бачинського ухвалено звїсні резолюції. 26 серпня запросили селяни з дрогобицького округа послів о.Ст.Онишкевича і д-ра Льва Бачинського на віче до Дрогобича, яке було справді величавою, хлопською, протикацапською демонстрацією. Підчас промов обох послів панувала незвичайна тишина, а коли посол д-р Левко Бачинський згадав про Маркова, то селяни з родинного села хрунівського посла голосно закричали: У нас в Грушові нема ніяких москалів, ганьба зрадникові, на стид нашому селові у нас уродився, як прийде сей хрунь до нашого села, то його на сухій вербі повісимо!» [69, ч.39/1908].

«Рідне село – не признається до Маркова. В Грушовій, родиннім селі Маркова, відбулося віче 19 серпня. По рефераті о.Мих. Бачинського з Рїпчиць селяни з обуренням заявили, що вони ніколи москалями не були і не є, дальше оповїли про Маркова цікаві речі і з здивуванням слухали, що він назвав себе москалем. „Таж ми його знаємо ще з маленької дитини, як з хвостиком гуси пас та свині завертав, а москалем не був, а тепер видно, що „чим старіє, тим дуріє”! З початку хотів боронити Маркова його рідний брат, бо стидно було йому слухати про таку „закалу” в родині. Але селяни без пардону викинули його на двір, в чїм – що найцікавіше – помагала людям одна старенька беззуба баба. По вічу ухвалено погорду Маркову і Глібовицькому за їх хрунівсько-червоно-московський виступ, а признання для руського клубу і всіх щирих русинів-українців [69, ч.39/1908].

В 1910 році сталося непорозуміння між мешканцями обох частин села, “краснянами” та “старосільцями”. Причиною було те, що Грушів мав великі луки аж за селом Тинів. Першу траву косили на цих луках десь біля свята Петра, а отаву після свята першої Матері Божої. Старе Село, що було ближче до Тинова, вирішило в 1910 році не косити там отави, а пасти худобу аж до зими. Худоба паслася там цілий день, а кожен член родини ходив її в обїд доїти. “Краснянам”

було дуже далеко ходити (7 км) і тому вони не дозволяли "старосільцям" пасти на своїй частині лук [36, с.257].

Великі випробування випали на долю селян у 1912 році. Погода в жнива і після жнив була дощова. Зігнила нескошена трава на луках. Поля настільки розмокли, що по них неможливо було проїхати навіть порожнім возом. Дороги взагалі перетворилися на рідку багнюку. Люди на плечах зносили з поля зібране зерно і воно гнило в стодолах, бо не було де його сушити. Озимини також не могли посіяти, бо зерно не сходило, а гнило в землі. Гнила картопля. З розпачу люди почали продавати худобу, бо не мали її чим прогодувати. Ціни на худобу в Дрогобичі зменшилися в два рази. Щоб не замерзнути зимою в хаті, деякі люди стали різати на дрова дерева в садах [61, ч.263/1912].

Село перед війною в значній мірі позбулося москвофільських ілюзій. Свідченням цього є повідомлення газети "Свобода", яке тут наводжу.

"Волоща, пов. Самбір (*Кацапство гине. Село просвічується*). В Волощі люди не знали іншої асекурації, лише польську краківську. Тепер пізнали, що тяжкий се гріх давати свої гроші ворогам і переносять асекурацію до „Дністра”. Також з села **Грушова** перейшло до „Дністра” за один рік до 60 господарів. Була в нас читальня ім. Качковського, яка зачала дуже широко. А тепер образиться чоловік, коли його назвати кацапом, каже: „Ні, я українець!”. Кацапи хотіли заснувати асекураційну агенцію „Славію”, але свідомі люди при помочі агента „Дністра” з Грушова, Пилипа Стецюка, не допустили до цього. Біда лише, що тепер при запомоговій акції наші люди мусять довго ждати на запомогу, а поляки дістають її скоро і тим поляки агітують [69, ч.24/1914]. Отже активістом українства в Грушові був Пилип Стецюк.

Перед першою світовою війною грушівська молодь вже марила Україною. У 1914 році місцеві хлопці з середньою та вищою освітою добровольцями подалися в ряди УСС. Серед вояків I полку УСС в 1916 році воювали десятник Василь Ортинецький, 1894 р.н, стрільці Яць Летнянчин, Лука Луців,

1895 р.н, Іван Скічнів, 1895 р.н, Стецюк Михайло, 1895 р.н [48, с.145-155].

Влітку 1915 року в Грушові довго тривали бої між російською та австрійською арміями. Тому велика частина села була спалена [36, с.256]. На початку 1916 року Федір Думин зібрав тут 200 корон для УСС і через о.Олексія Мулярчука передав їх до Львова [69, ч.15/1916].

1 листопада 1918 року група юнаків пішла з села до Дрогобича встановлювати українську владу [36, с.256].

У міжвоєнний період селяни традиційно вигодовували тут поросят і виносили на продаж. Також ткали багато лляного та конопляного полотна. Грушівських селян в Дрогобичі можна було впізнати по вишивках на сорочках [36, с.259].

В 1926 році в селі мешкали 3250 греко-католиків [36, с.192].

В 1932 році в селі Грушова-Старе Село мешкали 1567 українців, 7 жидів та 2 поляки, в Грушові-Красна– 1536 українців [36, с.254]. За даними читальні "Просвіта" в селі того року було 3200 мешканців (серед них 3 жидівські та 2 польські сім'ї) [16, с.14]. В 1934 році в Грушові було 360 господарств [16, с.25]. В 1938 році мешкали 1612 греко-католиків, 3 римо-католиків, 10 юдеїв [75, с.192].

В село проникали націоналістичні настрої. Якийсь недобррозичливець критикував Івана Костиціва, називаючи його сільським розбишакою з стилетом і боксером, який нападав на О.Полоняка. "Він і його колеги є так звані націоналісти" [60, ч.6/1937]. В 1930-х роках в селі розпочав працю гурток "Союзу українок". В селі вважають, що його організатором була Ксенія Летнянчин.

Ще задовго до початку II світової війни в Галичині поширювали надії на вирішення українського питання з допомогою зовнішнього (західного) чинника. Очікували справедливого "вуйка" Гітлера. Але приємно, що ще у 1933 році знаходилися світлі голови, які розкривали землякам очі на цю ілюзію. У яворівській газеті "Українське слово" 1 вересня 1933 року (рівно за 6 років до початку світової війни!) була поміщена стаття "Проч з самообманом". У ній критикувала-

ся зневіра українців у власні сили. “Всі ждемо на заморського князя, щоб приніс нам спасення!... .. Кидаємо благальним оком на Захід. Там Гітлер! Він нас визволить! В ньому вся наша надія!... та недуга “гітлеризму” опанувала поголовно український народ і тому, з огляду на своє масове поширення, є для нас під цю пору дуже грізним лихом. Ті надії на гітлерівську “поміч” присипляють творчу енергію народних мас, а багатьом нашим політикам та партійним провідникам до такого степеня оп’янюють мозок, що симпатію чи антипатію до гітлеризму ототожнюють вони навіть з симпатією чи антипатією до українського національного руху як цілості...” [71, ч.9/1933].

З Грушова вийшли багато відомих осіб. Серед них полковник УСС Осип Думин, сотник УГА Іван Думин, січовий стрілець Лука Луців, який в Америці зорганізував видання мемуарного збірника “Дрогобиччина – земля Івана Франка”. Було ще 10 інших учасників визвольних змагань (серед них Гнат Хоркавців, Микола Фещак, Микола Спанчак, Іван Чаповський, Андрухів). Осип Думин залишив багато праць про визвольні змагання в Галичині та на сході України. Відомим вченим-літературознавцем був Лука Луців [36, с.256].

Церква в Грушові

З прадавніх часів церква була консолідуючим та стабілізуючим фактором духовного життя села. В умовах бездержавного існування української нації протягом багатьох століть вона згуртовувала людей до громадського та політичного життя. Одночасно вона була важливим контрольним та виховним фактором в житті селян. Тому немислимо вивчати історію села без вивчення історії церковного життя у ньому. На жаль, найдавніших документів про місцеву церкву, мабуть, немає, бо скільки разів горіли наші церкви та села... Ті архівні документи, які збереглися, походять з досить пізніх часів.

На фоні інтригуючої інформації про появу Богородиці в Грушові 27 квітня 1986 року досить цікаво виглядає назва найдавнішої місцевої церкви – св.Параскеви. В досліджен-

нях Іваненка зазначено, що в дохристиянські часи богиня П’ятниця була покровителькою потужних джерел води. Біля них, як правило, знаходилися її храми. В християнські часи на їх місці постали церкви св.Параскеви. Тобто, місце це шанувувалося ще в дуже давні часи [37, с.93].

У 1686 році грушівський священник мав з 2 чвертей землі платити 4 зол податку до двору [26, с.8].

Село було велике і вже у XVIII мало дві церкви. Матірною була церква св.Параскеви, а філіальною церква Собору Богородиці в Грушові Горішній (Красне). Церква Собору Богородиці була посвячена 1782 року [75, с.192]. Попередня дерев’яна церква Собору Богородиці походила з 1671 року і була оновлена 1807 року [44, с.333].

Церква св.Параскеви вже існувала 1515 року. Нова була збудована 1660 року, яка простояла до 1880 року, коли була збудована нова дерев’яна церква [44, с.332].

В церковному інвентарі 1842 року зазначено, що церква Втечі Марії до Єгипту (Собору Богородиці) була збудована 1671 року, займала площу 9 x 3 сажні. У 1842 році вартувала 500 зр, а дзвіниця біля неї 30 зр [6, с.2].

Церква св.Параскеви була збудована 1660 року з дозволу короля Яна-Казимира, займала площу 8 x 2,5 сажня і мала 3 верхи. В 1842 році була вже дуже знищеною, бо була оцінена всього на 20 зр [6, с.19].

В 1768 році при Гірній церкві парохом був о.Григорій Краснянський, помічником о.Андрій Краснянський. Поповичем був о.Григорій Краснянський (тобто він в церкві не служив, але мешкав на церковному ґрунті). При Долішній церкві парохом був о.Стефан Тустановський, а при ньому на церковному ґрунті сиділи поповичі Яць, Григорій та Федір Константиновичі, а також Семен Тустановський [31, с.402].

Церква пр.Трійці в середині села Красна мала перед вівтарем криницю з чудотворною водою та лежачу статую Богородиці. В ній відбувалися відпусти. Найбільший був 28 серпня. Про цю криницю в селі була давня легенда. Була в селі довга сльота. Аж одного разу селяни побачили, що біля громадської криниці горять свічки. Одному ревному селя-

нинові приснився тоді сон, в якому Богородиця просила побудувати каплицю над цією криницею. Люди спочатку не повірили в цей сон, але коли він повторився і люди пішли за матеріалом для каплиці, дощ припинився. На місці каплиці згодом постала церква. В ній відбувалися відпусти на свята Трійці, Успення Богородиці та Чесного Хреста [36, с.258].

Отець Іван Коростенський у 1913 році видав невеличку брошуру з розповіддю про історію церкви. Самої брошури я не знайшов, але виклад її змісту запозичую з московського журналу «Наука и жизнь». Потрапили мені в руки кілька сторінок з нього, імовірно з 1986 року.

«На місці каплички в кінці XVIII- поч.XIX ст стояла розкішна верба, в якій з часом утворилося дупло і в ньому, як в криниці, появилася вода. Почувши про це, до верби потягнулися і місцеві, і мешканці навколишніх сіл, пили воду, вмивалися нею і отримували зцілення від різних болячок.

Незабаром на вербі, високо над землею, хтось повісив намальовану на полотні ікону із зображенням цієї криниці, оточеної каліками, та витаючою над ними Дівою Марією. Після того, для більшої пошани цього місця, його обгородили парканом з хвіртками.

Місцевій владі не сподобалося, що верба з криницею стала місцем для прощі. Нічого не домігшись умовляннями, вона вирішила знищити богомільне місце. Паркан порубали, а в криницю стали кидати сміття і нечистоти. Але Божа кара швидко впала на нечестивців.

Спочатку помер Юстин, який знищив огорожу, а потім перемерла і вся його рідня. Після того вірні зняли з верби ікону і перенесли її до церкви. Божа кара впала на нечестивців приблизно в 1840 році, а ще через 15 років прийшла в село страшна біда - холера.

Тоді пішли по хатах і зібрали гроші. В сусідньому селі купили каплицю, котру там збиралися зруйнувати.

Як тільки вербу зрубали, і навколо криниці зібрали з старої каплиці невеличкий храм, епідемія холери припинилася.

Спорудження каплиці супроводжувалося чудесними видіннями. Так, одні з набожних людей бачили три свічки, які

світилися дивним ясным світлом, іншим посеред білого дня являлася Діва Марія у вигляді прекрасної дівчини в жидівському одягу, деякі чули приємні звуки дзвонів, що розпливалися навколо.

Після того, як все було доведене до відома Ватикану, папа Лев XIII в 1901 році закликав вірних в свята Трійці, Успення Богородиці і Воздвиження Чесного Хреста відвідувати грушівську каплицю, бо там у дні цих свят будуть відпускати всі гріхи, і навіть тим, чия душа вже перебуває в чистилищі, якщо за неї буде промовлена тут молитва». Невідомий мені автор додав, що кілька примірників цієї брошури зберігалися в каплиці. Виглядає, що вони потрапили йому вже після того, як в Грушові над капличкою появилася образ Богородиці і міліція різними методами стримувала людей, які прямували туди з різних кінців Галичини.

Парохами в Грушові ставили переважно старших віком священиків, які жили при церкві Старого Села і гуртували людей навколо москвофільської читальні. Помічниками ставили молодих, які жили при церкві в Красному і гуртували людей при «Просвіті», яка була тут заснована ще 1909 року [36, с.255].

У 1842 році в церкві Собору Богородиці був вівтар вартістю 30 зр, іконостас (40 зр), образи св.Дмитра, Миколая, Петра і Павла, Йосифа і Марії (по 8-10 зр), 12 богослужбових книг та інші речі. Дзвони вартували 100 зр [6, с.2-4]. 22 березня 1844 року тут помер о.Василь Кондрович, 1765 р.н, висвячений 1794 року, який довгі роки був парохом села [75, с.701]. Оскільки він був старим і немічним, а парафія великою, то постійно мав помічників. До 1837 року йому допомагав о.Онуфрій Василькевич, а в 1838-45 роках – о.Степан Куціль [75, с.192]. Після смерті Кондровича кілька місяців парафію обслуговував о.Іван Ганкевич і того самого року завідувачем був призначений о.Йосип Левицький [75, с.192]. Левицький, 1801 р.н, був целебсом, висвяченим 1825 року. Народився в селі Баранчичі (тепер Баранівці) біля Самбора в родині місцевого пароха о.Івана. Навчався у Віденській духовній семінарії (Барбареум). Службу розпо-

чинав у Перемишлі при катедральній церкві, де з доручення владики Івана Снігурського організував катедральний хор, а також був заступником директора церковної друкарні. У 1835 році видав першу в Галичині граматику української мови. В 1834 році став парохом села Шкло на Яворівщині, де служив до 1844 року, коли був призначений в Грушову. Тут працював до 1848 року. Опісля був призначений директором Перемишльської семінарії. У 1854 році став парохом села Нагуєвичі і там помер від серцевого приступу на полі 5 червня 1860 року під час вияснення земельних справ з громадою [75, с.741]. І.Франко описав його життя в Нагуєвичач у повісті "Великий шум", вивівши його під іменем о.Квінтіліана Передримірьського [32, с.45].

К.Студинський у своєму дослідженні відзначив, що о.Левицький у травні 1848 року активно працював під час Собору руських вчених у Львові. Але через свою задирливу вдачу він не годився з єпископом Яхимовичем під час праці в семінарії і тому мусив піти до Нагуєвич. До позитивних моментів його біографії треба віднести поїздку до Відня у 1835 році, коли він в місцевій семінарії разом з єпископом Снігурським заснував хор з 20 семінаристів під диригуванням чеха Долежала [45, с.ССL].

Левицький видав для парафіян молитовник та початковий підручник рахунків. Він переклав для народних шкіл граматику німецької мови, а пізніше видав граматику української мови (Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache, 1834), церковнослов'янський словник. Вважав себе поетом, писав панегірики, робив досить незграбні переклади творів Гете та Шіллера. Серед галицької інтелігенції ходила приказка: "батько Шіллер зажурився, його "Дзвін" у Шклі розбився..". Причиною до цього послужив невдалий переклад Левицьким його поеми "Дзвін".

Добру характеристику о.Левицькому дав письменник Роман Горак. "Для свого часу він був освіченою людиною і навіть більше – ученим. Учився в Перемишлі, Львові, Відні. У 24 роки став викладачем церковнослов'янської мови у Перемишльському ліцеї. Навчаючись у Відні, зблизився із

слов'янофільським рухом, перейнявся ідеями Коллара... Для своєї епохи він був чужим. Над ним постійно насміхалися.

А тим часом, у 1830 році, за сім років до появи "Русалки Дністрової", у Перемишлі Йосиф Левицький видає першу "Граматику руської, або малоруської мови в Галичині", один із перших, якщо не перший знайомить галичан із творчістю Шіллера і Гете.

Йосиф Левицький спричиняється до розвитку театру в Галичині, пише величезну кількість одноманітних од, або, як пізніше скаже Іван Франко, "старомодних стихов на "тезоіменія" різних ієрархів", і поряд з цим видає низку вартісних публіцистичних творів та наукових розвідок...

Левицький одним з перших проголосить, що русини є частиною українського народу й належать до східних слов'ян; що в корені український народ виходить звідти, звідки й росіяни. На той час це було аж надто сміливо. За такі думки Левицький був у неласці в церкві, переслідувався нею, зазнавав репресій і знущань, які не припинялися і по його смерті.

Левицький дуже серйозно підійшов до питання походження мови, її історії, він поклав в основу своїх праць аналітичний і генетичний метод дослідження, був активним майже в усіх ділянках культури Галичини. Хоч сам він написав граматику живої мови в Галичині, а його лаяли за безграмотність. Його наступники потихеньку брали у нього і принцип побудови граматики, і основні положення та приклади" [34, с.190-191].

Таким чином ідеї Й.Левицького були поштовхом до дії для членів "Руської Трійці". Дещо інакше про о.Левицького висловлювався його сучасник Омелян Партицький, науковець та редактор українських видань: В післямові до творів А.Могильницького, він зазначив: "За Могильницького був в Галичині заводіяка в літературі Йосиф Левицький з Шкла, що хотів задавити все краще і насаджувати свої думки, які запозичив в російського поета Державіна. Він (Й.Л) висміяв Шашкевича, Устияновича, Могильницького, Лозинського,

звав їх самоуками і неуками, зробив невдалий переклад "Дзвону" Шіллера (Батько Шіллер зажурився, що му "Дзвін" на Шклі розбився)" [43, с.213-214]. Отже маємо дві різні характеристики о.Левицького. Не буду їх коментувати. Хай Правду шукає сам допитливий читач. Адже знаємо Шашкевича та Устияновича як будителів нашого народу з історичної сплячки, працівників національного відродження.

Але напевно при о.Левицькому в Грушовій була збудована церква 1848 року [52, т.1, с.437]. У 1849-50 роках завідував парафією о.Лев Таворський [75, с.192]. При ньому був помічником о.Олександр Созанський. Про цього відомо, що ще будучи семінаристом, був серед зібраних у Львові священиків, які 2 травня 1848 року проголосили свій намір утворити Головну Руську раду [35, с.15]. У 1850 році парохом був призначений о.Дмитро Паславський. Прибув сюди, маючи 60 років, з села Розлуч на Турківщині, де був парохом протягом 15 років. Недовго тішився великою парафією, бо 1 серпня 1855 року помер [75, с.796].

У 1856 році парохом Грушова був призначений о.Іван Коростенський, 1814 р.н. Священиком став у 25 років. Розпочав духовну працю в селі Гордині, де протягом трьох років був помічником пароха, опісля був помічником пароха та гімназійним катехитом у Самборі. У 1850-56 роках завідував парафією в селі Татари на Самбірщині. Грушова стала його останньою парафією. Тут він помер 1888 року. Від 1864 року також керував Мокрянським деканатом [75, с.707]. Відомо, що 1861 року о.Іван Коростенський пожертвував 2 зр на будівництво "Народного дому" у Львові [57, ч.124/1861].

У 1862 році хтось повідомляв в газету, що по селах ходять підозрілі люди, які втовмачують селянам, що разом з панщиною зліквідовані і ті традиційні треби, які вони платили своїм парохам (за хрестини, шлюби і ін.). Таке було і в Грушові. Дописувач (мабуть, священик) звертав увагу влади, що це є спроба посварити парафіян з душпастирями [70, ч.92/1862]. Коростенський завів зразкові порядки в громаді. Хтось хвалив його за це в газеті, бо в місцевій громадській раді порядки були наче в державній раді. Чітко ве-

лася документація. Громада збудувала нову канцелярію, робилися кроки до заснування громадської каси [66, ч.56/1867].

У 1878 році на території Красного була збудована дерев'яна каплиця св.Трійці [73, с.73/1937]. Вдалося відшукати газетну інформацію про її відкриття.

«Із-під Дрогобича. Благословення новозбудованої церковці в Грушові. Оскільки церква і обряд наш тісно з'єднані з нашою нацією, то хто дотримується обряду, є ще вірним сином Русі, і навпаки, хто відрікся від обряду, – що бачимо на наших перекинчиках, – є лютим ворогом нашим і набагато більше шкодить нашій народній справі, ніж який-небудь «чистей крві» поляк: то при всій нашій невдачі на полі битви з противником нашим стосовно самостійного буття нашого на рідній землі нашій, та обставина повинна нас утішати, якщо бачимо, що в нинішніх, для нас так лукавих днях, по крайній мірі храми божі будуються – на свідчення, що в віки притримуватися буде наша Русь свого обряду і своєї матері – Церкви, а значить і свого народу, – що ще не губимо надії на кращі для нас часи, і що віримо в слова, що співаються в наших храмах: "Аще бо паки возможете, і паки побіждені будете, яко з нами Бог".

І так 5-го червня сього року, як в день св.Трійці, були ми свідками урочистого посвячення новозбудованої церковці в селі Грушові дрогобицького повіту. Вже зранку згаданого дня повідомляли багаторазові постріли з моздрів про майбутнє посвячення церкви і нібито запрошували людей з околиць до цієї церковної урочистості. Непостійна того дня погода стримувала сусідні громади прийти процесійним походом на цю урочистість, але народ, не дивлячись на те, зібрався чисельно, вже з того огляду, що такі урочистості є рідкісні. Після посвячення, зробленого місцевим парохом і деканом мокрянським, всч.о.Іваном Коростенським, відспівана була соборна літургія з дияконами, на якій місцевий учитель (п.Мартинівич) з молоддю шкільною добре співав. Після літургії виголосив о.Т.Сапрун, сотруди́ник з Літині, відповідну урочистості промову і вийшов з свого завдання чу-

дово, опісля при відспіванні многоліття, завершилася урочистість в 3-ій годині після обіду.

Церковця ця, з твердого дерева новозбудована, має хрестоподібний вигляд і так мистецьки архітектором паном Рудольфом Статсом оброблена, що можна її до перших архітектонічних будівель зарахувати, а пана Статса як точного і совісного архітектора руській публіці доручити.

Вся вдячність і заслуга в тій справі, що замість низенької і маленької каплиці тепер прегарна церковця з 5-ма куполами сіяє, належить місцевому пароху і декану мокрянському, о.І.Коростенському, який зумів жертви-лепти, які склали люди, в таку суму помножити, що була збудована гарна церква. Честь вам хай буде, вельмишановний отчедекане, що ви, не ганяючись за марними почестями, в тиші як бадьорий вояк, так на полі народно-політичному, як і в Христовому винограді мало не до виснаження сил ваших працюєте. Старанням вашим надіємося побачити скоро ту новозбудовану церковцю і всередині гарно прикрашену.

Як майже кожна місцевість Галицької Русі має деякі місця, має свої руські Кальварії, де люди в певні святкові і відпустові дні чисельно збираються: так і наша місцевість має таке місце в Грушові, при тій новозбудованій дзвіниці, куди, особливо на Успення Пресв. Богородиці, при сприятливій погоді, люди і з подальших сторін приходять. Пора вже, щоб народ руський відвик від латино-польських Кальварій, при відвідуванні яких дорогий час і гроші губить, де замість відпустів – не раз розпусти допускається, а відвідував лиш свої руські відпустові місця своєї місцевості, звідки напевно винесе більшу користь для себе, ніж з всяких Кальварій, Кохавін і їм подібних» [70, ч.61-62/1878].

Велико лихо принесла в село весна 1886 року. В світлий вівторок після Великодня (16 квітня) в 6 годині вечора несподівано загорілася зсередини дерев'яна церква св.Параскеви. Оскільки двері були замкнені, то вогонь швидко охопив всю церкву. В захристії почали вибухати запаси стрільного пороху (який тримали в церкві для проведення салютів з мездірів). Збіглися безпорадні селяни, але в селі

навіть не було сикавки для гасіння пожежі. Від палаючої церкви загорілися 8 сусідніх господарств. Вдалося врятувати дзвони з дзвіниці, а з церкви залишилася тільки купка попелу. Гірко плакав старенький декан Коростянський, який служив тут понад 25 років. А церква була багата, добре прикрашена і часто передавала сусіднім церквам то книги, то фелони. Горе було тим більшим, що церква була застрахована на дуже малу суму [63, ч.44/1886].

Про пожежу повідомила галичан львівська газета "Батьківщина" в розділі місцевих подій. "Значніші пожари. В селі Жулин, в Стрийському повіті, згоріло зараз по пожарі Стрия 15 селянських хат. В Щирецькому повіті погоріло в велику суботу в Сороках 6 господарів, в світлий вівторок був великий пожар в Полянці коло Ставчан, а в Тартакові коло Колодруб погоріло кільканадцять господарів. В Тисмениці згоріло 29 квітня 20 домів. В **Грушові** коло Дрогобича згоріла церква, навіть підлога вигоріла, а залізні каси церковні потопилися в огні; від церкви займилися сусідні обійстя селянські, котрих згоріло 8. Село Добрівляни коло Дрогобича, про котрого спалення також ходили звістки, не погоріло (фальшива вість про пожар в Добрівлянах повстала через пожар в Грушові). В Надвірній дня 18-ого с.м. спалилося в середині міста кількадесят домів, найбільше жидівських; також магістрат і каса позичкова згоріли" [55, ч.20/1886]. Отже пожежі були звиклим явищем для Галичини.

Відгукнулося на лихо села Грушова, мабуть, єдине львівське ремісниче товариство "Зоря", і з коштів, зібраних на фестині 23 травня переслало до Грушова 7 зр [63, ч.56/1886]. Нову дзвіницю у 1871 році збудували майстри Василь Кизим, Іван Кондура та Іван Летнянчин [44, с.332].

У 1888 році помер о.Іван Коростенський. Він з різних даток зібрав 4 тисяч зр на шкільний фонд, 1,5 тисяч зр у місцевий дяківський фонд, а також в інші фонди, які в сумі склали 12 тисяч зр. Також склав 200 зр у фонд двох читальень в Грушові [74, ч.5/1888]. Це був подвижник народної справи.

Докладніше про його заслуги хтось написав у газеті "Батьківщина" таке. "Пок. о.І.Коростеньській, парох в Грушовій, за час своєї 30-літньої трудолюбивої діяльності в тім селі, прибирав з дрібних датків, від прихожан при вінчаннях, хрестинах і т.і, досить значну суму на кілька фондів. І так зібрав він корінний фонд на школу в сумі 4000 зр, на фонд убогих громади Грушової 2000 зр, на фонд для удержання дяка 1500 зр і т.д. Всі ті фонди виносять коло 12000 зр і суть уміщені в книжечках щадничих з тим застереженням, що введені будуть в життя аж тоді, коли дійдуть до такої висоти, щоби самі відсотки могли покривати розходи кожного з тих фондів. Крім того, зложив покійний в „Народнім Домі" у Львові на фонд стипендійний для ученика з Грушової 200 зр, на фонд для вивінування письменної дівчини з Грушової 200 зр, на фонд для двох читалень в Грушовій над 100 зр і на стипендійну запомогу свого імені 40 зр" [55, ч.6/1888].

На місце Коростеньського парохом в Грушову був призначений о.Єронім Борковський, 1830 р.н, висвячений 1857 року. Він прибув сюди з Сяноччини 1888 року. В Грушові помер 21 вересня 1907 року [75, с.602]. Того року його помічником був о.Петро Савицький, висвячений 1901 року [73, с.199/1907].

Дружина о.Борковського, Маланія (з Лаврівських) померла в Самборі 10 червня 1893 року на 57 році життя [64, ч.122/1893].

При ньому тут у 1899 році була збудована нова церква св.Параскеви, з одним куполом, покрита бляхою. Підлога була викладена з кам'яних плит. Вартість будівлі становила біля 30000 корон. Біля неї імовірно в 1905 році була збудована дубова дзвіниця, яку помалювали та покрили бляхою [6, с.19]. В інших церковних документах зазначено, що церква св.Параскеви була вимурувана 1902 року, відновлена 1927 року [73, с.73/1937]. В церковному шематизмі 1907 року також зазначено, що церква збудована і посвячена єпископом К.Чеховичем 1902 року, а в 1904 році він побував у селі з канонічною візитацією парафії.

З оголошення в газеті «Діло» з 1903 року відомо, що тут мали відбутися дяківські збори. «Загальні дяківські збори відбудуться в Грушові дня 5(18) червня с.р (1903), на котрі запрошується Вп.Отців духовних на Богослужіння, котре відбудеться о 10 годині в місцевій церкві. Півці церковні повинні явитися як найчисленніше. Михайло Якимович, півець церковний» [61, ч.122/1903]. Чи це були деканальні збори, чи всієї Перемишльської єпархії – невідомо.

У 1907 році в Грушові долішньому мешкали 1685 вірних, в Грушові горішньому 1594 вірних. В парафії також мешкали 48 юдеїв та 2 римо-католики. Церква мала 42 морги ріллі, 52,5 морга лук, 1,5 морга городу. Із цих 96,5 морга землі парох мав 669 корон річного доходу. З цього платив 240 корон податку. 113 корон отримував за право брати проскурне та дрова для палива. Теж 710 корон отримував з державної каси. В парафії працювало Братство тверезості [73, с.199/1907].

Тимчасовим завідувачем після смерті о.Борковського протягом року був о.Петро Савицький.

В жовтні 1908 року парафію перебрав о.Семен Дуткевич, 1844 р.н. Священником став у 29 років і опісля працював у селах Рава-Руського деканату. Протягом 27 років був парохом села Піддубці [75, с.632]. Невідомо, з яких причин перейшов у Грушову. В дочірній церкві на Красному до цього часу при його попередниках було вже придбано процесійний образ Богородиці (на блясі) вартістю 100 корон, 2 настінні образи св.Михайла та Богородиці (20 к), 2 "павуки" на 6 та на 3 свічки (250 к), 6 мосяжних великих ліхтарів (100 к), білий фелон (140 к), Євангеліє (450 к) [6, с.6].

Перед війною восени 1913 року помічником пароха в Грушові був призначений молодий о.Віктор Жук [67, ч.38/1913].

У 1923 році була збудована нова дерев'яна церква Собору Богородиці [73, с.73/1937]. Збудував її майстер Василь Турчиняк з Делятина [44, с.333].

23 серпня 1926 року о.Дуткевич помер [75, с.632]. Протягом року завідував парафією о.Андрій Небожук. В 1927

році парохом став о.Іван Сенечко [75, с.192]. Він прибув з села Татари, де був парохом протягом 14 років і деканом Лучанським (з 1924 року) [75, с.833]. Сенечко був 1882 р.н, висвячений 1908 року [73, с.73/1937]. У 1937 році мав у селі 1588 парафіян та в Грушові-Красне 1566 парафіян.

Варто додати, що в деяких документах проскакують згадки про монастир ЧСВВ в Грушові. Зокрема згадано, що 6 червня 1621 року Адам, Микола, Михайло та інші Літинські фундували в Грушові церкву та український монастир [49, т.10, док.3367]. 1 січня 1626 року Адам Літинський затвердив фундацію монастиря в Грушові [49, т.10, док.3447].

Але дослідник історії василіянських монастирів у Галичині Лукань в архіві монастиря ЧСВВ в Кристинополі (тепер Червоноград) знайшов оригінал документу фундації монастиря в Грушові. Підписала його в день св.Трійці 1621 року велика родина Літинських, власників села Грушів Белзького повіту, які дозволили збудувати монастир над річкою Чарнавкою [19, с.61-66]. Тобто інформація фактично стосується села Грушів на Яворівщині. Асоціація з Грушовом на Дрогобиччині пішла від прізвища власників Літинських (адже село Літиня межує з Грушовом). Тому й закралася помилка у солідне історичне видання "Акти гродзке і земске". Монастир в Грушові на Яворівщині існував до 1788 року.

Читальні «Просвіти» в Грушові

Читальня "Просвіти" в Грушові-Красне

Читальні товариства "Просвіта" були тими рушіями, які вели наше селянство по шляху національного відродження. Саме тут вони через газети та книги знайомилися з політичними ідеями, тут навчалися основ самоврядування. В читальнях формувалася політична та національна свідомість, руйнувалася заскоружлість селянського загумінкового мислення. Де виникали і розвивалися читальні, там зникали бійки, пияцтво та інші антигромадські або й дикунські вчинки. Для селянської молоді були вікном у світ поїздки з аматорськими виставами в сусідні села, фестини та інші форми відпочинку, які гуртували молодь в народ. Просвітній рух робився руками патріотичної інтелігенції. Наприклад,

робився руками патріотичної інтелігенції. Наприклад, агроном Василь Король на доручення матірнього товариства зі Львова у 1898-99 роках провів перевірки 249 читалень у 18 повітах та відвідав 9 філій. Всюди виступав з лекціями та робив інструктажі [61, ч.19/1900].

Микола Спанчак з Грушова згадував, що селяни з Красної були свідомішими, бо там мешкали помічники місцевих парохів, які переважно були молодими і гуртували людей навколо народовських ідей [36, с.255].

Найдавніші звістки про читальні в Грушові походять з 1889 року. 30 січня дочка померлого о.І.Коростенського передала інституту "Народний Дім" у Львові 4 ошадні книжки, заведені її батьком на доброчинні цілі. В одній з них на рахунку №903 було записано 6,19 зр на читальню в Грушові Горішньому, а в другій на рахунку №918 було поміщено 4,47 зр на читальню в Грушові Долішньому [4, с.63]. Невідомо, чи самі читальні вже були створені, чи їхнє заснування тільки планувалося.

15 січня 1907 року 13 мешканців села поставили свої підписи під статутом читальні "Просвіта", яку хотіли заснувати в Грушові (Кізини- Кость, Григорій, Юліан; Фещаци-Григорій, два Миколи, Семен, Іван; Йосип Сановський, Василь Баран, Пилип Стецюк, Семен Гриценко та вчитель Яків Луців) [16, с.2]. 27 березня матірне товариство надіслало новій читальні в дарунок 76 книжок загальною вартістю 27,28 корони для започаткування бібліотеки [16, с.4]. У 1908 році читальня мала 59 членів та свій хор. Бібліотека складалася з 80 книжок. Головою читальні був Пилип Стецюк [16, с.5]. На перших загальних зборах "Просвіти" був Євген Оленицький і о.Михайло Бачинський. Першим головою "Просвіти" був о.Петро Савіцький. Активними були брати Кізини, Григорій та Іван Фещаци [36, с.255].

Інших документів про діяльність читальні до війни не вдалося виявити.

Відомо, що селянин Дмитро Писар з Грушова був учасником Першого українського просвітно-економічного конгресу у Львові 1-2 лютого 1909 року [42, с.651]. Мав нагоду

побачити там відомих діячів української культури (Михайло Грушевський, Ольга Кобилянська, Богдан Лепкий, Іван Пулюй, Іван Горбачевський та інші).

15 грудня 1906 року до матірнього товариства у Львові звернувся з проханням надіслати статuti для створення читальні "Просвіта" в Грушові-Старе Село Гринь Фещак [17, с.1]. Через два місяці, 18 лютого 1907 року, парох Ріпчиць, який був заступником голови дрогобицької філії, повідомляв до Львова, що відкриття нової читальні в Грушові буде 24 лютого і просив надіслати дарові книжечки [17, с.2]. Та мабуть щось перешкодило і друга читальня в селі тоді не була відкрита. Аж 10 лютого 1913 року Григорій, Федір та Кость Скічнівці, Павло, Дмитро та Іполит Хоркавціви, Павло Василік, Яць Іванишин, Дмитро Марків, Павло Спаньчак та Яків Луців підписали статут читальні в Грушові-Старому Селі. 24 лютого зі Львова новій читальні було надіслано 60 дарових книжечок вартістю 24 корони [16, с.4-6].

9 жовтня 1921 року до воеводства надійшло прохання про відновлення читальні в Грушові-Красне. Підписали його Йосип Сановський, Михайло Гайнич, Юрко Фещак, Григорій Сливич, Данило Мисак, Степан Дендяк, Пилип Стецюк, Ілько Летнянчин, Іван Баран, Іван Паньків, Степан Летвицко та три Кізини: Михайло, Кость і Юліан [16, с.6]. Очевидно, що польська влада відхилила це прохання і воно було повторене в 1924 році. 21 жовтня статут читальні був затверджений і 2 листопада відбулися установчі збори читальні. З довгою промовою виступив о. Андрій Небожук, який був головою організаційного комітету читальні. Записалися 35 членів, кожен з яких зобов'язався щорічно давати по 1 зол для читальні. Першими керівниками були обрані о. Небожук, Роман Писарів, Кость Кізін, Ілько Летнянчин, Іван Белз, Юрко Колечко, Степан Дендяк. Збори завершилися виконанням гімну "Ще не вмерла Україна" [16, с.9].

В 1929 році читальня будувала власний будинок [16, с.11]. 26 вересня 1930 року староство припинило діяльність читальні [16, с.14]. Саме тоді в Галичині розпочиналася каральна акція проти українського національного руху, яку

поляки називали "пацифікація" (умиротворення), а українці прозвали "патикація", бо національний дух вибивали ударами патики по селянських спинах. Війт Григорій Меньків перебрав майно розв'язаної читальні: театральні декорації та костюми, бутафорські шаблі, мечі, кріси, пістолети, три національні прапори, 58 книг, маленьку шафу та ключ від нового будинку читальні [16, с.12]. Формальним приводом до розв'язання читальні послужило донесення поліція Людвіка Оровича, що тут 28 серпня виголосив нібито бунтівну промову секретар читальні Іван Белз, цитуючи поему Т. Шевченка "І мертвим, і живим..." [16, с.43].

В офіційному повідомленні про причини закриття читальні, яке надійшло з воеводства, зазначено, що Белз, читаючи поему, відійшов від тексту Т. Шевченка і звертаючись до присутніх в залі понад 100 слухачів, сказав "Батьки і матері! Чому сидите так тихо? Чому шукаєте хліба на чужій землі, а свою рідну матір-Україну покидаєте? Вже надійшов час, щоб звільнитися від ярма ляхів, яким ви заковані. Скиньте кайдани і народ український буде вільний. Не слухайте ворогів, які кажуть, що України не було, бо вона була, є і буде. І так як ляхи вийшли з німецької неволі, так і скоро Україна звільниться з їхньої неволі". Ніхто з керівників читальні не звернув йому за це жодної уваги [18, с.1]. Мав рацію І. Белз, але не так воно сталося у 1939 році, як собі думали галичани.

7 січня 1932 року читальня відновила роботу. Керівниками були обрані Іван Чаповський, Володимир Летнянчин, Григорій Сливич, Григорій Фещак, Володимир Баран, Павло Фещак, Семен Паньків, Петро Фещак та Іван Баран. Записалися 110 членів. Душею читальні був її незмінний керівник Іван Чаповський. Він закінчив філософський факультет і всюди в документах був титулований професором. Працював приватним урядником, бо не міг знайти роботи на державній посаді. Мав 38 років і керував великим хором (45 осіб) та аматорським гуртком. Народився 1895 року, воював в УСС. Працював в кооперативній установі в Дрогобичі і весь вільний час віддавав освітній та економічній праці в

Грушові. Він працював з хором, аматорським гуртком, за-снував молочарні [36, с.257]. Приємно відзначити, що серед членів читальні було 42 жінки [16, с.14]. В будинку читальні також розміщувалася кооперативна крамниця “Бистриця” та гурток товариства “Сільський господар”.

Весною 1933 року керівники читальні просили матірне товариство зменшити членський внесок читальні до 2 зол, бо вони закінчують будівництво власного дому [17, с.48].

В 1933 році читальня мала 122 членів та 252 зол грошового приходу. Більшість коштів йшла на оплату боргу за будинок, який вартував 15000 зол. Треба було за нього ще виплатити 1150 зол. А їх нелегко було зібрати. Тому аматори того року поставили на сцені 8 п'єс. Для цього мали 5 типів різних декорацій: загальний вигляд села, внутрішній вигляд хати, ліс, поле та сільська околиця. За вхід на виставу або концерт глядачі давали добровільні внески для читальні. Читальня влаштовувала патріотичні свята: “Просвіти”, Т.Шевченка, І.Франка, а 6 серпня 1933 року – свято 25-річчя читальні та посвячення власного будинку. На посвячення аматори планували показати виставу “Невольник”. Мішаний хор з 40 співаків виконував пісні в обробці Лисенка, Леонтовича, Колесси, Кошиця, а також стрілецькі пісні. Дав три концерти, в тому числі на святі в Дрогобичі 7 квітня. Грошовий прихід склав того року 1158 зол. 22 рази відбулися голосні читання газет та книг. Їх проводили Іван Чаповський, Іван Белз, Григорій Сливич, Володимир Летнянчин. 12 осіб відбули курс для неписьменних. 28 осіб прослухали вищий курс (лекції з історії та географії України), а також підвищили свої знання з математики. Бібліотека мала 149 книг. Більшість з них (137) були оправлені в палітурки [16, с.20]. Ці палітурки виготовляв хтось з членів читальні, бо видавництва для здешевлення книг випускали їх окремими сфальцованими великими аркушами, які розсилали замовникам. Ці зошити вже на місцях зшивали в книги та дбали про палітурки. Найбільшою популярністю в Грушові користувалися історичні повісті та книги про українську революцію 1917–20 року.

В 1934 році читальня мала 110 членів. Оскільки гроші йшли на виплату боргу за будинок, то бібліотека не зростала, а з газет надходили тільки “Наш прапор” та “Батьківщина”. В грудні цього року читальня вшанувала сходинами смерть академіка М.Грушевського [16, с.33]. Він помер в м.Кисловодськ і був похований в Києві.

У звіті за 1936 рік зазначено, що того року в читальні постійно відбувалися голосні читання (56 разів). Іван Чаповський читав селянам поему І.Франка “Панські жарти”, “Похід українських армій на Київ і Одесу в 1919 році”, “Історію України”, а також радикальні газети “Наш прапор” та “Українські вісті”. На такі читання сходилося біля 45 осіб. Опісля обговорювали прочитане. Таким шляхом в людей формувалися тверді національні переконання. Відбувалися свята Крут, листопадового чину [16, с.31].

На зборах 23 лютого 1936 року було відзначено, що майже половина членів не сплачує членських внесків і для наведення дисципліни було виключено з читальні 15 осіб. Виходу не було, бо читальня ще мала 1030 зол боргу [16, с.35].

На зборах читальні в лютому 1937 року Василь Стецюк висунув думку купити для читальні радіоприймач, і закликав всіх справно сплачувати для цього членські внески. Активна праця читальні насторожила владу і вона в 1938 році перешкоджала як могла. Щоб підірвати читальню економічно, староство часто не давало дозволів на влаштування свят, вистав або концертів [16, с.38]. Того року читальня на вимогу староства мусила оббити зовні свій будинок дошками.

22 січня 1939 року відбулися останні загальні збори читальні. Іван Чаповський нагадав присутнім, що саме цього дня було проголошено УНР. “День той є днем великого і радісного історичного акту і враз нагадує нам багато прикрого: нашу байдужість, брак посвяти для загального добра і малий культурний стан. Се все мститься на нас тепер і ми мусимо жити в обставинах так трудних, де нам майже нічого не вільно”. Він закликав зібраних до освіти і організованості. “Читальня є нашою святинєю, місцем, де куються наші ха-

ракти, але працею і лише працею, бо каже Франко "Праця єдина з неодоли нас вирве, нумо до праці, брати". Але не байдужість і мрійливе виждання, бо байдужність доводить до розчарування". Іван Белз звернув увагу, що в читальні не вистачає начитаних людей, які могли б вести дискусію поза межами села і вказував на сусіднє село Добрівляни як на взірць [16, с.38].

Читальня "Просвіти" в Грушові-Старе Село

М.Спанчак писав, що сільські парохі переважно були старшого віку і, мешкаючи в Старому Селі, переважно гуртували людей навколо москвофільської читальні [36, с.255]. Але тут також виникла і читальня "Просвіти". На Старому Селі першу читальню Просвіти засновано за кілька років перед I Світовою війною. Сильний опір чинив о.Семен Дуткевич. Допомагали її організувати д-р Чапельський, д-р Кузів, проф.Іван Думин (капітан австрійської армії, потім сотник УГА), Осип Думин (згодом став полковником УСС) [36, с.255].

Про Івана Кузіва з Грушова згадує Іван Франко у передмові до I тому "Галицько-руських народних приповідок". Адже він помістив у цьому томі його збірку приповідок, зроблену в Грушові та інших селах Дрогобиччини [46, с.298].

Думка заснувати тут читальню виникла ще 1898 року. Хтось з людей, що заховався під псевдонімом "Громадянин", повідомляв через газету "Свобода" в серпні 1898 року, що громада Старого села має намір заснувати читальню при допомозі о.Борковського та вчителя Івана Гандяка [69, ч.33/1898].

Можна догадуватися, що читальня була відновлена після проголошення ЗУНР, бо в одному із звітів зазначено, що її бібліотека існує "з 1918 року" [17, с.12].

12 грудня 1923 року група селян прохала матірне товариство надіслати на руки Івана Синюти статuti для заснування другої читальні, бо "село велике, має понад 700 хат і тягнеться на 8 км" [17, с.41].

29 серпня 1924 року хтось (імовірно Іван Чаповський) писав до матірнього товариства у Львові, що тричі селяни пробували заснувати тут читальню і подавали відповідні заяви до воєводства, але отримували відмови. Просив надіслати бланки статутів, щоб ще раз поспробувати щастя [17, с.8]. Польська влада вважала, що забагато мати дві читальні в одному селі і не давала відповідного дозволу. Мабуть, і четверта спроба була безуспішною.

Аж 11 жовтня 1926 року Григорій Іванець повідомив матірне товариство, що селяни в цій частині села хочуть заснувати читальню, але не знають як це зробити. Того ж дня йому було надіслано інструкцію та бланки статутів [17, с.7].

26 жовтня Г.Скічнів, І.Куцик, А.Грицай та інші подали підписаний статут до воєводства, а в листі до Львова зазначили, що читальня буде міститися в хаті Наталки Копач за 7 зол в місяць [17, с.38]. Воєводство мовчало.

Наприкінці грудня 1928 року Іван Синюта, Онуфрій Хомин, Онуфрій Луців, Федь Марків, Федь та Василь Копачі, Йосип Станьчак та інші подали знову до воєводства підписаний статут для заснування читальні [17, с.40]. Цього разу їм пощастило. Збережений звіт про роботу читальні за 1930 рік свідчить, що останні загальні збори відбулися 19 грудня 1929 року. Керівниками читальні тоді були обрані вчитель Іван Чаповський, Михайло Кізим, Юрко та Гнат Колечки, Микола Ільчишин, Володимир та Юрко Летнянчині, Юстин Зимин та Данило Станьчак. Чаповський читав тут лекції з історії України, вів хор та аматорський гурток. Із 165 книжок більшість подарував Чаповський. Всі книги були оправлені і перебували в постійному русі. 126 книг були позичені за цей час 857 разів. 28 серпня 1930 року читальня провела Шевченківське свято. Читальня мала 72 членів, а її аматорський гурток з 42 членів влаштував за рік 4 вистави, хор з 38 співаків дав два концерти. Читальня містилася в дерев'яному будинку вартістю 9500 зол, за який потрібно ще було виплатити 1245 зол боргу. Прихід читальні був невеликий – всього 80,4 зол (55,3 зол з вистав, 25,1 зол з членських внесків).

Внески становили по 1 зол в рік. Але 10 вересня 1930 року читальня була закрита владою [17, с.9-10].

Відновлення роботи читальні відбулося 17 липня 1932 року. На загальних зборах було обрано нових керівників [17, с.44]. Ними були Григорій Скічнів, Данило Страшівський, Андрій Грицай, Іван та Андрій Марківи, Іван Копач, Юрко Іванішів, Микола Хоркавців та Миколи Костисів. Вони керували читальнею аж до травня 1935 року. Членів було того року всього 43 (з 313 хат цієї частини села), а з бібліотеки залишилося всього 56 книг. Містилася читальня в хаті свого голови Скічніва. Туди надходило 5 українських видань (Народна справа, Свобода, Комар, Сільський господар, Правда). Іван та Григорій Марківи керували хором та аматорським гуртком [17, с.12-15].

У 1933 році було докуплено ще 50 книг за 34 зол. В читальні зшивав зошити та робив палітурки Іван Копач (в 1934 році зі 120 книг лише 24 були оправлені в палітурки). Вечорами в суботи і неділі члени виділу читали вголос для зібраних слухачів історичні оповідання А.Чайковського, газети, або для розваги людей розділи з казки "Лис Микита" [17, с.18-20].

На загальних зборах 6 травня 1935 року керівниками читальні були обрані Іван Марків, Андрій Грицай, Яць Іванішів, Григорій Скічнів, Андрій Куцин, Федір Полюншин, о.Іван Сенечко, Григорій Баран, Данило Станчак та Андрій Пурій. Читальня перейшла до хати Андрія Куцина, який утримував її безплатно. Того року читальня мала 60 членів, але робота велася мляво. За рік 10 читачів прочитали тільки 30 книг, прихід читальні становив тільки 26,2 зол. Половина цієї суми була витрачена на передплату газет. Іван Марків, Павло Андрухів та Осип Грицай проводили голосні читання.

Мабуть, вибір виділу був не зовсім вдалим, бо на зборах 29 січня 1936 року був обраний новий виділ в складі о.І.Сенечка, Осипа Хоркавціва, Івана Костисіва, Григорія Василиківа, Яська (Івана) Марківа, Івана Копача, Яця Іванісіва, Андрія Гіщака та Осипа Грицая (цей останній незабаром помер, маючи 25 років). За цей рік робота читальні активізу-

валася. Кількість членів зросла до 98. 75 читачів разом прочитали 308 книг. Сама читальня перемістилася в церковний будинок [17, с.28]. Більше звітів про діяльність читальні в архіві не вдалося знайти. Відомо, що весною 1938 року вона мала вже 134 членів, переважно молодь.

На зборах 25 березня 1938 року було відзначено, що в попередньому році з вистав читальня отримала 321 зол, а з коляди в селі – майже 28 зол. В бібліотеці було 212 книг. Ці збори проходили по-діловому, бурхливо. Обговорювалося питання про купівлю радіоприймача для читальні. Андрій Куцин у своєму виступі зазначив, що в селі "розвинулася ворожа нам партія "комуна", тому що ми запізно взялися до освітньої праці, бо статут був затверджений ще 1926 року і спочив за образом, ворохобня тим часом піднесла голову, читаючи різні комуністичні брошури, запускала сіті в село аж доперва в 1932 році відкрито". Він звинувачував у байдужості членів виділу (секретар Іван Марків, ведучи протокол зборів, зазначив, що з таким звинуваченням не погоджується, "бо де інде треба шукати причини"). Новими керівниками були обрані о.Сенечко, Данило Страшівський, Михайло Марків, Пилип Зинів, Осип Хоркавців, Андрій Куцин, Андрій Пурій (Грудзан) [17, с.36]. Залишається додати, що критика частково була справедливою, бо в документах читальні дійсно є зазначено, що статут був затверджений 20 листопада 1926 року. Значить були інші чинники, які заважали розпочати того року її роботу.

25 вересня 1938 року було свято "Просвіти" в Грушові-Старе Село. В поході взяло участь понад 2000 осіб (в тому числі 30 велосипедистів). Святковий концерт відкрив о.Сенечко, а лекцію про історію товариства прочитав студент Т.Лялюк з Дрогобича. На концерті виступили хори з Літині, Ріпчиць та два місцеві. Була спроба комуно-жидівської провокації, яка отримала належну відсіч [65, ч.113/1938]. Про невелику групу комуністів, що баламутили людей в Грушові та описували "рай" за Збручем, згадує також М.Спанчак [36, с.257].

Зберігся протокол останніх загальних зборів читальні. Вони відбулися 15 лютого 1939 року. На них було зазначено, що читальня має 199 членів, а в бібліотеці 238 книг. Протягом року 65 читачів разом прочитали 454 книги. Дохід читальні в минулому році становив 744 зол. Новими керівниками читальні були обрані о.Іван Сенечко, Михайло Марків, Данило Страшівський, Петро Іванішів, Луць Іванішів, Юрко Іванішів, Іван Марків. Їхніми заступниками були обрані Данило Василиків, Гаврило Марків, Володимир Андрухів [16, с.40].

Цікаво, що в часописі "Вісті з Лугу" в 1936 році була опублікована сенсаційна стаття "Змисл теперішнього міжнародного положення", в якій автор Н.Порай передбачив, що неминуча чергова міжнародна війна і серед противників назвав Францію, Бельгію, СРСР, Чехословаччину, Румунію, Польщу, Югославію, Великобританію, а з іншого табору – Німеччину, Угорщину, Болгарію, Італію та Японію. "Війни з Росією ще треба чекати 5 років, а за три роки щось має рушитися" [56, ч.3/1936, с.40-43]. Звідки міг знати цей провидець, що його прогноз буде виконаний точно? Мабуть, цю газету читали в багатьох селах, і публікація робила живіший рух в людських головах. В Європі насувалися великі події і треба було бути до них готовими.

"Рідна школа" в Грушові

Установчі збори осередку цього товариства відбулися 1 березня 1933 року. Клубок "Рідної школи" назвали іменем письменника Богдана Лепкого. Дозвіл на заснування товариства влада дала 31 грудня 1932 року. Отже, хтось мусив скоріше подати відповідну заяву.

На зборах було 28 осіб. Відкривав збори ініціатор створення товариства Іван Чаповський. Наголосив на важливості праці "Рідно школи". "...При нових шкільних законах, які заміряють до цілковитої ліквідації українського шкільництва "Рідна школа" мусить вести затяжну боротьбу не тільки за вдержання цього шкільництва, але творити нові школи, яких тільки потребує українська нація". Наприкінці промови він повідомив зібраних, що ініціатори вирішили назвати клубок

іменем найбільшого тодішнього українського письменника Б.Лепкого, який цього року святкував своє 60-річчя. Загальні збори схвалили цю пропозицію.

В члени товариства вписалися Іван Чаповський, Белз Іван, Дудич Василь, Деньдяк Олекса, Фещак Гринь, Летнянчин Володимир, Паньків Семен, Живчин Василь, Марків Андрій, Луців Дмитро, Деньдяк Василь, Чаповський Семен, Шула Іван, Летнянчин Юрко, Фещак Федь, Пурій Василь, Фещак Стась, Летнянчин Гарасим, Колечко Петро, Живчин Юрко, Гайнич Михайло. Керівниками гуртка стали І.Чаповський, В.Дудич, О.Деньдяк, І.Белз, Д.Луців, П.Колечко, Ю.Летнянчин. Вони склали по 50 гр вписового та по 1 зол членських внесків [15, с.1].

Управа "Рідної школи" зі Львова привітала новий осередок та надіслала відповідну інструкцію. У ній зокрема було зазначено, що "...У боротьбі за життя нації мусимо починати від самих основ, себто від оборони нашого молодого покоління за поміччю його доцільного навчання й виховання перед винародовленням. Бо ж ясно: коли зуміємо забезпечити для нації її молоде покоління, коли воно буде перейняте її традиціями, змаганнями та ідеалами, то й будучність нації буде запевнена. Це найважливіші завдання сучасної хвилі, які український загаль зложив на "Рідну школу".

Виконуючи ці завдання, удержує товариство "Рідна школа" свої школи всенародні, гімназії, учительські семінарії, торговельні, доповнюючі, захоронки, бурси, уладжує фахові курси, школи і зразкові ремісничі варстати і т.п, в яких готуються тисячі української дітвори і молоді. Удержання цих шкіл і інституцій коштує щомісячно величезні суми. Всі ці виховні завдання попри доцільне виховання і навчання дадуть українському молодому поколінню незалежний готовий хліб в руки... Від діяльності клубків "Рідної школи" на місцях та співпраці цілого українського громадянства залежить, коли "Рідна школа" зможе ці необхідні завдання перевести в життя" [15, с.2]. Треба відзначити, що ці завдання ще досі стоять перед українським народом.

На жаль, в архівній справі не збереглося докладних документів про діяльність цього товариства в селі. У звіті про діяльність з вересня 1936 до вересня 1937 року зазначено, що протягом року управа товариства провела 7 засідань. На загальних зборах 29 листопада 1936 року членами управи були обрані Іван Чаповський, Іван Белз, Гринь Сливич, Микола Дермак, Василь Литвинко (с.Осипа), Микола Шрамко, Петро Гарасим, Павло Фещак, Василь Дудич, Дмитро Луців та Василь Живчин. Очевидно, що така велика кількість залучених до громадської праці людей давала можливість багатьом з них проявити свої ділові якості і на цьому товариство виграло. Товариство мало 1067 членів (60 чоловіків, 47 жінок). На жаль, повний членський внесок дали тільки 4 члени. Інші від цього обов'язку відтягувалися. Чи то бракувало грошей, чи то свідомості... Товариство мало свою бібліотеку з 120 книг, хор з 35 співаків (вів Чаповський), аматорський гурток з 30 учасників. За рік "Рідна школа" влаштувала 3 концерти та 3 вистави (спільно з "Просвітою"). З 23 червня до 23 липня працював дитячий садок, який вела молода вчителька Домініка Фещак. Перебування дітей в садку завершилося дитячим фестином. Діти співали, танцювали, декламували вірші на рідній мові. На організацію та утримання садка товариство видало 100 зол. Іван Чаповський за цей рік провів 22 відчити з історії України, на які сходилося в середньому понад 50 слухачів [15, с.5].

За наступний звітний рік товариство мала 125 членів. Їхня активність була вищою, бо повністю членські внески здали 33 члени. Склад управи був як і попереднього року. І. Чаповський керував роботою хору та аматорського гуртка. Дитячий садок влітку 1938 року протягом двох місяців для 30 дітей вела Ольга Зубівна [15, с.9]. На цьому інформація про працю товариства обривається.

Читальня "Общества им.М.Качковского" в Грушові

Створення читальні "Просвіти" в Грушові підістібнуло москвофілів і вони гарячково взяли за організацію своєї читальні.

19 березня 1907 року був поданий владі для затвердження статут москвофільської читальні в Грушові-Красне [11, с.5].

Відкриття москвофільської читальні в Грушові-Красне мало відбутися 21 квітня 1907 року в хаті Йосипа Яхніва (ч.119). Там спочатку мала знаходитися і сама читальня. Повідомляючи про це "Общество", місцевий вчитель Іван Гандяк просив "с должним почтенієм" надіслати представників зі Львова з даровими книжками для започаткування бібліотеки. На залізничну станцію Добрівляни селяни мали вислати фіру по них. В село мали їздити москвофільські діячі О.Марков та Іван Процик [11, с.5-6]. При заснуванні читальні записалися 108 членів. На початку 1909 року вона мала 125 членів, в бібліотеці 60 книг. Майно читальні становило 500 корон, розміщених в касі Райфайзена і призначених для будівництва власного будинку. До читальні надходили газети "Русское слово", "Русская воля" та "Посланник". Керував читальнею Іван Михайлович Гандак (в деяких документах зазначено Гандяк- В.Л), а секретарем був Григорій Артимович [11, с.4].

Ще за 5 років до початку I Світової війни про неї досить вільно дозволяла собі писати москвофільська преса. В сатиричній сторінці "Мітломах" в газеті "Русь" в травні 1909 році був опублікований вірш-пародія "Мойше Балигула і єго переловлена допись до "Діла", в якому відверто говориться про майбутню російську окупацію Галичини. " ..Ми всі жидки і всі панки/ Вже так якби під москаль/ А він нас так усіх любить/ Що і нам він справить баль/ Ляшки дає геть на Сибір/ А жидки знов геть на Крим/ Українці на всі кінці/ Єзуїти знов до Рим.. " [68, ч.20/1909].

Москвофіли в той час поводили себе в Галичині досить войовничо. В їхній газеті "Голос народа" в 1910 році якийсь Ф.Гордій опублікував політичну пародію на національний український гімн: Ще не вмерла Україна/ Но уже конає/ Незадовго жид і німець її поховає/ Згинуть "наські" всі братанки/ Як роса на сонці/ Забіліють їхні кості/ В німецькій сторонці/ Душу й тіло ми положим/ За німецькі справи/ Бо і звідки

би ми марки/ Пруські побирали... [59, ч.26/1913]. Таким чином москвофіли, виконуючи волю своїх російських хазяїв, сіяли серед селян думку, що "українці" є прислужниками німців. В іншому місці ця газета в статті "За марки продають народ" писала, що галицькі українці хочуть викликати повстання українців на Наддніпрянщині і таким чином підготувати вторгнення туди німецької армії [59, ч.27/1913]. Такими та іншими небилицями москвофіли дурманили голови галичанам в умовах австрійської демократії. Звичайно, що москвофільська пропаганда щедро оплачувалася російськими рублями. На початку 1913 року поліція арештувала тут Панька Паньківа запідозривши в шпигунстві на користь Росії [59, ч.2/1913]. Мабуть незабаром випустила, бо не мала доказів.

В 1911 році читальня за 900 корон купила від жида земельну площу 12 x 50 м, на якій мала намір збудувати читальню [11, с.17]. У 1914 році, саме перед початком I Світової війни, на площі москвофіли збудували дерев'яний будинок для читальні. Члени будівельного комітету Панько Паньків, Йосип Яхнів, Йосип Хрунь та Олекса Живчин брали матеріали в кредит: в пана Креська в Унятичах 50 ялиць, в іншому місці 4 великі дуби на підвалини, в жида Нухима 4 ялиці, а в іншого жида вагон дощок та дерева [11, с.9]. Будівельні матеріали вартували 1500 корон і поручився за виплату боргу П.Паньків [11, с.17].

Про дальші події писав 18 січня 1915 року до львівських керівників "Общества" секретар та бібліотекар читальні Григорій Артимович. 6 серпня 1914 року до читальні прибув комісар з староства, переглянув книги, опечатав їх у шафі і заявив керівникам читальні, що діяльність товариства припиняється. Відповідне рішення вручив заступнику голови Т.Живчину, бо голова читальні А.Гринишин був на копанні шанців під Перемишлем. 28 серпня через село відступали австрійські військові частини, потріпані в боях під Галичем. "Наші мазепинці нарадилися, що тепер якраз добра нагода знищити читальню кацапам і зібралася тьма мешканців в главі Костя Кизика і 2 жандармів і напали на мій дім, в якому містилася читальня, забрали мене і шафу з бібліотекою і ще

2 членів – Адама Андрухів та Івана Летнянчина і вели на жандармський постерунок на друге село. Там комендант стягнув з нас протокол і відпустив додому, але мазепинці шафи з книжками нам не віддали – де діли не знаємо". А далі передаю мовою оригіналу уривок листа Г.Артимовича: "Следуючого дня 29 августа заїхали ті самі мазепинці волами під командою Івана Фещака, бившим тогдa войтом, забрали наш дім.. І коли би Господь Бог не прислав нам свою поміць і не надоспіли русскіе войска були би нас наші мазепи всіх руских вирізали і вивішали, бо кричали три шибениці поставити і всіх кацапів вивішати, бо вони продали нашу кров москалеви.." [11, с.18]. Гидко це читати тепер, але історію не перепишеш.

Українці з радістю і криками розібрали будинок і матеріал перевезли на площу перед читальнею "Просвіти". Пізніше частину матеріалу забрало військо на будівництво шанців, частину розікрали селяни, а в 1917 році староство наказало війтові продати залишки будівельного матеріалу з розібраного будинку. Отриману суму 420 корон війт Фещак помістив у громадську касу і вони там лежали до осені 1922 року, поки зовсім не знецінилися [11, с.21].

В березні 1922 року члени будівельного комітету тихо продали площу колишньої читальні за 50000 польських марок її колишньому голові Теодорові Гринчишинові. Але проти цього запротестували Ю.Дідух та Григорій Менко від імені понад 50 колишніх членів читальні [11, с.2-3]. В результаті акт купівлі був визнаний недійсним, але Гринчишин взяв площу в оренду. Був чоловіком практичним і вмів у вигідних для себе тонах показати вигоди і невигоди цієї оренди.

"Сокіл" в Грушові

Молодіжне товариство "Сокіл" виникло у Львові наприкінці XIX ст і швидко розбудувало свою мережу в Галичині. Селяни охоче засновували в селах осередки цього товариства, бо вони мали практичне значення. "Соколи" гуртували молодь, давали їй фізичне та національне виховання, але

найголовніша привабливість цього товариства полягала в тому, що воно виконувало роль протипожежної сторожі.

Пожежі в кінці ХІХ-на початку ХХ ст могли за одну-дві години могли перетворювали в попіл цілі села зі всім майном. Особливо важко давалися взнаки осінні пожежі, коли горіли запаси збіжжя та сіна. Люди та худоба були приречені на голод.

Тому від давніх часів (принаймні з ХVІІ ст) в кожному селі виставлялася нічна варта. Спочатку пани забезпечували таким чином від вогню свої двори та фільварки, а в ХІХ ст австрійський уряд наказував тримати громадську варту також біля церков, щоб уникнути пограбувань. Вартові ходили по селі і попереджали, щоб люди були обережні з вогнем, стежили, щоб хлопці не курили на вулицях в суху погоду та щоб ніхто не наважувався розводити на подвір'ї вогню.

Товариства „Сокіл” мали свої пожежні станції, де тримали інвентар та коней напоготові. Молодь у товаристві була поділена на кілька чет: сикавкова (обслуговувала колісну сикавку, до якої запрягали пару коней і мчали до місця пожежі), водяна (гасила пожежу відрами з водою), рятувальна (виносила з будівлі майно і охороняла його, стежила, щоб пожежа не перекидалася на інші будівлі). Особливо, пильно протипожежна служба велася під час жнив та в час посухи.

Але попри це в „соколах” молодь проходила добру школу національного виховання. При товариства діяли аматорські гуртки, молодь влаштовувала забави, мандрівки, спортивні змагання.

В архіві є матеріали цього товариства, але я фізично не встиг їх опрацювати. Маю надію, що поправлю справу в другому виданні.

Школа в Грушові

Роль освіти в житті селян важко переоцінити. Саме школа давала селянським дітям можливість здобути собі кращі умови життя, вийти „в люди” і відкрити для себе світ. Освічена молода людина могла значно більше зробити для свого народу, ніж її неосвічені батьки. Ця думка є актуальною і в

теперішній момент, коли школа переживає глибоку кризу, а рівень освіти випускників школи нестримно падає.

Шкільна освіта була тим містком, який відкривав українським селянським дітям дорогу в світ до кращого життя. Тому історія розвитку української школи – це історія боротьби українців за свою кращу долю. І сучасники повинні знати як це робили (або не робили) їхні предки.

Значення освіти для українців чудово розуміли поляки. Тому в „Проекті на знищення Руси 1717 року” зазначено таку пораду. „Є найбільш впертими і других в упертості держать ті русини з простих хлопів, що вміють читати своє письмо; отже треба усунути причину впертості, а тоді впертість сама зникне.

В тім ми, поляки, легко собі порадимо, коли заборонимо хлопським синам вчитися в школах, що є при церквах; з того будемо мати не тільки ту користь, про яку вже сказано, але таким способом охоронимо себе від шкоди, яку нам часто піддані заподівають – бо так вивчений хлопчина в простій сільській школі, втікає кількадесят миль від свого пана і шукає волі. На таке нарікають воеводства Руське, Волинське, Подільське і Брацлавське з навколишніми землями.

Отже економи й управителі маєтків повинні мати накази, аби пильно дбали, щоби хлопські діти до плуга, сохи, рала, ціпа привикали, а не до книжки [39, с.53].

В найдавніші часи освіта починалася від науки в дяка, в якого діти навчалися рахувати, молитися, а також читати церковні книги. Ті школи були нерегулярними і їхня діяльність залежала переважно від суб'єктивних факторів. Відомо, що ще під час генеральної перевірки парафій 1764 року представник львівського єпископа о.М.Шадурський наказував парохам засновувати в селах школи-дяківки, в яких мали жити дяки. Школи мали бути недалеко від церкви і перебувати під опікою парохів. Невідомо, коли саме постала така перша дяківка в Грушові.

27 квітня 1788 року львівська консисторія скерувала у парафії директивного листа, яким наказувала парохам заохочувати селян до посилання дітей у школи, показуючи їм

користь від навчання [13, с.33]. 30 червня 1789 року львівський єпископ Петро Білянський наказував, щоб парохі всюди намагалися засновувати школи при церквах і найпильніше ними опікувалися. Якби у цій справі мали якісь перешкоди, то описавши все, через деканів мали звертатися до консисторії [13, с.38]. 14 червня 1791 року єпископ повторив свій наказ священикам всіма силами нахилити дітей до навчання, підшукувати вчителів з числа здібних учнів, а навіть самим вчити дітей читати у школах та переконувати батьків давати дітей до навчання [13, с.44]. 29 травня наступного року Білянський наказував священикам на основі губерніального розпорядження №12774 від 25 квітня 1792 року, щоб кожен з них з усіх сил агітував людей до заснування і утримування шкіл та давання дітей на навчання [13, с.47].

Відомо, що вже наприкінці 1815 року парохі отримали розпорядження консисторії про потребу заснування парафіяльних шкіл. У тих місцевостях, де вже були такі школи, парохі мали агітувати громади та домінії до збільшення платні вчителям, а також підшукувати людей, здібних до вчительської праці. Губерніальна влада також наказувала, щоб було організоване повторювальне навчання дітей, які закінчили школи, у святкові та недільні дні у післяобідній час, щоб діти не забували вивченого в школі матеріалу [13, с.14, 19]. Влітку 1820 року крайова влада наказувала вчителям не примушувати учнів ходити до школи в час жнив [14, с.28]. Восени того року губерніальна влада наказала деканам перевіряти національні школи не раз в рік, як було до того, а раз в півріччя [14, с.30]. З листопада вчителям було дозволено мати індивідуальні заняття з учнями, які погано вчать, але проводити їх з відома директора [14, с.30]. У травні 1821 губерніальна влада вимагала від священиків, як опікунів шкіл, подати річні звіти, в яких чітко зазначити, скільки дітей в селі мали ходити до школи і скільки реально ходили, скільки вміє добре читати [14, с.32]. В грудні 1821 року для парафіяльної молоді була видана книжка "Чин утренний і вечерний" (ціна 14 кр). Кожен парох мав повід-

омити церковній владі скільки таких книжок потрібно прислати в парафію зі Львова [14, с.35]. Весною 1822 року цісар звільнив від поштових оплат листування в шкільних справах [14, с.37]. Консисторія обіжними листами повідомляла парафії про вакантні місця вчителів в різних місцях Галичини [14, с.38]. 5 червня 1822 року цісар наказав, щоб у школах Галичини між святом Різдва та Новим роком було лиш 2 святкові дні: Різдва та св.Степана, а канікули, щоб тривали від 16 липня до 31 серпня [14, с.38]. У 1824 році консисторія наказувала священикам наглядати, щоб діти не занедбували повторювального навчання після закінчення школи та подавати детальні звіти про діяльність шкіл, в яких зазначати, що діти вміють по-українськи, по-польськи та по-німецьки [14, с.44].

Є підстави вважати, що вже в перші десятиліття ХІХ ст в селі постала школа. В 1816 році в Перемишлі виникло перше освітнє товариство, створене з ініціативи о.Івана Могильницького. Одним з восьми його членів був о.Данило Кочановський з села Дорожів. Могильницький сам писав шкільні підручники і сам їх друкував у Будапешті. 1815 році видав "Науку християнську", 1816 року – "Буквар" (перевиданий у 1817, 1819, 1826 та 1827 роках), 1817 року – три книжки: "Катехизм малий для шкіл парафіяльних", "Повинності підданих монархові для використання у парафіяльних школах" та "Правила шкільні". Цих п'ять книг українською мовою зелектризували галицькі села. Кожне село захотіло мати школу і посилало просьби до Львова та Перемишля, щоб надіслати їм дяка-учителя. У 1818 році з дозволу цісаря був відкритий навчальний заклад для підготовки дяків (перша вчительська семінарія). Протягом 13 років на терені 697 парафій перемишльської дієцезії постало 385 парафіяльних шкіл [62, ч.17/1931].

У 1826 році в селі вже була парафіяльна школа. Вчителем вважався о.Василь Кондрович, а його помічником Василь Медвідь. Очевидно, що другий був дяком [77, с.571].

Статистика свідчить, що в Галичині у 1841 році тільки 14% дітей шкільного віку відвідували школу, а в 1850 році –

тільки 13,6%, тоді як в інших землях австрійської монархії 95–100% [38, с.399].

Парадоксально, але в українському журналі “Учитель” з посиланням на державну статистику зазначено, що в 1890 році в Галичині лише 13% дітей шкільного віку відвідували школу. Поза школою залишалося 390000 дітей [72, ч.11/1892, с.172]. Отже, протягом 40 років ставлення людей до освіти не змінилося.

Отець декан Іван Коростенський вперто добивався відкриття другої початкової школи в селі. Адже воно тягнулося на 6 км і малим дітям важко було добиратися до школи по розбитій дорозі. Куди тільки не звертався отець з цим питанням протягом 10 років (1857–67): двічі до Перемишльської консисторії, 11 разів до окружної влади в Самборі, 13 разів до влади у Львові, 6 разів до міністерства освіти у Відні [7, с.25]. Все було даремно!

Отець Коростенський чудово розумів значення освіти для селян і всіляко їй сприяв. 10 серпня 1874 року він заснував фонд для утворення стипендії для селянської дитини, яка захоче вчитися за межами села. В спеціально заведений зошит скрупульозно записував всі кошти, які селяни жертвували в цей фонд. В передмові зазначив, що за 60 минутих років з села вийшли тільки 4 особи, яких можна зарахувати до інтелігенції і які займають певні посади поза селом. Ними були о.Григорій Живчин (парох в Ластівках), Йосип Марков (публіцист і співробітник газети “Слово”), М.Романович (контролер при податковій касі) та Яким Стецюк (поштовий кондуктор чернівецької залізниці). Хоча в останні роки деякі господарі посилали синів до дрогобицької школи, але найбільше на один рік, бо жаліли коштів. “Щоб заохотити наших селян до посилання дітей у міські школи вирішив підписаний започаткувати фонд для забезпечення стипендією одного місцевого хлопця, який присвятить себе навчанню в міських школах. Я зроблю мізерний початок, але якщо мої наступники мою думку захочуть підтримати, то цей початок в майбутньому виросте і принесе рятівні плоди на користь місцевих людей” – писав парох [4,

с.2]. До 20 листопада 1877 року на фонд було зібрано понад 109 зр. Переважно давали люди по 10 кр, інколи 5, інколи 15–20 кр [4, с.3-15].

Щоб підняти роль освіти для дівчат, він записав в умовах до заснованого ним добродійного фонду для надання посагу бідним дівчатам, що претендувати на посаг можуть тільки ті дівчата, які як мінімум закінчили два класи школи з добримими показниками і сумлінно відвідували повторювальне недільне навчання [4, с.24].

В 1869 році громада віддала для преміювання кращих учнів громадську облигацію на 20 зр [7, с.33].

У вересні 1873 року вчителем в Грушові був призначений 38-річний Андрій Мартинович. Народився він в Яворові і вчительську працю розпочав у 1854 році. Протягом 1863–72 років вчителював у селі Яжів на Яворівщині, пізніше протягом року вчителював у Карові на Сокальщині. В Грушів прибув з 6 своїми дітьми і зарекомендував себе дуже стараним вчителем. За попередню службу мав декілька похвал від влади [7, с.34-35].

30 травня 1875 року шкільна влада визнала місцеву школу етатовою. Річний дохід вчителя мав становити 400 зр (358,49 зр від громади, 37,41 зр від окружного шкільного фонду, по 2 зр добровільних датків від місцевих жидів Мойсея Бірнбаума та Лейби Грушівського, а також 10 крейцерів від двору з Меденич) [7, с.29]. Згодом ті жиди десь виїхали з села, а в 1907 році найстарші мешканці села вже не могли на запити шкільної влади згадати, де вони ділися [7, с.78].

Ще в 1874 році шкільний інспектор Антін Бартковський зазначив, що громада велика і через кілька років буде потрібно ще одного вчителя [7, с.33]. Школа знаходилася в середній частині села на Калічій горі. Пізніше нижчі класи відкрили на Старому Селі та на Красному [36, с.255].

В лютому 1883 року вчителька Констанція Фангерівна була визнана дійсною вчителькою місцевої етатової школи [61, ч.16/1883]. (Але я не певний, що саме в цьому Грушові).

В 1885 році вчителем був поставлений Іван Гандзяк [74, ч.12/1885]. Селяни при його допомозі заснували тут позикову касу системи Райфайзена [36, с.255].

В селі постійно збільшувалася кількість дітей. Восени 1891 року було 293 зобов'язаних до навчання, а відвідували заняття 174, в 1892 році – відповідно 348 та 175. Серед хлопців відвідували навчання тільки 84%, а серед дівчат – всього 27%. За три роки (1891-93) кількість учнів на I–VI роках навчання відповідно становила 141, 130, 91, 47, 58 та 44 учні [7, с.72]. Мабуть, батьки були переконанні, що дівчатам освіта не потрібна. Більшість дітей школу відвідували тільки два перші роки, тобто відвідували перше та друге відділення. В третьому та четвертому відділеннях навчання тривало по два роки. Восени 1894 року в селі було 376 дітей шкільного віку [7, с.72]. Зрозуміло, що така велика кількість дітей не могла розміститися в одному шкільному будинку в переповнених класах. Постало питання про зміну статусу школи та її розширення. Зрештою така ситуація була типовою, бо в 1890 році в Галичині лише 13% дітей шкільного віку відвідували школу. Поза школою залишалось 390000 дітей [72, ч.11/1892, с.172].

Кошти для будівництва нового шкільного будинку збирав о.Коростенський з різних пожертв. На початку 1892 року (коли о.Коростенський вже помер) на двох ощадних книжках було розміщено 1014 зр, а його дочка Хомінська шукала ще й третю книжку на 25 зр. Староство хотіло використати ці кошти для спорудження 3-класної школи і просило в крайової ради відповідного дозволу. Громадська рада погоджувалася в такому випадку виділити ще 800 зр. Передбачувана вартість будівництва мала становити 3000 зр і крайова шкільна рада не поспішала давати дозвіл на будівництво, бо не хотіла витратити на нього свої кошти [7, с.42]. Тим часом громада за свої кошти збудувала каркас будинку для двох вчителів і взялася за розширення школи під 2-класну. Просила для цього взяти 300 зр з назбираних о.Коростенським коштів [7, с.47]. Рішення про будівництво цього будинку ухвалили ще 22 квітня 1892 року громадські

уповноважені в шкільній справі Василь Климкевич, Ілько Хоркавців, Петро Гішак та вїт Онуфрій Литвинко [7, с.69].

10 вересня 1894 року громада обрала уповноваженими для вирішення шкільних проблем Андрія Летнянчина, Яця Писарового, Онуфрія Фещака, Ілька Хоркавціва та Прокопа Живчина [7, с.67]. 20 серпня вони офіційно підтвердили, що визнають потребу перетворення школи у двокласну, але громада бідна і не зможе додати на школу ніяких коштів у такому випадку [7, с.68].

З 1 лютого 1896 року школа отримала статус двокласної [7, с.74]. З огляду на довжину села спочатку був план будівництва двох шкільних будинків, але ніяк не могли знайти відповідної ділянки під другу школу. Нарешті, в 1913 році громада ухвалила виділити ділянку з пасовиська на пагорбі біля шкільного саду. Частина радних були проти цього, бо дітям з другої частини села було дуже далеко до цієї школи. Вона знаходилася за 20 м від цвинтаря, але кращої ділянки знайти не могли [7, с.89].

У 1905 році в 2-класній школі працювали Іван Гандяк, Микола Швед та Йосип Луцький de Одинак [79, с.555/1905]. У 1907 році у 3-класній школі четверо вчителів навчали 295 учнів [73, с.199/1907]. В 1910 році в селі вчителювали І.Гандяк, Григорій Кізін та Юліана Косак [78, с.142].

Влітку 1912 року хтось критикував директора місцевої двокласної школи Івана Гандяка, колишнього фельдфебеля. В школі та поза нею він активно поширював москвофільство, переслідував та оббрівував вчителів. На заняттях постійно опоганював перед учнями українську ідею і вихваляв чорносотенну Росію, її порядки та православ'я. В класі користувався етимологічним (церковнослов'янським) письмом. Фонетичний правопис називав ляцькими інтригами [61, ч.149/1912]. А цей правопис був затверджений міністерством освіти ще 1891 року. 26 червня І.Гандяк почав у школі сварку з вчителькою Ю.К, хотів її бити в присутності дітей. Мусила втікати з класу, а він її переслідував. Бігали одне за другим навколо школи, а діти спостерігали через вікно. Нарешті вчителька забігла до своєї кімнати і замкнула двері.

Директор написав заяву, що вчителька не хоче йти на заняття [61, ч.152/1912]. Невідомо, чим закінчилася справа, але публікація в газеті мусила мати якісь наслідки.

В 1923 році тут вчителювала Павлина Ортинська, поставлена працювати восени 1921 року [9, с.118]. Весною 1921 року директором 2-класної школи з планом 4-класної був призначений Іван Стецьків. З ним також вчителювала його дружина Єфросина (з Чичулів). В червні 1921 року народився їм син Євген [9, с.124-125]. Тут теж з 1911 року вчителювала вдова по вчителю Ольга Кізінова, яка мала сина Богдана, 1918 р.н [9, с.112].

З листа вчителів Грушівської основної школи (квітень 2001 року) випливає, що в селі наприкінці XIX ст таки поставила друга школа, директором якої перед I Світовою війною був Григорій Кізін. Він загинув на війні. Його дружина Ольга (дівоче прізвище Дзюба) працювала в школі до 1930-х років, опісля переїхала в село Биків. Друга вчителька Павлина Фещак (дівоче прізвище Ортинська) перед початком II Світової війни виїхала за кордон до дітей. Після Кізіна директором школи був Микола Фещак, який перебував на цій посаді до 1939 року. Виглядає, що ця школа була в Грушові-Красне.

Від 1 березня 1925 року школа отримала статус 4-класної [11, с.54]. В 1934 році в селі була 6-класна школа [17, с.28].

За шкільними даними, поданими в червні 1937 року, в Грушові до однієї школи належало 198 дітей шкільного віку (1924-30 р.н), а ходили тільки 177. До іншої належали 228, а ходили 193 [8, с.14].

Додатки

Акт визначення повинностей селян Грушова 1531 року

Я, Ян з Кам'янача, дідич Жешівський, урядник Дрогобицький, за наказом короля Зигмунда I, який після викупу ним сіл Грушова і Літиня з рук панів Губицького Юрка і Баля Бартоломія, хотів своїх підданих потішити і обіцяв дати їм німецьке право, бо вони в тих землях цим правом користувалися... тому на вічні часи кожен з них буде мати право прода-

ти, замінити і осадивши, піти звідси без виходу, як німецьке право визначає. Теж розгляд судових справ про насильство, розбишацтво на дорогах, каліцтва шляхти... залишається за королем.

З його наказу я з шляхтою їздив у ті села і поміряв землі. Наміряв 19 ланів у Грушові та 11 ланів у Літині. Король вирішив, щоб з кожного лану землі на свято св.Марціна селяни платили по 1 гривні чиншу, а за фільварок, який там був і землі якого були серед них розподілені, будуть платити ще по 1 гривні, а за роботу, яку там виконували - ще по 0,5 гривні. Отже, з кожного з тих 30 ланів мають давати по 2 гривні і 24 гроші (з півлану- 1 гривню 12 гр, з чверті- 30 гр, з півчверті- 15 гр). Священик має півлану і має платити півгривні та 12 гр. Корчмар в Грушові має окремо від тих ланів землі. Теж всі спільно з 30 ланів мають давати 12 колод вівса з Грушова і Літині і по 1 курці (з кожного лану). Язі мають ставити і доглядати, млин збудувати. Повіз до Львова, Самбора, Городка, Дрогобича мають виконувати тільки тоді, коли король буде з своїм двором у воєводстві Руському. Діялося при свідках в Грушові в суботу дня Івана Хрестителя 1531 року.

Це підтвердив король Стефан Баторій 1578 року, опісля в Кракові 6 квітня 1604 року король Зигмунд I, потім у Львові 6 жовтня 1634 року король Владислав IV [28, с.9-11].

Скарга громади Грушова 20 грудня 1730 року

Вельможний милостивий добродію, секретарю королівський, адміністраторе Самбірської королівської економії, пане наш великомилостивий і добродію

Ми, убога громада з села Грушова, піддані королівського ключа Дублянського, прохаємо ласки вельможного милостивого пана добродія нашого. Про свій нестерпні і неописані кривди, які терпимо і зносимо від навколишньої шляхти, ми, вся громада, скаржилися вельможному панові економію, теж панові державцеві Дублянського ключа. Але ті егомості пани відсилали нас до великого двору до найяснішого короля милостивого, а теж нас з двору великого від-

силано до економічної комісії королівського Самбірського замку.

Але теж знову цього року їхності шляхта, не зважаючи на наказ їхностей панів комісарів, поправилася ще ліпше, що на наших землях одне сіно попалили в копицях, а інше їхні селяни з Оролова забрали. Теж і в посівах різні насильства чинили: одні посіви випасли, а інші стадами худоби внівець обернули, стовкли. То з сіл Оролів, Добрівляни, селяни пресвятої капітули Хелмської, на що огляди ми чинили з шляхтою і возним.

Того ж року вельможний пан Бекерський, староста коритницький, теж з наших власних земель забрав 118 стіжків сіна. В них було саней господарських 472, на що ми огляд чинили з шляхтою і возним. Що ми на комісії боргів нароби-ли, поміж шляхту і в жидів на 6000, від кільканадцяти літ боронячи від навколишньої шляхти, а тому кінця не можемо дочекатися! Через ті борги одні люди пішли з села, що тепер не можемо зарадити своїй біді. Що маємо робити?

Милостивий добродію, змилуйся над нами, за дізнаною ласкою змилосоудься. Будемо Бога благодати за добре здоров'я і довголітнє панування вельможному милостивому пану вірнопіддані королівські.

Ціла громада Грушівська [28, с.57-58].

Список мешканців Грушова 1692 року

1.Скотиків Петро, 2.Заневичів Юрко, 3.Оришин Гриць, 4.Гурчик Стець, 5.Ориситич Яць, 6.Дудич, 7.Гулин Стець, 8.Білас Василь, 9.Дмитро, 10.Гринь, 11.Петро, 12.Кость, 13.Микитин Іван, 14.Андріїв Гринь, 15.Кулька Яким, 16.Андріїв Стась, 17.Андріїв Василь, 18.Савчин Тимко, 19.Борисів Ігнат, 20.Микита, 21.Андрій, 22.Василів Дмитро, 23.Костьова, 24.Хома, 25.Костів Прокіп, 26.Костів Федь, 27.Савчин Гринь, 28.Гулин Мацько, 29.Лесів Гринь, 30.Сорочин Яць, 31.Кудлачин Іван, 32.Дудахів Петро, 33.Лопучаків Петро, 34.Гринів Федь, 35.Гучинів Ілько, 36.Гучинова вдова, 37.Гучинів Петро, 38.Гладкий Ілько, 39.Оришка вдова, 40.Ящука вдова, 41.Роман, 42.Швець Василь, 43.Микитин Яць, 44.Волошин Василь, 45.Міланка вдова, 46.Дудич, 47.Дмитро, 48.Лопучаків Тимко, 49.Стециків Іван, 50.Голушин Федь,

51.Зелішків Яць, 52.Стециків Дмитро, 53.Стециків Іван, 54.Савчин Іван, 55.Кузів Сень, 56.Остапів Федь, 57.Дерпахів Мартин, 58.Ватралів Ілько, 59.Василишин Гринь, 60.Ланів Іван, 61.Миндиків Андрій, 62.Гринь, 63.Дмитро, 64.Іван, 65.Грицькова, 66.Кость, 67.Тимін Маць, 68.Тимін Іван, 69.Тимін Василь, 70.Ігнатів Мартин, 71.Стециків Гриць, 72.Бідак Іван, 73.Савчин Іван, 74.Стециків Василь, 75.Гриць, 76.Кузічин Стець, 77.Мазуркова вдова, 78.друга вдова, 79.Романів Андрусь, 80.Савчин Петро, 81.Микита, 82.Васьків Федь, 83.Васьків Микита, 84.Гальчин Стась, 85.Гальчин Лесь, 86.Стець, 87.Яць, 88.Гіліхова вдова, 89.Которушик Стець, 90.Антонішин Гриць, 91.Феськова вдова, 92.Мацько, 93.Іван, 94.Волошин Гринь, 95.Лепів Гриць, 96.Яцько, 97.Лепін Василь, 98.Галадків Андрусь, 99.Лебін Петро, 100.Лебін Гринь, 101.Дмитро, 102.Сахова вдова, 103.Сахів Іван, 104.Микита, 105.Боднін Іван, 106.Олекса, 107.Яць, 108.Ластівка Лесь, 109.Василь, 110.Онишів Олекса, 111.Ігнац з Грицем, 112.Андрух, 113.Сяхів, 114.Панів Федь, 115.Гіврець Іван, 116.Селюбин Іван, 117.Андрухів Василь, 118.Кузів Гринь, 119.Козак (Пантелеймон?), 120.Гомін Іван, 121.Сайданів Васьо, 122.Яць з стриєм, 123.Іван з братом, 124.Стець, 125.Кузьмінів Іван, 126.Кузьмінів Василь, 127.Волович Федь, 128.Луць, 129.Гальків Іван, 130.Ткачів Іван, 131.Миліссин Галь(?), 132.Ткачин Яць, 133.Ковалевич Федь, 134.Ковалевич Яць, 135.Ковалевич Василь, 136.Михайло, 137.Андрусь, 138.Лучків Федь, 139.Слівічова вдова, 140.Паньків Іван, 141.Паційова вдова, 142.Которіг Михайло, 143.Лучків Василь, 144.Стець з братом, 145.Сенишин Гриць, 146.Мікошук Яць, 147.Кость, 148.Клінік Іван, 149.Дедишин Федь, 150.Прушків Лесь, 151.Іван, 152.Белзів Іван, 152.Кавін Федь, 153.Фединін Михайло, 153.Грелик Андрусь, 154.Дмитро, 155.Мінців Яць, 156.Фединка вдова, 157.Коваль Іван, 158.Лаврик, 159.Кринчиха вдова, 160.Сень, 161.Стецурак, 162.Яць, 163.Луць, 164.Боркіців Іван, 165.Савчак, 166.Швець Іван, 167.Гриць, 168.Ваців Лесь, 169.Зимів Іван, 170.Антін, 171.Костів Стась, 172.Лаврик, 173.Пазя вдова, 174.Михайло, 175.Горбач Андрій, 176.Горбач Стець, 177.Стасів Яць, 178.Кушерів Антін, 179.Кравець, 180.Лехніч Лесь, 181.Лехніч Іван, 182.Лехніч Гриць, 183.Фединін Микола, 184.Гриць, 185.Олекса, 186.Федорович Олекса, 187.Федорович Стець, 189.Федорович Кузь, 190.Сидор, 191.Пилип, 192.Роман, 193.Козко, 194.Стець з швагром, 195.Кравців Андрій, 196.Тицька вдова, 197.Лучин Стець, 198.Каців Гриць, 199.Луців Федь, 200.Петро, 201.Антоніків Іван, 202.Романів Матвій, 203.Гаврилів

Дмитро, 204.Мариків Яць, 205.Ринчишин Федь, 206.Гриць [1, с.187-191] (Збережена нумерація та правопис оригіналу)

Список мешканців Грушова 1768 року

1.Мазур Тимко, 2.Мазур Іван, 3.Кунаш Іван, 4.Кунаш Стась, 5.Романючка вдова, 6.Дудичова вдова, 7.Орищич Федько, 8.Орищич Гринь, 9.Артимович Стефан, 10.Гищак Іван, 11.Гриш Василь, 12.Левицький Іван, 13.Колачків Іван, 14.Гуляш Дмитро, 16.Колачко Павло, 17.Колачко Дмитро, 18.Артимович Іван, 19.Гищак Антін, 20.Кондор Гриць, 21.Кондор Іван, 22.Комарняк Стефан, 23.Дерпак Петро, 24.Румак Федь, 25.Мазяк Хома швець, 26.Стефчак Андрусь ткач, 27.Юрчиха вдова, 28.Андріїв Хома, 29.Комарнячка вдова, 30.Комарняк Хома, 31.Комарняк Яцько ткач, 32.Жичин Андрусь, 33.Швець Василь, 34.Краснянський Сень, 35.Кунаш Матвій, 36.Краснянський Григорій, 37.Кондур Федь, 38.Кондур Стах, 39.Колков Ян, 30.Дмитровщина Василь, 41.Дмитровщина вдова, 42.Летнянчин Гринь, 43.Ступак Андрусь, 44.Завчин Михайло, 45.Прокопів Івась, 46.Прокопів Іван, 47.Лізін Стефан, 48.Зивчин Андрух, 49.Стефчак Антін, 50.Мацків Андрусь, 51.Фірчиха вдова, 52.Засланяк Ілько, 53.по Тимцю Василю втіклому, 54.Качан Яць, 55.Зичин Іван старий, 56.Зивчин молодший, 57.Зивчин Яць, 58.Дяків Сень, 59.Кузів Василь швець, 60.Польовий Іван, 61.Грищук Ілько з братом, 62.Грипів Павло, 63.Грипів Василь, 64.Швець Іван, 65.Ступак Федь, 66.Гладкий Федь, 67.Дудич Петро мельник, 68.Дудичова вдова, 69.Дудич Василь, 70.Гнатків Сень ткач, 71.Данилів Гриць, 72.Ільчишин Федь мельник, 73.Ільчишин Тимко, 74.Данилів Петро ткач, 75.Данилів Федь музика, 76.Дудич Іван мельник, 77.Кунаш Олекса, 78.Дудич Яць, 79.Яхимова вдова, 80.Комарняк Антін, 81.Озиминський Гринь, 82.Зелішов Гриць, 83.Кондор Ян, 84.Гребенішин Іван, 85.Борка Іван, 86.Якимів Федь, 87.Кравців Андрусь, 88.Ільців Федь, 89.Ільців молодий, 90.Ільков Михайло, 91.Кузів Ілько, 92.Прокопів Олекса, 93.Летнянчин Ілько, 94.Летнянчин Андрусь, 95.Лесів Федь, з зятем Іваном, 96.Гнатків Роман, 97.Гнатків Сень ткач, 98.Іваниха вдова, 99.Беляк Василь з братом, 100.Беляк Михайло, 101.Євусь Стась, 101.Деркач Лучка ткач, 103.Лесів Петро, 104.Зимін Стась, 105.Олексиха вдова, 106.Данилик Федь, 107.Скобалів Василь, 108.Яхнів Стась, 109.Підконін Іван, 110.Гриньків Яць, 111.Гайків Гринь, przystawa, 112.Гриньків Іван, 113.Гриньків Павло з братом, 114.Мухніцька вдова, 115.Кобрин Федь, ткач, 116.Зимін Василь присяжний, 117.Зимін Петро ткач, 118.Зимін Хома олійник,

119.Зимін Гриць, 120.Рубашак Яць музика, 121.Гранатирчин Гриць, 122.Гринчишин Яць, 123.Бик Гаврило, 124.Порадич Федь, 125.Мачорин Пилип, 126.Мачорин Федь ткач, 127.Круцель Федь, 128.Стайкова вдова, 129.Стайків Федь, 130.Стайків Гринь, 131.Гричишин Іван ткач, 132.Гричишин Стах, 133.Кузиків Іван, 134.Гринів Сень, 135.Кохан Гринь, 136.Зимін Іван, 137.Зимін Гнат, 138.Зиміна вдова, 139.Сенчак Тимко, 140.Літвінков Стась, 141.Мачорин Стефан, 142.Паньків Кость, вїт, 143.Кунчанка вдова, 144.Летнянчин Матвій ткач, 145.Летнянчин Кость ткач, 146.Ганчик Василь, 147.Стаків Михайло, ткач, 148.Стайків Гринь, 149.Летнянчина Миколи вдова, 150.Летнянчин Роман, 151.Андрухів Федь, 152.Антонишин Андрусь, 153.Антонишин Іван, 154.Фещак Тимко, -по Зомняку втіклому, 155.Кавців Іван, 156.Катарошин Стась, - по Ковцу втіклому, -по Ластовянку втіклому, -по Рубашку втіклому, - по Дуцаку втіклому, 157.Данилишин Олекса, 158.Андрухова вдова, 159.Кіцан Яць, 160.Кіцин Гринь десятник, 161.Кіцан Тимко, 162.Ковців Гаврило, -по Янцишу втіклому, 160.Фещак Стефан з братом, 161.Бодніка Сеня брат, 162.Бучин Лавро, 166.Піциха вдова, - по Дзедуку втіклому, 167.Петричин Яць, 168.Онаців Микола ткач, 169.Шута Кость швець, 170.Бунчина вдова, 171.Маруцак Сень, 172.Сенютин Гаврило, 173.Сенютин Федь, 174.Кравців Іван, 175.Дмитро громадський писар, 176.Андрухів Іван з синами, 177.Копців Стець ткач, 178.Бунчин Гаврило ткач, 179.Слівіч Федь, 180.Слівіч Сень, -по Слівічу втіклому, 181.Цап Панько, 182.Лабяк Петро, 183.Лабяк Іван, з братовою вдовою, 184.Польовий Стефан, 185.Сконьців Гринь ткач, 186.Сконьцова вдова, 187.Капустяк Гринь, 188.Хомін Кость, 189.Хомін Федь, 190.Хомін Іван, 191.Васів Іван з зятем ткачем, 192.Капустяк Гаврило, 193.Яхнів Данило, 194.Яхнів Дмитро, - по Садовому Стецю втікачу, 195.Яхнів Іван, 196.Цап Василь, 197.Яхнів Василь, -по Мисаку втікачу, 198.Петрів Іван, 199.Марків Гриць, 200.Копков Іван, 201.Яхнів Василь, 202.Петрів Іван, - пустка Беньова, -пустка Галішина, -по Іванчишину Івану втіклому, 203.Кравців Федь кравець, 204.Яхнів Іван, -по Зіміну Федю втіклому, 205.Яхнів Дмитро вїт, 206.Яхнів Іван, 207.Яхнів Михайло, 208.Капустяк Ян, 209.Капустяк Михайло, 210.Шарахман Стах, 211.Садовий Стах, 212.Кривого Іван ткач, 213.Кривого Сень, 214.Михайликів Стець ткач, 215.Бенова вдова, 216.Василюків Хома, 217.Луців Яць, 218.Коштишів Гриць, 219.Коштишів Петро ткач, - пустка Дякунова, 220.Баран Гаврило, 221.Проців Стефан, 222.Мазяк Тимко, 223.Василиків Михайло, 224.Василиків Яць, -

пустка Фуртова, 225.Фурт Ілько, 226.Іванишин Яць, 227.Романів Стась, 228.Іванішів Роман, -пустка Белзова, 229.Мельник Іван, 230.Процків Іван, 231.Гнатів Гриць, 232.Федак Василь, 233.Федак Гриць, 234.Федак Михайло, -по Музичинім Василю втіклому, 235.Барбалів Павло, 236.Белзова вдова, 237.Белзів Петро, 238.Швець Андрусь, 239.Городні Ілько і Стефан, 240.Дзень Панько, 241.Дзень Василь музика, 242.Менчишин Петро, 243.Бодак Яць, 244.Полап Ілько, 245.Ковалів Михайло, 246.Матвіїха вдова, -пустка Ковальова, 247.Шпанка Іван, 248.Шпанка Андрусь, 249.Шпанка Василь, -пустка Зенцьова, -пустка Куцанова, -пустка Аннічова, 250.Ядяк Яцентій, 251.Лесяків Павло з синою, 252.Савчак Федь, 253.Кузин Яць, -пустка Швецьова, 254.Палагнюк Василь, 255.Марущак Гриць, 256.Боцків Василь, 257.Зиньов Гриць, 258.Геркавців Андрусь, 259.Геркавців Петро, 260.Скічнів Андрусь ткач, 261.Скічнів Яць, 262.Іванішів Проць, 263.Гринів Гриць, 264.Сисун Федь, 265.Палахняк Іван, 266.Палахняк Гриць, 267.Палахняк Яць, 268.Черкавців Андрусь, 269.Черкавців Михайло, олійник, 270.Баторанка вдова, 271.Заяць Гриць, -по Заяцю Стецю втіклому, 272.Думич Василь, 273.Думич Гриць син, 274.Кушнірів Федь, 275.Копач Андрусь, -по Копачу Івану втікачу, 276.Копач Іван мельник, 277.Копач Гаврило, -пустка Копачова, 278.Шашевський Іван, 279.Бурен Василь ткач з сином, 280.Бизон Федь з братом, 281.Петрушачка вдова, 282.Іванісців Андрусь, 283.Іванісців Іван, -пустка Кузикова, 284.Сидорів Стець, 285.Сидорів Федь, 286.Ситдорів Гриць присяжний, 287.Сидорів Петро, 288.Романів Федь, 289.Якимів Яць, 290.Романів Іван, -по Самальчаку Яцю втіклому, 291.Луців Яць, 292.Анничові Андрусь і Іван, 293.Каранумів Василь, 294.Пурій Іван, 295.Лесиків Федь, 296.Драгонів Сень кравець, 297.Драгонові Петро і Ясьо, 298.Тицький Ілько, 299.Данилкова вдова, 300.Ревчаків Андрій, 301.Бойчишин Павло, 302.Луців Василь, 303.Луців Іван, 304.Вошик Тимко, 305.Хомин Михайло, 306.Луців Петро, 307.Пурій Петро, 308.Кузикало Кость, 309.Пурій Гаврило, 310.Галіків Гриць, 311.Галіків Федь, 312.Луців Федь, 313.Думін Петро, 314.Романів Андрій, 315.Лабяк Матвій, 316.Колілучка вдова, 317.Ревеняків Федь, 318.Отоліків Яць, 319.Луців Михайло, 320.Гамков Василь.

Солтиси. 1.Голяк Гриць, 2.Грицаїв Федь, 3.Іванчишин яць, 4.Грицаїв Яць, 5.Грицай Василь, 6.Гайнич Роман, 7.Капустяк Гриць, 8.Галіків Гриць, 9.Галіків Стах, 10.Грицаїв Іван,

Мельники: 1.Дудич Федь, 2.Дудич Іван, 3.Дудич Петро, 4.Івашів Іван, 5.Копай Іван, 6.Юрків Андрусь.

На вольництві: Шпунт Іван [31, с.389-402].

Список мешканців Грушова 1820 року із зазначенням кількості їхньої землі (вказано кількість моргів та квадратних сажнів. 1 морг= 1600 кв.сажнів).

1.Камера– 14,100; 2.Мазур Петро– 0,1116; 3.Мисик Сень– 2,722; 3.Мисик Василь– 1,1250; 4.Комарняк Данило– 1,807; 5.Гішак Ілько– 3,1550; 6.Кавич Сень– 0,501; 6.Орищич Данило– 3,1; 8.Грипа Павло– 7,1184; 9.Артимович Федь– 3,986; 10.Гішак Василь– 3,827; 11.Зивчин Петро– 2,744; 12.Колечко Петро– 2,10; 13.Левіцко (мабуць Левицький– В.Л) Дмитро– 3,241; 14.Летнянчин Павло– 3,103; 15.Кабчків Андрій– 4,1194; 16.Дудич Іван– 4,1024; 17.Губас Кость– 5,796; 18.Шамко Іван– 3,1598; (?).Дерпак Микола– 4,87; 19.Колечків Василь– 2,548; 20.Колечків Василь– 4,613; 21.Мазур Кузь– 3,786; 22.Кондур Федь– 4,820; 24.Комарняк Кузь– 6,285; 25.Ільчишин Онуфрій– 2,550; 27.Дерпак Гринь– 1,900; 28.Дерпак Степан– 2,309; 29.Румак Захар– 2,960; 30.Масяк Кость– 2,430; 31.Стефчик Лавро– 3,534; 32.Ільців Михайло– 4,202; 33.Кобрин Петро– 3,700; 34.Паньків Василь– 3,618; 36.Комарняк Федь– 1,1376; 38.Зивчин Марко– 3,252; 39.Мисик Микола– 3,313; 40.Краснянський Михайло– 3,401; 41.Мазур Микола– 4,1539; 41.Колечко Онуфрій– 1,1128; 42.Зивчин Олекса– 2,480; 43.Румак Михайло– 1,1555; 45.Колечків Сень– 2,1150; 46.Летнянчин Василь– 9,739; 47.Дідух Степан– 1,870; 48.Летнянчин Микола– 2,406; 49.Кондур Яць– 3,53; 51.Зивчин Прокіп– 3,233; 52.Зивчин Василь– 1,479; 53.Зивчин Іван– 3,574; 54.Зивчин Федь– 2,704; 55.Артимович Кузь– 2,473; 56.Стефчак Петро– 1,504; 57.Зивчин Олекса– 4,42; 58.Шамко Осип– 4,316; 59.Губас Ілько– 3,291; 60.Фещук Гринь– 2,1491 та Зивчин Петро– 5,1155; 61.Прокопів Данило– 3,1155; 62.Кезак Олекса– 2,769; 63.Зивчин Василь– 2,1339; 64.Стольчак Федь– 3,90; 65.Кручан Максим– 3,1128; 66.Тихий Федь– 1,1496; 68.Федушкевич Лесь– 3,1257; 70.Летнянчин Гаврило– 2,948; 71.Зивчин Лучка– 4,695; 72.Зивчин Федь– 4,472 та Зивчин Гаврило– 1,1255; 73.Дідух Іван– 3,1322; 74.Стехнів Лавро– 1,1087; 75.Польовий Михайло– 1,1410; 76.Дудич Микола– 1,1123 та Зивчин Іван– 5,419; 77.Дудич Федь– 3,825; 78.Грипа Пилип– 2,738; 79.Грипа Лавро– 2,436; 80.Мазур Стась– 2,3; 82.Гнатко Федь– 1,702; 83.Кравців Петро– 4,661; 84.Скробайло Іван– 0,1252; 85.Зеліско Гриць– 1,1145; 86.Грипа Андрій– 1,1520; 87.Гнатко Панько– 2,1009; 87.Куно Василь– 3,431; 88.Зеліско Микола– 3,280; 89.Ільчин Федь– 4,1562; 90.священик–

12,162; 91.Данилів Степан– 1,595; 92.Летнянчин Михайло– 3,76; 93.Ільців Дмитро– 2,922; 94.Дудич Василь– 4,1331; 95.Дудич Степан– 0,910; 98.Дудичова Марія– 1,1189; 100.Летнянчин Павло– 1,913 та Злупко Петро– 1,1166; 101.Комарняк Андрій– 6,72; 102.Озиминський Григорій– 3,1466; 103.Шишко Сень– 1,785; 104.Зеліско Стах– 1,1314; 105.Лудин Іван– 1,1383; 106.Кондур Іван– 1,1350; 107.Кравців Кость– 2,324; 109.Гнатків Степан– 3,1524; 110.Ільців Олекса– 3,1029; 111.Ільців Осип– 3,114; 112.Ільців Микола– 4,1258; 113.Ільців Гарасим– 2,804; 114.Ільців Осип– 5,313; 115.Стеців Олекса– 3,811; 117.Летнянчин Петро– 1,1561; 119.Андрійців Осип– 8,188; 120.Федушкевич Андрій– 5,579; 121.Летнянчин Степан– 1,656; 123.Біляк Степан– 3,900; 124.Ягушова Пазя– 1,1020 та Ватраль Степан– 3,414; 125.Дудич Петро– 4,650; 126.Дерпак Роман– 3,788; 127.Летнянчин Данило– 3,464; 128.Ватраль Григорій– 0,1373; 129.Зіміна Хима– 1,646; 130.Летнянчин Григорій– 1,460; 130.Летнянчин Іван– 2,1544; 132.Зіміна Настя– 1,1410; 136.Зімін Олекса– 0,1333; 137.Литвинко Лавро– 3,486; 138.Дерпак Сень– 1,700; 140.Гриценко Павло– 4,1186; 142.Гриценко Василь– 4,98+ Яхнів Іван– 3,830; 143.Гриценко Петро– 2,238; 144.Марушак Лавро– 2,704; 145.Кобрин Григорій– 1,965; 147.Дудич Осип– 0,1393; 148.Климкевич Петро– 4,1425; 149.Зімін Гаврило– 1,1323; 150.Савушак Яким– 1,990; 151.Падкова Микола– 4,1240; 153.Гринчишин Лучка– 2,1457; б/н.Гушак Максим– 12,194; 155.Бичкова Пазя– 1,1510 та Стецюк Іван– 2,525; 156.Паньків Микола– 2,604; 158.Магора Андрій– 0,1588; 158.Магора Олекса– 1,822; 159.Магора Стась– 4,1033; 160.Стецюк Яць– 2,652; 162.Стецюк Іван– 3,1378; 163.Пецюх Іван– 4,1452; 164.Гринчишин Гринь– 1,1050; 165.Стефчак Іван– 1,858; 166.Летнянчин Степан– 3,59; 167.Дендяк Яць– 0,112; 168.Пецюх Хома– 3,621; 169.Кохан Григорій– 3,1204; 170.Спанчак Хома– 0,1333; 171.Кохан Василь– 2,577; 172.Кравцьова Іваниха– 2,415; 173.Фурт Данило– 1,1590; 174.Литвинко Павло– 6,83; 176.Парків Андрій– 2,351; 177.Паньків Іван– 9,815; 179.Летнянчин Василь– 3,902; 180.Летнянчин Лесь– 0,1397 та Спанчак Степан– 4,1521; 181.Кінаш Іван– 3,1563; 182.Ганчин Гринь– 1,812; 183.Стецюк Микита– 4,896; 184.Летнянчин Василь– 0,176; 186.Стецюк Степан– 2,672; 187.Летнянчин Федь– 1,785; 188.Летнянчин Гаврило– 2,1308; 189.Яхнів Юрко– 4,529; 190.Фещак Гринь– 7,292; 191.Яхнів Федь– 6,519; 192.Фещак Іван– 1,959; 194.Бродик Василь– 2,624; 195.Луців Гаврило– 2,1101; 196.Іванишин Тимко– 5,360; 197.Дудич Михайло– 2,1481;

198.Падкова Пилип– 4,410; 199.Іванинова Анна– 5,547; 201.Фещак Степан– 2,1292; 202.Кузин Федь– 3,1104; 203.Чаповський Йов– 7,1001; 204.Федушкевич Андрій– 3,1489; 205.Фещак Роман– 5,556; 206.Фещак Василь– 3,1021; 207.Федушак Андрій– 2,793; 208.Баднік Федь– 2,876; 209.Бунчак Василь– 6,944; 210.Бунчак Панько– 3,538; 211.Пецюх Яць– 2,1520; 212.Яхнів Стась– 2,380; 214.Данилів Кость– 0,253; 219.Данилів Кость– 2,1069; 222.Бунчак Сень– 3,117; 215.Гайнич Іван– 4,35; 216.Гайнич Дмитро– 4,739; 217.Гайнич Василь– 4,1405; 219.Омичів Яць– 3,375; 220.Андрухів Дмитро– 0,121; 221.Андрухів Дмитро– 2,1181 та Штука Іван– 1,1008; 222.Оборт Іван– 0,216; 223.Федак Стась– 1,1066; 225.Оборт Іван– 2,567; 226.Летнянчин Онуфрій– 1,1158; 227.Сенютин Федь– 3,1101; 228.Скіцнів Роман– 0,1357; 230.Куцин Сень– 2,388; 231.Магора Петро– 2,795; 232.Андріїв Григорій– 3,176; 233.Андріїв Яць– 0,1553; 235.Пуляк Микита– (?); 235.Капків Марко– 3,338; 237.Сапків Микола– 1,432 та Сапків Сень– 3,1123; 238.Сливич Олекса– 1,513; 239.Цап Панько– 0,1383; 240.Лаб'як Лучка– 1,979; 240.Лаб'якова вдова– 1,39; 243.Скіцняк Кіндрат– 1,1473; 244.Капустяк Григорій– 0,1417; 245.Хомин Юрко– 2,491; 246.Хомин Гаврило– 1,706; 247.Хомин Матвій– 0,1237+ Яхнів Яць– 3,930; 248.Хомин Хома– 1,975; 249.Репецький Кость– 2,1201; 250.Яхнів Гринь– 1,1142; 251.Яхнів Іван– 1,833; 252.Маців Олекса– 1,1290; 254.Лаб'як Степан– 2,1265; 255.Хомин Юрко– 2,847; 257.Марків Сень– 5,805; 258.Галушид Петро– 4,773+ Яхнів Федь– 1,1358; 259.Капко Марко– 0,240; 261.Марків Сень– 0,229; 262.Яхнів Онуфрій– 3,330; 263.Грицай Гаврило– 2,880+ Янів Гринь– 1,1195; 264.Баран Гринь– 5,482; 266.Марків Микола– 6,339; 266.Хоркавців Іван– 4,600; 268.Яхнів Олекса– 5,925; 269.Яхнів Антін– 5,625; 270.Яхнів Сильвестр– 2,1059; 272.Яхнів Гринь– 1,1074+ Яхнів Іван– 1,448; 273.Марушак Кіндрат– 1,1583; 274.Палагняк Григорій– 0,270; 275.Капустяк Михайло– 6,545; 277.Капустяк Михайло– 0,417; 280.Бенів Антін– 5,776; 281.Тустановський Іван– 1,1480; 282.Крива Іван– 3,520; 283.Крива Єва– 1,380; 284.Грицків Яким– 3,413; 285.Спільчак Андрій– 0,112; 286.Бенів Микола– 2,1472; 287.Василиків Осип– 4,688; 288.Баран Іван– 4,502; 288.Луців Василь– 3,524; 289.Кортишів Степан– 1,1310; 289.Кордур Сень– 3,150; 290.Литвинко Стась– 6,432; 291.Лаб'як Лучка– 0,150; 292 (242?).Луців Яць– 4,57; 293.Масяк Андрій– 1,1140; 294.Охримів Бартко– 1,981; 295.Василиків Олекса– 2,813; 297.Василиків Григорій– 3,610; 298.Бярав (мабуть Бурин– В.Л) Дмитро– 3,1202; 299.Костишів Василь– 1,1112;

299.Лаб'як Лучка– 1,940; 300.Спільчак Андрій– 3,765; 301.Фурт Михайло– 2,351; 302.Іванин Прокіп– 6,995; 303.Іванишків Гнат– 2,466; 304.Іванишин Тимко– 0,1261; 305.Іванишин Микола– 3,238; 306.Іванин Гринь– 5,1473; 307.Палагняк Левко– 2,100; 308.Луців Ілько– 10,22; 309.Реведзак Кузь– 7,464; 310.Лепнів Дмитро– 1,136; 311.Зімін Олекса– 0,315; 312.Дзінів Стась– 2,805; 313.Гайнків Василь– 3,621; 314.Федаш Хома– 2,345; 315.Федак Гринь– 2,430; 317.Іванишин Михайло– 6,2; 318.Борбайло Онуфер– 4,379; 319.Сисанчак Федь– 4,15 та Спанчак Ілько– 1,1395; 320.Белз Роман– 2,1029; 321.Іванинів Юрко– 3,604; 322.священик– 16,552; 323.Андрухів Єва– 2,339; 325.Марків Іван– 2,1334; 326.Куцин Сень– 2,588; 326.Куцин Микола– 2,232; 327.Дерпак Микола– 6,473; 328.Куцин Григорій– 3,654; 329.Чинява Анна– 2,1162; 331.Менків Стась– 4,125; 333.Палагняк Гринь– 6,1005; 334.Пуляк Василь– 3,145; 336.Масяк Гнат– 3,1413; 337.Іванців Микола– 5,1181; 339.Драган Кость– 2,1418; 341.Грушовський Маер– 2,304; 342.Спільчак Антін– 1,1520; 343.Дзінів Михайло– 2,578; 345.Савчак Гаврило– 4,447; 346.Спанчак Захар– 4,190; 347.Фрущ Яць– 1,856; 348.Марушак Михайло– 1,1349; 349.Стехняк Олекса– 2,74; 351.Луців Яким– 6,1478; 352.Савезин Федь– 1,716; 354.Хоркавців Кузь– 3,571; 355.Василиків Павло– 2,1480; 356.Скенів (мабуть Скічнів– В.Л) Кузьма– 1,1070; 357.Скічнів Пилип– 2,158; 358.Зивчин Кость– 2,1168; 359.Пурій Микола– 4,44; 360.Баранович Іван– 2,213; 361.Мацків Василь– 3,1479; 362.Палагняк Іван– 1,778; 363.Мацків Сень– 5,141; 364.Палагняк Яць– 2,1410; 365.Хоркавців Павло малий– 4,1063; 367.Хоркавців Павло– 7,1035; 368.Дзінів Тимко– 2,48; 369.Заяць Степан– 3,1406; 370.Кузміров (мабуть Кушніров– В.Л) Дем'ян– 5,1353; 371.Кушнірів Микола– 3,502; 373.Скічнів Яць– 2,1165; 374.Копач Іван– 6,446; 375.Гребінка Іван– 3,999; 376.Копач Василь– 1,1422; 377.Сидорів Василь– 2,344; 378.Пурій Прокоп– 3,184; 379.Страшанський Антін– 1,579; 380.Бузин Іван– 2,464; 381.Бурин Дем'ян– 1,397; 382.Биків Григорій– 4,918; 383.Биків Антін– 5,1203; 384.Іванців Петро– 4,39; 384.Галів Федь– 1,424; 385.Іванишин Василь– 4,41; 386.Сидорів Павло– 1,611; 387.Сидорів Іван– 6,248; 389.Сидорів Матвій– 2,1485; 390.Романів Яким– 2,341; 392.Якимів Онуфрій– 2,647; 393.Луців Василь– 9,515; 393.Романів Дмитро– 3,160; 394.Луців Стась– 6,841; 395.Грицай Сень– 3,1064; 396.Спанчак Павло– 1,1443; 397.Бунчак Гаврило– 2,339; 398.Грицай Степан– 12,367+0,241; 399.Луців Василь– 2,1574; 400.Юрків Степан– 2,264; 401.Карнішан Федь– 1,811;

402.Пурій Іван– 4,1529; 402.Андрусикова вдова– 1,430; 405.Драган Михайло– 1,855; 406.Драган Василь– 6,6; 407.Кузин Юрко– 4,527; 408.Думін Онуфрій– 3,690; 409.Голин Андрій– 5,874; 410.Данилків Олекса– 2,64; 412.Луців Онуфрій– 4,655; 413.Грицай Сидор– 11,405; 413.Грицай Сень– 0,460; 414.Луців Адам– 7,568; 416.Луців Михайло– 2,1584; 418.Пурій Юрко– 4,559; 419.Луців Гаврило– 3,650; 420.Яхнів Панько– 2,946; 421.Пурій Микола– 6,1278; 422.Пурій Василь– 1,83; 423.Пурій Іван– 3,458; 424.Голик Кузьма– 2,757; 425.Луців Василь– 4,1128; 426.Думін Сень– 5,46; 427.Буринова Танька– 2,1216; 428.Сидорів Григорій– 1,271; 429.Реведзак Федь– 5,122; 430.Зімін Олекса– 4,797; 431.Реведзак Василь– 1,226; 435.Голин Хома– 5,728; 436.Барановичева Анна– 1,986; 437.Хоркавців Іван– 1,864; 438.Магора Микола– 5,743; 439.Голин Антін– 0,1082; 442.Луців Василь– 3,211; 443.Андрухів Андрій– 0,379; 444.Андрухів Петро– 6,1547; 445.Лаб'як Григорій– 2,1585; 446.Цап Василь– 3,140; 447.Яхнів Яць– 0,291; 448.Гричик Дмитро– 2,441; 450.Спільчак Федь– 1,38; 453.Грицай Степан– 4,6; 455.Федькова Анна– 1,1156; 456.Луців Сень– 0,1276; 456.Спільчак Федь– 0,96; б/н.Луців Василь– 11,18; 459.Драган Панько– 1,1428; 462.Голин Данило– 5,674; 464.Голик Матвій– 2,862; 467.Дендяк Яць– 6,1324; 468.Лаб'як Василь– 3,84; 469.Луців Василь– 4,471; 469.Голин Михайло– 5,771; 474.Драган Стась– 1,59; 475.Фещак Яким– 4,47; 476.Пурій Йосип– 1,885. Сума селянських земель– 1261 морг, вільних земель– 1264 морги. Разом 2856,940 [3, с.79-112].

Біографія Осипа Думина (1893-1945)

Лука Луців у своїх спогадах написав, що Осип походив з родини сільського дяка, який мав трьох синів. Двоє стали вчителями, а наймолодший Осип в час I Світової війни попав у російський полон, а згодом до Київських Січових Стрільців. В листопаді 1918 року брав участь у повстанні проти гетьмана Скоропадського. У 1919 році був командиром полку УСС, а в 1920-21 роках командував партизанським загonom в районі села Трипілля на Київщині (про що видав у львівському видавництві "Червона калина" свої спогади "Партизани"). Перебрався на еміграцію, але через кілька років повернувся в УРСР і працював у школі червоних старшин. Незабаром чекісти провели серію арештів, але йому вдалося втекти. Оселився в Німеччині в Кенігсбергу і одружився з німкенюю. Там очевидно загинув

жився з німкенєю. Там очевидно загинув весною 1945 року під час наступу радянської армії. Написав праці "Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919", "Історія Українського Легіону" (УСС), "Дурні діти". Багато своїх статей і спогадів друкував в "Літературно-науковому віснику" та в "Літописі Червоної Калини". Деякі підписував псевдонімом Антін Крезуб [36, с.687-689].

У Львові мені вдалося знайти зроблений власноручно Думиним список його праць та автобіографію. Зроблено все не раніше травня 1942 року. В автобіографії Думин зазначив, що народився 26.9.1893 року. Батько Олекса народився 6.3.1841, помер 26.3.1905, мама Анастасія (з Хоркавцівих) народилася 10.11.1849, померла 5.9.1917 року. Крім нього, в родині було ще трое дітей. У 1900-03 роках Осип вчився в Грушові, опісля в Дрогобичі. 1 серпня 1914 року був мобілізований до австрійської армії (77 піхотний полк). У вересні 1915 року під Луцьком попав у російський полон. Перебував у Царицині (тепер Волгоград), звідки в квітні 1916 року пробував втікати. Був схоплений і поміщений в копальні залізної руди в Кривому Розі. В середині 1917 року взявся за організацію українців-полонених. В листопаді-грудні 1917 року завербував 263 добровольців до української армії і на початку 1918 року прибув з ними до Києва. Там вони вступили до галицького куреня січових стрільців, якими командував Є.Коновалець. З прибулих була утворена друга сотня, а Думин став командиром 4-ої чети. Курінь брав участь у придушенні повстання більшовиків у Києві, а також в боях з більшовиками при відступі з Києва та при поверненні до Києва Центральної Ради. 30 квітня 1918 року січові стрільці були роззброєні урядом гетьмана Скоропадського і Думин був призначений начальником міліції 7-го району копалень залізної руди на Катеринославщині (від 16 травня до 16 липня). Після того вступив до Запорізької дивізії, де збиралися роззброєні січовики. Коли гетьман відновив січове стрілецтво, Думин виїхав до Білої Церкви і опісля взяв участь у повстанні проти гетьмана. 18.11.1918 воював під Мотовилівкою і далі під Києвом. В січні 1919 року на на-

каз Директорії ліквідував повстання отамана Зеленого на Трипіллі. Опісля воював проти більшовиків. Службу в українській армії закінчив у званні сотника 1.12.1919 року, коли потрапив у польський полон. З нього втік у Чехословаччину. Звідти в жовтні 1920 року знову виїхав на Україну, прибув до Києва і нелегально працював у повстанському комітеті. В липні 1921 року чекісти викрили підпільну організацію, але Думину вдалося втекти до партизанів у Трипілля. Перебував з ними до грудня 1921 року, а опісля за фальшивими документами виїхав у Шепетівку, а далі перейшов польський кордон. Будучи арештованим поляками, перебував у львівській тюрмі до середини березня 1922 року. Восени 1922 року записався на філософський факультет Таємного Університету. Навчався тільки 3 семестри. Оскільки в грудні 1922 року вступив до УВО, то за наказом полковника А.Мельника в березні 1923 року виїхав у Мюнхен на курси розвідки, партизанської боротьби та диверсійної роботи. В червні повернувся до Львова і взявся за організацію розвідки. В лютому 1924 року після арешту О.Басараб про роботу Думина дізналася польська поліція і він мусив виїхати в Берлін, опісля у Кенігсберг. В грудні 1924-січні 1925 року він вже був інструктором на I розвідувальних курсах в Східній Пруссії. Восени 1925 року був інструктором на II таких курсах у Бреслау (Вроцлаві). 22.7.1925 року одружився з Ерікою Кірстайн у Кенігсбергу. У травні 1926 року вийшов з УВО і співпрацював із Є.Петрушевичем. В січні 1930 року виїхав до Кенігсбергу і заробляв на прожиття читанням лекцій з польської мови та перекладами. У 1936 році був прийнятий на працю в гестапо як вчитель польської мови і референт більшовицької преси. В період 10.1.40 - 1.12.41 року був військовим перекладачем у двох таборах польських військовополонених. Від 30.12.1941 року працював перекладачем і політичним радником у міністерстві закордонних справ. Від 1.5.42 року працював у міністерстві східних територій [27, с.12-16].

Публікував свої матеріали як під власним іменем, так і під псевдонімами Антін Крезуб, О.Сурмач, Степан Шолова-тець, В.Кулинич та іншими.

Нарис про життєвий шлях О.Думина опублікував у газеті "Галицька зоря" (3.8.1993 року) історик К.Науменко. У ньому автор зазначив, що Думин працював у Кенігсбергу до квітня 1945 року. Опісля був арештований чекістами і розстріляний. Мав сина і дочку.

Список скорочень та незрозумілих слів

війтівство- частина села, яка мала іншого власника. Війт мав право на наданих йому землях селити нових селян, займатися судочинством серед них і брати за це з судових кар шостий гріш; **виділ**- керівництво читальні; **возний**- судовий виконавець; **гр** (грош)- польська дрібна монета. Золотий до 1772 року складався з 30 гр, у 1924-39 роках- зі 100 гр; **гривня**- давньоруська грошова одиниця, яка у ХУ-ХУІ ст ще вживалася як одиниця підрахунку і становила 48 гр. Іноді слово "гривня" вживалося в значенні "кара, штраф"; **домінія**- одиниця адміністративного поділу в Галичині до середини ХІХ ст. Переважно в межах кількох сіл або групи сіл; **загін**- невизначена точно кількість землі; **зол** (золотий)- польська грошова одиниця, що вживалася в Галичині до 1772 року та в 1924-39 роках; **зр** (золотий ринський)- австрійська грошова одиниця, що вживалася в Галичині у 1772-1896 роках. До 1859 року складався з 60 кр, пізніше- зі 100 кр; **етатова школа**- самостійна початкова школа з державною програмою навчання; **колода**- 6 корців; **корона**- тут: грошова одиниця Австро-Угорщини, яка вживалася у Галичині 1896-1918 роках. При грошовій реформі за 1 зр давали 2 корони; **кр** (крейцер)- дрібна австрійська монета; **лан**- основна одиниця площі. Лан поділявся на два півланки та на 4 чверті. Мав 30 моргів або біля 16 га; **люстрація**- акт економічної оцінки королівського маєтку. Чверть доходів з них (кварта) йшла до державної скарбниці, решту отримували державці як платню за державну службу; **магдебурзьке право**- право на самоуправління, яке отримували середньовічні

міста. В селах на магдебурзькому праві вводилася посада **війта**, який мав судові функції і отримував за це шосту частину з судових кар; **марка польська**- грошова одиниця Польщі, яка існувала у 1919-23 роках; **миля**- одиниця довжини. Австрійська миля становила 7,5 км; **морг**- 0,56 га; **москвофіли**- прихильники царської Росії в Галичині (кацапи). Вважали себе "руськими" людьми, слово "українець" вважали синонімом зрадника. Москвофільство як політична течія, зародилося в Галичині в др.пол.ХІХ ст; **мосяжний**- латунний; **прут**- невизначена кількість землі; **город**, який мав ширину понад 4 метри; **сажень**- майже 2 метри. Складався з 3 ліктів, 6 стіп; **стація**- податок для утримання війська; **трафіка**- будка для торгівлі цигарками та тютюном; **чинш**- грошовий податок, орендна плата; **шанці**- окопи.

Список використаних документів та літератури

а) документи Центрального державного історичного архіву України у Львові (цифрами послідовно позначені номери фондів, описів та справ)

1. 14-1-258
2. 19-XIV-205
3. 20-XIV-94
4. 130-1-293
5. 130-1-950
6. 146-20-1523
7. 178-2-1382
8. 179-2а-1225
9. 179-6-506
10. 180-1-28
11. 182-1-152
12. 182-1-222
13. 201-1-108
14. 201-1-442
15. 206-1-783
16. 348-1-2019
17. 348-1-2020
18. 348-1-2023
19. 364-1-183
20. 489-1-39

21. 856-1-352
22. 856-1-353
23. 856-1-354
24. 856-1-355
25. 856-1-369
26. колекція №4-1-8
  - б) документи відділу рукописів ЛБАН ім.В.Стефаника
27. 9-I-4083
28. 141-II-1503
29. 141-III-240
30. МР-48
31. МР-58
  - в) дослідження та література
32. Возняк М. Просвітні змагання галицьких українців в ХІХ віці (до 1850 року). – Львів, 1912.
33. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т.2. – Київ, 1991.
34. Горак Р. Задля празника. – Київ, 1989.
35. Головна Руська Рада: протоколи засідань і книга кореспонденції. – Львів, 2002.
36. Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк, 1973.
37. Іванченко М.Г. Дивосвіт прадавніх слов'ян. – Київ, 1991.
38. Історія селянства Української РСР. Т.1. – Київ, 1967.
39. Історичні матеріали. – Вінніпег, 1949.
40. Жерела до історії України-Руси. Т.7. – Львів, 1903.
41. Зборівщина. Історично-мемуарний і літературний збірник. – Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1985.
42. Перший український просвітньо-економічний конгрес. Протоколи і реферати. – Львів, 1910.
43. Письма Антонія Любич-Могильницького. – Львів, 1885
44. Слободян В. Церкви в Україні. Перемиська єпархія. – Львів, 1998.
45. Студинський К. Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829–1843). – Львів, 1916.
46. Франко І. Зібр.тв.в 50 томах. Т.38. – Київ, 1983.
47. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Зібр.тв.в 50 томах. Т.47. – Київ, 1986.
48. Українські Січові Стрільці (1914–1920). – Львів, 1991.
49. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej. Т.10. – Lwow, 1884.

50. Horn M. Skutki ekonomiczne najazdow tatarskich na Rus Czerwona w latach 1605–1633. – Wroclaw, 1964.
51. Horn M. Walka chlopow czerwonoruskich z wyzyskiem feudalnym w latach 1600–1648. Cz.II. – Opole, 1976
52. Kuczera A. Samborszczynna, ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomiji samborskiej. Т.1. – Sambor, 1937.
53. Tatomir J. Slady krola Jana III w kraju naszym. – Lwow, 1883.
54. Zrodla dziejowe. Т.18. Cz.1. – Warszawa, 1902.
  - г) періодичні та довідкові видання
55. Газета “Батьківщина” (Львів).
56. Газета “Вісті з Лугу” (Львів).
57. Газета “Вістник. Часопись урядова для русинів австрійської держави” (Відень).
58. Газета “Гайдамаки” (Львів)
59. Газета “Голос народа” (Львів).
60. Газета “Громадський голос” (Львів)
61. Газета “Діло” (Львів)
62. Газета “Мета” (Львів).
63. Газета “Мир” (Львів).
64. Газета “Народна часопись” (Львів).
65. Газета “Наш прапор” (Львів).
66. Газета “Письмо до громади” (Львів).
67. Газета “Русское слово” (Львів).
68. Газета “Русь” (Львів).
69. Газета “Свобода” (Львів)
70. Газета “Слово” (Львів).
71. Газета “Українське слово” (Львів).
72. Газета “Учитель” (Львів)
73. Шематизм Перемишльської єпархії за роки 1907, 1937
74. Газета “Шкільна часопись” (Львів).
75. Blazejowskyj D. Historical sematism of the eparchy of Peremysl including the apostolic administration of Lemkivscyna. –Lwiw: Kamenyar, 1995.
76. Gemeindeflexikon von Galizien. В.ХІІ. – Wien, 1907.
77. Schematismus der Konigreiche Galizien und Lodomerien fur das Jahr 1826. – Lemberg, 1826.
78. Szematyzm nauczycielski wraz z kalendariuszem na rok 1911. – Lwow, 1910.
79. Szematyzm Krolestwa Galicyi i Lodomerji z wielkiem Ksiestwem krakowskim na rok 1876 (1905). –Lwow, 1876 (1905).
80. Osterreichischer Zentralkataster... В.10. –Wien, 1903

Зміст

Від автора	с.2
Соціально-економічний розвиток Грушова	14
Церква в Грушові	46
Читальні «Просвіти» в Грушові	58
«Рідна школа» в Грушові	68
Читальня «Общества им.М.Качковского» в Грушові	70
«Сокіл» в Грушові	73
Школа в Грушові	74
Додатки	82
Акт визначення повинностей селян Грушова 1531 року	82
Скарга громади Грушова 20 грудня 1730 року	83
Список мешканців Грушова 1692 року	34
Список мешканців Грушова 1768 року	89
Список мешканців Грушова 1820 року	92
Біографія О.Думина	93
Список скорочень та незрозумілих слів	96
Список використаних джерел та літератури	97

Шановний читачу з Грушова!

Ти прочитав книжку про минуле свого села. Мабуть, вона розворушила Твої спогади, пам'ять про почуте від батьків та старожилів. Якщо не хочеш, щоб ця інформація була втрачена, запиши її і додай записані аркуші до цієї книжки. Колись Твої записи стануть складовою частиною другого видання "Історії Грушова". Було б добре, щоб для кожного свідомого мешканця Грушова книжка стала початком родинного літопису. Бо хто, крім самих мешканців Грушова, може краще знати історію Грушова ХХ ст? Пам'ятай же: збережеться те, що буде записане, все інше поглине час і воно назавжди буде стерте з історії села. То ж не втрачай часу, бери ручку і пиши!

Пам'ятай, що для вивчення історії села у 1939–2000-х роках доведеться згодом по крихті збирати інформацію з архівних документів та з сторінок періодичних видань. Цю працю для істориків можуть значно полегшити Твої записи.

Кожен мешканець села і читач цієї книжки може зробити самостійний внесок у вивчення історії села, якщо започаткує свою родинну хроніку, яка служитиме додатком до книжки. Пізніше десятки таких рукописних хронік ляжуть в основу великої історії села у ХХ ст. Вона стане ще одним кроком вперед на шляху національного відродження нашого народу.

Для цієї великої справи не потрібно ні спеціальних знань, ні коштів, а потрібна тільки свідомо воля та бажання бути корисним своїм рідним та односельцям. А починаючим вести родинну хроніку варто знати слова І. Франка:

Кожен думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть.
І за долю міліонів
Мушиш дати ти одвіт...

Василь Лаба народився 1956 року в селі Серники Перемишлянського району на Львівщині. Закінчив історичний факультет Львівського державного університету. У 1984 році розпочав публікувати наукові розвідки з історії сіл Львівщини, зроблені на основі архівних матеріалів. Автор понад 240 публікацій в періодичних виданнях та понад 150 окремих видань з історії сіл Перемишлянського, Пустомитівського, Жидачівського, Миколаївського, Жовківського, Яворівського, Золочівського районів. Викладач Львівського автодорожнього технікуму (з 1987 року), керівник Центру краєзнавчих досліджень ЛАДТ (Львів-32, вул. Пасічна, 89).

Якщо Вас зацікавили інші видання автора про історію сіл і міст Галичини, Ви зможете їх придбати в книгарні "Рідкісна книга" у Львові (вул. І. Федорова, 21). Якщо Ви хочете опублікувати свої спогади про той чи інший населений пункт Галичини, звертайтеся за консультаціями до автора за адресою, яка вказана вище.

Василь Лаба народився 1956 року в селі Серники Перемишлянського району на Львівщині. Закінчив історичний факультет Львівського державного університету. У 1984 році розпочав публікувати наукові розвідки з історії сіл Львівщини, зроблені на основі архівних матеріалів. Автор понад 240 публікацій в періодичних виданнях та понад 150 окремих видань з історії сіл Перемишлянського, Пустомитівського, Жидачівського, Миколаївського, Жовківського, Яворівського, Золочівського районів. Викладач Львівського автодорожнього технікуму (з 1987 року), керівник Центру краєзнавчих досліджень ЛАДТ (Львів-32, вул. Пасічна, 89).

Якщо Вас зацікавили інші видання автора про історію сіл і міст Галичини, Ви зможете їх придбати в книгарні "Рідкісна книга" у Львові (вул.І.Федорова, 21). Якщо Ви хочете опублікувати свої спогади про той чи інший населений пункт Галичини, звертайтеся за консультаціями до автора за адресою, яка вказана вище.